

EĞİTİM FELSEFESİ

Mustafa ERGÜN

EĞİTİM FELSEFESİ

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN
EĞİTİM FELSEFESİ

ISBN 978-605-4282-08-01

Kitapta yer alan bölümlerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2009, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları

Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.'ye aittir.

Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri,
kapak tasarımı, mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt
ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bondrolü ile satılmaktadır.

Okuyucularımızın, bondrolü olmayan kitaplar hakkında

yayınevimize bilgi vermelerini ve bondrolsüz yayınları

satın almamalarını diliyoruz.

1. Baskı: Ocak 1996

2. Baskı: Eylül 2009

Dizgi-Grafik Tasarım: Gürsel Avcı

Kapak Tasarımı: Gürsel Avcı

Baskı: Öncü Basımevi

(Ankara - 0312 384 31 20)

YAYINEVİ

adakale sokak 4/1 yenişehir-ankara

tel: +90 312 430 67 50-51 (pbx)

gsm: 0506 345 19 36 - 0541 910 45 45 - 0533 205 52 30

e-ileti: pegem@pegem.net

YAZIŞMA

p.k. 175 06442 yenişehir-ankara

DAĞITIM

sağlık sokak 17/a yenişehir-ankara

tel: +90 312 434 54 08 - +90 312 434 54 24

belgeç: +90 312 431 37 38

gsm: 0506 345 19 37 - 0541 434 54 24 - 0533 205 52 31

internet : **PEGEM.NET**

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN

1950 Emirdağ/Afyon doğumlu. Lisans: Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Psikoloji-Pedagoji Kürsüsü (Ankara Yüksek Öğretmen Okulu)(1972); Yüksek Lisans: Ankara Üniversitesi (1975), Doktora: Ankara Üniversitesi (1978). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Pedagoji Kürsüsü Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Yardımcı doçentliğe kadar burada çalıştı. 1982'den itibaren İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Eğitimi Bölümünde görev aldı. Burada doçent (1985) ve profesör oldu (1993). İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi (1982-1993), Uşak Eğitim Fakültesi (1994-1999) ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin kuruluşunda ilk öğretim üyesi olarak görev aldı. Şu anda Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Dekan ve öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

Yayınlanan kitaplarından bazıları:

Atatürk Devri Türk Eğitimi. Ankara: D.T.C.F. Yay. 1982, Ocak Yay. 1995.

Eğitim ve Toplum - Eğitim Sosyolojisine Giriş. Malatya: İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay. 1987; Ankara: Ocak Yay. 1992 (2.baskı).

Eğitim Sosyolojisine Giriş. Ankara: Ocak Yay. 1995 (3. baskı), 1997 (4. baskı).

Yunus Emre'de Tasavvuf ve Eğitim. Ankara 1997.

İnsan ve Eğitimi-Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın Eğitim Görüşleri). Ankara: Ocak Yay. 1993.

Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Kullanımı I. (Kelime İşlemciler: MS WORD for WINDOWS). Ankara: Ocak Yay. 1993.

Bilimsel Araştırmalarda Bilgisayarla İstatistik Uygulamaları (SPSS for WINDOWS). Ankara: Ocak Yay. 1995.

İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914). Ankara: Ocak Yay. 1996.

Eğitim Felsefesi. Ankara: Ocak Yay. 1996.

Öğretim İlke ve Yöntemleri (Ali Özdaş ile birlikte). İstanbul: Kaya Matbaacılık 1997.

www.egitim.aku.edu.tr adlı eğitim sitesinin 10 yıldan beri yöneticisidir.

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

“Eğitim Felsefesi” adlı bu kitap, Eğitim Fakültelerinde aynı adla anlatılan bir dersin notlarına dayanmaktadır.

Felsefe, tarihin üzerine yüklediği bütün spekülasyonları atmış ve artık her bilim alanındaki en son bulguların değerlendirildiği, konu alanının çağdaş problemlerini ve tıkanma noktalarını bilim ve akıl ölçülerine göre değerlendirip o bilime yeni ufuklar açan, hattâ eski bilgi ve belgelerin (Derrida’da, Foucault’da olduğu gibi) farklı bir şekilde değerlendirildiği bir disiplin olmuştur.

Eğitim Felsefesi hem zamanın derinliklerinden beri hem de çağımızın toplumsal ve teknolojik gelişme ve sorunları içinde yapılmaya çalışılmıştır. Değerlendirmenin özellikle çağdaş, ulusal, demokratik sanayi toplumlarında ve bilgi toplumu veya iletişim toplumu ortamı ve sorunları içinde yapılmasına gayret edilmiştir.

Bu açılardan elinizdeki kitap, Türkiye’deki diğer Eğitim Felsefesi çalışmaları içinde kendine has özellikleri olan orijinal bir çalışma ve öğrencilerin hem tarihi hem de çağdaş problem ve teoriler ışığında eğitimin uç problemlerini felsefi boyutta irdelemelerine yararlı olacağını düşündüğümüz bir eser olmuştur.

Eseri ders kitabı olarak kullanmak isteyen arkadaşlar bu konular içinden istedikleri konuları alıp öğrencilerle birlikte tartışabilirler. Bu açıdan kaynaklarda hem öğrencilere hem de öğretim elemanlarına yardımcı olacak tarzda değişik seviyelerden kaynaklar verilmiştir.

Eserin okuyuculara ulaşmasında emeği geçen herkese, düzeltmeleri yapan Aslı Yüksel ve Koray Kasapoğlu ile yayınevi çalışanlarına teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa ERGÜN
Afyon 2009

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
İçindekiler.....	VII

EĞİTİM FELSEFESİ NEDİR?	1
Kavram Açıklamaları.....	1
Eğitim ve Felsefe	2
Eğitim Felsefesi.....	4
Eğitim Felsefesinin Konuları	5
Eğitim Felsefesine Yakın Alanlar	5
Ek: Çeşitli Felsefe Alanları.....	7

EĞİTİME BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM	9
Eğitimde Başarı Kontrolü	9
Ek: Nedensellik Açıklaması.....	10
Eğitici Etki	12
Eğitimin Amacı	13
Eğitim Amaçlarının Gerçekleştirilmesi	14

EĞİTİMİN AMACI	17
Konunun Ortaya Konması	17
Kavram Açıklamaları.....	17
Eğitim Amaçlarının Belirlenmesi	19
Eğitim Amaçlarını Belirleyenler ve Uygulayanlar	22
Eğitim Amaçlarının Normatif Yönü	23
Eğitim Amaçlarının Amaçları ve Fonksiyonları	24
Eğitimin Yakın ve Uzak Amaçları	25

EĞİTİMİN AMAÇLARI PROBLEMİNE TARİHİ BİR BAKIŞ	27
Eğitim Tarihinde Eğitimin Amaçları Probleminin Ele Alınışı.....	27
Eğitimin Amacını Etkileyen Bazı Alanlar.....	32
İlâhiyat ve Eğitim Amaçları	32

Psikanaliz ve Eğitim Amaçları	32
İdeolojiler ve Eğitim Amaçları.....	33
Kültür Antropolojisi ve Eğitim Amaçları.....	33
Doğuda ve Batıda Eğitim Amaçları	37
EĞİTİMİN TOPLUMSAL TEMELLERİ.....	39
Eğitimin İnsanı Etkileme Biçimleri	39
Şahsiyetin Belirlenmesinde Sosyal Kurumların Rolü	41
Günümüzün Eğitimi ve Sosyal Kurumlar	43
Sanayi Toplumlarda Eğitimin Amacı	44
FELSEFE AKIMLARI - EĞİTİM AKIMLARI.....	49
Felsefe Akımları	49
İdealizm	49
Realizm.....	50
Pragmatizm	50
Varoluşçuluk (Existantializm)	52
Eğitim Felsefesi Akımları	53
Progressivizm (İlericilik)	53
Değişmezcilik (Perenniyalizm).....	53
Özcülük (Essentiyalizm)	54
Yeniden Kuruculuk (Rekonstruksiyonizm)	54
“Çağdaş Eğitim Akımları”	55
Sanat eğitimi akımı	55
“Çocuktan hareket” akımı	55
“Kır eğitim yurdu” akımı	56
“İş eğitimi” akımı	56
ÇEVRE DEĞİŞMELERİ VE İNSAN (ÇEVRE EĞİTİMİ)	57
İnsan - Tabiat ilişkileri	57
Çevre Değişmelerine Karşı İnsanların Tepkisi: Uyum ve Başkaldırma.....	60
İnsanın Dış Dünyaya Karşı Durumunun Değişmesi:	
Yeni Çalışma Ortamı ve Yeni Meslekler	61
Yeni Bir Eğitim ve Kültür İçin İnsanın Yeniden Yönlendirilmesi	63

OKUL İLE HAYAT ARASINDAKİ İLİŞKİ ZORUNLULUĞU	67
Tarihi Bakış	67
Okul ile Hayat Arasındaki Bağ: İş Eğitimi	69
"Hayata Karşı Okul" Görüşleri: Herbartçı Akım	71
Hayata Egemen Okul: "Üretim Okulu"	72
Okul, Çocukları Hangi Hayata Hazırlamalıdır?	75
Hayat ile Okulun Kaynaştığı Yer: Meslek Eğitimi	76

İNSANIN GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ	79
Gelişim (Büyüme ve Olgunlaşma)	79
Gelişimin Bir Parçası Olarak Sosyalleşme	81
Gelişme ve Şahsiyet Kazanma	82
Öğrenme Teorileri	83
Davranışların Doğuşu ve Yönlendirilmesi	88
İnsanın Öğrenme ve Eğitilme İhtiyacı	90
Eğitimin Gücü ve Sınırları	92

İNSANLAR ARASINDAKİ HABERLEŞME AĞININ GELİŞMESİ VE DEĞİŞMESİ	95
"Dil"in Anlamı, Öğrenilmesi ve İnsan Hayatındaki Önemi	95
Hayvanlar Arasındaki İletişim ve Etkileşim	101
Haberleşme ve Karşılıklı Etkileşim ("İnteraksiyon")	101
Sanayi Topluluklarında İletişim	104

SİBERNETİK EĞİTİM	109
"İnsan" Adlı Mükemmel Sistemin Fizyolojik İşleyişi	110
Sibernetiğin Temeli Olan Elektronik Beyinlerin Esası	111
Sibernetik Nedir?	111
Sibernetik Eğitim	114
Bilgi Alışverişi Didaktiği (İnformasyon Didaktiği)	115
Otomasyon Didaktiği ("Programlı Öğretim")	118

BİLGİ TOPLUMUNDA EĞİTİM	121
Bilgi Nedir?	121
“Bilgi Toplumu” Nedir?	122
Bilgi Toplumu’nun Ana Güçleri.....	124
Bilgi İşlem ve Bilgisayarlar	126
Bilgi İşlem Yolları	127
Yeni Bir Toplum - Yeni Bir Eğitim.....	132
İNTERNET DESTEKLİ EĞİTİM	135
Teknoloji ve Eğitim	135
Bilgisayar Destekli Eğitim	137
İnternet Destekli Eğitim	138
Eğitimde Yeni Ufuklar	141
Ön Kararlar ve Öneriler	142
RADİKAL VE POSTMODERN EĞİTİMCİLERİN ÇAĞDAŞ EĞİTİM	
SORUNLARINA FELSEFİ YAKLAŞIMLARI	145
Özgürlükçü Eğitim Teorileri (Radikal Pedagoji)	145
Eleştirel Eğitimsel (Critical Pedagogy).....	155
Postmodern Düşünürlerde Eğitim	157
KAYNAKLAR	162

EĞİTİM FELSEFESİ NEDİR?

Kavram Açıklamaları

Eğitim, yetişkinlerle çocuklar ve gençler arasında, bilenle bilmeyen arasında insanın var olduğu günden beri devam edip gelmektedir. Bu olgu, eğitimbilimciler ve komşu bilim dalları tarafından farklı farklı ele alınmaktadır.

Sosyologlar ve sosyal yöne ağırlık verem eğitimciler, eğitimi, bireyin içinde yaşadığı topluma göre sosyalleşmesi, toplumun kültürünü kazanması, toplumu tam olarak benimsemesi, ona katılması ve toplumun kültürünü geliştirmesi olarak tanımlıyorlar.

Çocuğu psikolojik bir organizma olarak ele alan psikolog ve eğitimcilere göre eğitim, bireyin içindeki yetenekleri, arzuları ve ilgileri ulaşabileceği en üst düzeye kadar çıkarmak, kişinin içindeki “potans”ı tam olarak geliştirebilmek için gerekli çevre imkânlarını düzenlemektir.

Ekonomiyi düşünen kişiler açısından eğitim bir yatırım, bir üretim işidir. Ekonominin en önemli unsurlarından biri olan emeği kalifiye etmek, bilgisiz ve yetişmemiş çocukları bir “*ham madde*” olarak koyduğumuz, sonunda bilgili ve becerili, *kalifiye* bir işgücü olarak çıkardığımız bir sistem olarak görmektedirler. Bu anlayış içinde eğitim, kişiye meslek kazandıran bir süreç olarak görülmektedir.

Eğitimi ele alış bakımından farklı şekillerde yorumlamalar ve tanımlamalar çoğaltılabilir. Sadece eğitim olgusunu tanımlaması açısından, şu şekilde bir tanım da çok kullanılmaktadır: Eğitim, bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak istenilen değişiklikleri meydana getirme sürecidir.

Felsefe, bilgelik sevgisi demektir. İnsan daima gerçeği anlamak özlemi içindedir. Onun kafasını yüzyıllardan beri meşgul eden sorular vardır: evrenin bir bütün olarak gerçek durumu, insanın ne olduğu ve ne olması gerektiği vs. İnsan her şeyin gerçeğini bilmek için yüzyıllardır çeşitli metodlarla sistematik olarak çalışıyor.

Felsefe, gerçeği bir bütün olarak her yönü ile araştırmaktadır. Diğer bilimler ise toplu gerçeğin bazı kısımlarını ve yönlerini araştırmaktadır. Felsefe, evrensel bir “bilim”dir; gerçeğin bütünü, en son ve aslı temellerini araştırır.

Felsefe, insanî bir faaliyettir; insan aklının bir eseridir. İnsanın, aklı vasıtasıyla dünyayı ve evreni anlamaya ve aydınlatmaya çalışması, felsefedir.

Felsefe, insan tecrübeleri üzerine kurulur. İnsanın, evrenin işleyişi sırasında anlayamadığı, açıklayamadığı ve engel olamadığı durumlarda duyduğu hayret ve şaşkınlık onu düşünmeye, akli izahlar yapmaya, araştırmaya, bilmeye zorlamıştır. Öte yandan tecrübe yoluyla elde edilen bilgilerden şüpheye düşülmesi, insanın hiç bir şeyi doğrudan kabul etmemesine; eleştirici düşünceye tâbi tutmasına neden olmuştur. Şüphe, insanı düşünmeye ve araştırmaya sevk etmiştir.

Felsefe, “ilk bilim”dir. Önceleri bütün bilimler felsefe içinde idi. Daha sonra her bilim kendi konusunu ve metodunu sınırlayarak felsefeden ayrıldı. Matematik, Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Eğitim vs. teker teker “bağımsızlıklarını” kazandılar. Hatta Matematik bütün birimlerce öylesine yaygın bir kullanım alanı buldu ki, bir ara Felsefeye de metod açısından etki etti. Ancak daha sonra Matematik ve Mantık, Felsefeye hâkim olmadı. Çünkü Felsefe, Matematiğin ve Mantığın da felsefesini yapıyordu. Felsefe yeni bir anlayışla gene bütün bilimlerin üzerinde duruyor, onların en son verilerini alıp o bilimlerin köklerinden amaçlarına kadar felsefesini yapıyordu.

Eğitim ve Felsefe

Her devirde ve her insan toplumunda var olan eğitimin konusu, mükemmel olmayan, mükemmelleştirilmek için eğitilen insandır. İnsan, eğitime muhtaçtır, eğitilmeye yeteneklidir ve bunun için çabalar. Yani insan gelişime açıktır.

Eğitim, insanın içinde var olan yatkınlıkları büyüme ve olgunlaşma sırasında uyarmak ve olumlu yönde desteklemektir. Bunun için yetişkinlerin çok yönlü yardımlarının yanı sıra, kişinin gelişimine uygun bir de “çevre” veya öğrenme ortamı gerekmektedir. Eğer bu çevre iyi düzenlenirse, öğrenci, fazla bir yabancı yardıma ihtiyaç duymadan kendi biyolojik ve sosyal varlığını ortaya koyabilir. Bir kişinin kendini şekillendirmesinde, kendi şahsiyetini ortaya koymasında içinde yaşadığı toplum ve kültür çok önemlidir.

Bugün dünyanın çeşitli toplumlarında ve farklı bilim alanlarında değişik insan anlayışları vardır. Antropolojinin, Felsefenin, İlahiyatın insan anlayışları farklı olduğu gibi, gerek tarih içinde derinlemesine gerek dünya üzerinde genişlemesine, farklı çağlarda ve toplumlarda değişik insan anlayışları ve dünya görüşleri, değişik eğitim amaçları ve sistemleri ortaya çıkarmışlardır.

İnsan, oluş halinde olan, gelişen, değişen bir varlık olduğu için eğitim insanın etkilenebilirliğinden yararlanmakta; onun davranışlarını istediği gibi düzenlemekte ve değiştirmektedir.

Eğitim olgularını tasvire, temellendirmeye ve bir sistem içinde ortaya koymaya çalışan Eğitimbiliminin salt tecrübî mi, yoksa normatif mi (belli kurallara göre olması gereken) olması gerektiği noktasında birçok tartışmalar vardır. Normatif eğitim de, toplum değerlerinden kurtulmuş bir sosyal değişme aracı olarak görülen eğitim de aynı oranda sakıncalar taşımaktadır.

İlkçağlarda eğitim, politikanın içinde görülüyordu. Eğitim ve politika da Felsefenin ana kısımlarından idiler. Ancak Yeniçağ başlarında eğitim politikanın konusu olmaktan kurtuldu; sadece vatandaş olarak politikayı ilgilendirmeye başladı. Felsefenin bir kısmı olarak politika ve eğitim birbirlerinden ayrıldıktan sonra Kant, Herbart, Schleiermacher, Pestalozzi, W. von Humboldt gibi düşünürler, eğitimi Felsefenin içinde düşündüler. Ancak Herbart akımına mensup düşünürler eğitim ile felsefeyi birbirinden ayırdılar. W. Dilthey ve arkadaşları eğitimi bir "Eğitim Bilimi" haline getirirken, H. Nohl, eğitimi bağımsız bir bilim haline getirdi.

İnsan ile meşgul olan birçok "beşeri" bilim vardı. Sosyoloji, insanları toplumsallaştırma yönünden; Psikoloji, ferdi özellikler açısından; Biyoloji, bir canlı beden olarak; Tarih, bilinçli bir geçmiş yaratan varlık olarak; Antropoloji ve Ahlâk insan hareketleri açısından inceliyorlardı. Gerçi eğitim de insan hareketleriyle meşgul oluyordu ama burada insanı iyiye, mükemmelliğe doğru götüren eğitsel hareketler söz konusu idi. Eğitim genel olarak insanla değil, belirli bir ortam içindeki çocuklarla ve gençlerle meşgul oluyordu.

Laiklik vasıtasıyla Ortaçağın dinî baskılarından ve düzeninden kurtulan eğitim, Hegel'de, Marx'da ve Nietzsche'de de zaten felsefe ile birbirine karışmadan yan yana duruyordu. Çünkü eğitim, insanı mükemmelleştiren, insan ruhunun, zihninin ve vicdanının gelişimini sağlayan bir faaliyet olarak görülünce, insanın her yönünü belirleyen felsefî düşünceye pek gerek kalmıyordu.

Felsefeden kopma ve bağımsızlaşma çalışmaları sırasında tecrübi araştırma (Locke, Rousseau), tecrübi antropoloji (Kant), tecrübi psikoloji (Trapp) olarak görülen eğitim, bir ara pratik felsefe (ahlâk) ve tarih felsefesi olarak tekrar geriye döndü.

Eğitim, genç kuşakları yetişkinlerin elinde yetiştirmek, topluma ve geleceğe kazandırmak için bir araçtır. Ancak saf deneysel ve faydacı eğitim yönünde gidilirse kişiyi mükemmelleştirme ve bağımsızlaştırma görevini yerine getiremez. Eğitimde her zaman toplum ve kişi çıkarlarını gözetken yüksek amaçlar olmalıdır. Yoksa o, insanları herhangi bir efendinin elinde hizmetçi yapacak bir araç durumuna gelebilir.

Felsefeden bağımsızlaşan ve normatif eğitime, dolayısıyla felsefeye zıt giden eğitim akımı artık durdu. Dilthey'in ve öğrencilerinin kültür ve toplum bilimine dayanan eğitim anlayışları ile Kant ve Marx'ın izleyicileri Habermas, Popper, Albert, Brezinka, Roeder vs. tekrar eğitimin felsefesi üzerinde düşünmeye ve tar-

tışmaya başlamışlardır. Hatta Derrida, Deleuze, Foucault gibi çağdaş filozofların eserlerindeki en önemli konulardan biri her zaman bilgi ve eğitim olmuştur.

Eğitim bugün bir bilim olarak, bilimler sınıflaması içindeki yerini almıştır. Bilimler bugün iki grupta toplanmaktadır. Birisi gerçek tecrübe alanında konuları olmayan, saf biçim ve soyut yapı olarak inceleme yapan Mantık, Matematik gibi *formel bilimler*; diğeri de tecrübî gerçeği, tabiatı, insan hareketlerini, toplumda ve ekonomik hayattaki yapı ve yasaları inceleyen *gerçek (reel) bilimler*. Bunlar Fizik, Kimya, Astronomi, Biyoloji, Tıp gibi tabiat bilimleri; Tarih, Din, Dil, Sanat gibi manevî bilimler, kültür bilimleri, sosyal ve iktisadî bilimlerdir. Eğitim bugün somut gerçek bilimleri arasındadır.

Ana gerçeği, bütünü çeşitli yönlerden kendilerine has metodlarla inceleyen bu bilimlerden farklı olarak Felsefe, ana gerçeğin kendisini, bütünlüğünü bozmadan inceler ve anlamaya çalışır. Bu arada bütün bilimlerin ulaştıkları sonuçları toplum olarak değerlendirip sentezlere sokarak onlardan da faydalanır.

Pitagoras'a kadar tabiatın neden meydana geldiği üzerinde teori ileri sürenlere bilge ("sofist") deniyordu. Pitagoras "bilgelik" vasfının sadece Tanrıya ait olabileceğini, kendisinin olsa olsa bir bilgi ve hikmet dostu ("filosofos") olabileceğini söylemişti. O günden bu güne Felsefe, gerçeğin ve doğrunun ne olduğunu tartışmasız olarak ortaya koyabilmiş değildir. Dünya ve evrenin, her şeyin gerçek sırrı insanların kolayca anlayabilecekleri kadar açık değildir; ama düşünen ve araştıran bir insan için de tamamen gizli, kapalı değildir. Bugün bütün bilimler ve felsefe, hâlâ bu ana gerçeğin sırrını açık olarak çözememişlerdir

Felsefe, ne 19. yüzyılda Hegel'in savunduğu gibi mutlak bir bilim, ne de Comte'un anladığı mânâda bilime düşman bir düşünce biçimidir. Ancak felsefe, dünya gerçeğini "boş bir levha"ya ("tabula rasa") benzeyen saf bir aklın elde edemeyeceğini, düşüncenin, eleştirinin, hatta düşünmenin, *kendi üzerinde düşünmenin* (refleksiyon, teemmül, tezekkür) şart olduğunu ortaya koymuştur. Dünyada gördüğümüz, yaşadığımız her şeyi akıl ve mantık ile temellendiremiyoruz; saf akılcılık da akıldışıcılık da bir yanılgıdır.

Eğitim Felsefesi

Felsefe her bilimle bağlantı kurduğu gibi, her bilim de felsefe ile bağlantı kurmak zorundadır. Hem pratik hayatla içiçe olan hem de güçlü tarihi ve sosyal bağları olan eğitim gibi bir disiplinin sıkı bir felsefî eleştiriden geçirilmesine ve sonuçlarının yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç vardır¹.

Felsefe, insan ile "Felsefî Antropoloji" denilen dalı ile meşgul olur. İnsani varlığın "insan olma" özelliği -insanı tabiatın bir parçası olarak ele aldığımızda-

aynı tohumlarda ve çekirdeklerde bitkilerin ne olacakları gibi, gizli olarak vardır. Ancak insanın daha sonra bir toplumun üyesi, yetişkin bir şahsiyet olarak ortaya çıkmasının izahında öne sürülen hürriyet, sosyal etkiler, ahlâki sorumluluk, tarihilik, gelenekler ve kültür, eğitim etkileri vs. tek başına her şeyi açıklamaya yetmemektedir.

Eğitim Felsefesi, bazı bilim adamlarınca, ahlâki ve sosyal felsefenin bir parçasıdır; amaç, yöntem, program vs., gibi eğitim sorunları ahlâki ve sosyal felsefenin bir problemi olarak ele alınıyor (Frankena). Bazıları eğitim felsefesini, Felsefenin bir dalı, uzmanlaşma alanındaki bir şekli olarak ele alırken², bazıları tamamen eğitim sorunlarının ortaya çıkardığı, eğitimin bir dalı olarak kabul etmektedirler. Kilpatrick, eğitim felsefesini, eğitimin ne yapması gerektiğini belirlemeye çalışan bir çaba olarak görürken; Dewey, çağdaş sosyal hayatın güçlüklerini, bunlara uygun zihni ve ahlâki alışkanlıkların kazanılması sorunlarını çözmeye yarayan bir dal olarak görüyor. Brauner ve Burns ise eğitim felsefesini, bir bakıma felsefi düşüncenin eğitim hareketlerine uyarlanması olarak kabul ediyorlar. Eğitim felsefesi, eğitimi engelleyen sorunları, eğitime yön veren kavram, düşünce ve ilkeleri açıklamaya çalışmaktadır.

Eğitim Felsefesinin Konuları

Eğitim felsefesi, eğitim politikalarına ve uygulamalarına yön veren varsayım, inanç, karar ve ölçütleri inceler, tutarlık ve anlam yönünden kontrol eder. Eğitim sistemlerinin temeline konan insan anlayışlarını değerlendirir. Eğitimde kullanılacak yeni hipotezler oluşturmaya çalışır. İnsanın tabiatı, toplum, öğrenme gibi konulardaki felsefi ve eğitsel yaklaşımları bir araya getirir; bunlardan bir bütün çıkarmaya çalışır.

Bundan sonraki bölümlerde eğitimin amaçları, insanın eğitime muhtaç ve eğitilebilir bir varlık olması, yeni bir eğitim ve kültür için insanın yeniden yönlendirilmesi, insan-tabiat ve insan-meslek ilişkileri, insanın çevreye uyması ve başkaldırması, okul ve hayat arasındaki ilişkiler, insan şahsiyetini şekillendiren kurumlar, çeşitli okul ve eğitim tipleri arasında mukayeseler, eğitimin merkezinde yer alacak tanrı, çocuk, ekonomi, ideoloji vs., gibi güçler, eğitim ve toplum politikasının felsefi temelleri, insanlık eğitimi... gibi konular üzerinde durulacaktır.

Eğitim Felsefesine Yakın Alanlar

Eğitim felsefesi, gene eğitim olayları ile ilgilenen şu felsefi disiplinlerle yakın ilişkiler içindedir: Eğitimin amacı problemiyle ilgilenmesi bakımından Felsefi Antropoloji, Pratik Felsefe (ahlâk), insanların bir arada yaşamalarının temel prob-

lemleriyle uğraşan Sosyal Felsefe, toplumsal değerler ve sosyal hayat kuralları ile uğraşan Hukuk ve Devlet Felsefeleri vs. Eğitim Felsefesi ayrıca, eğitim düşüncesi ile ilgili olduğu ölçüde Felsefe Tarihi ve felsefi eğitim düşüncesinin tarihi ile de yakından ilgilidir.

Geçmişteki ve günümüzdeki eğitici düşüncenin ana hedefleri ve temel yapıları aydınlatılmadan eğitimbilimi problemleri ortaya konulup tartışılmaz.

Eğitim felsefesi ile karıştırılmamasına dikkat edilmesi gereken iki dal, bilhassa felsefe ve eğitim tarihleridir. Evren ve hakikat konuları üzerinde düşünen akıl çokluğu, bu konular üzerinde bir ifade ve teori bolluğuna neden olmuştur ve bu, yüzyıllardan beri devam edip gelmektedir. Felsefe Tarihi, felsefi düşüncenin, düşünen aklın, felsefi düşüncenin muhtevasının ve sonuçlarının tarihidir. Bugüne kadar kültür tarihi esasında, sosyal tarih, biyografi, millî tarih ve kronolojik esasta yazılmış felsefe tarihlerine de rastlanmıştır. Ancak felsefe tarihi, fikirlerin ve problemlerin takip edildiği, her çağda ulaşılmış fikir düzeyinden ileriye giden yeni fikirler ve yorumların tarihi olmalıdır.

Eğitim felsefesi, hiç bir zaman çok çeşitli problemlerin ele alındığı bir felsefe tarihi haline getirilmemeli. Eğitim felsefesinin ana konularından sayılan eğitimin amacı, insanın yönlendirilmesi, insanın tabiat ve meslekle ilişkileri, şahsiyeti şekillendiren kurumlar, eğitimin teori ve pratiği, ferdi ve sosyal eğitim, eğitimin merkezinde bulunacak unsurların felsefi esasta ele alınıp işlenmesine özen gösterilmelidir.

Ancak bu arada eğitim felsefesinin eğitim tarihi ile ayrılıklarına da dikkat edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde eğitim tarihi yazını üzerinde eğitim tarihçilerinin hepsinin kabul ettiği bir sistem henüz yoktur. Eğitim tarihini -Avrupalı örneklerine göre- düşünce tarihi ile ilişkisi içinde ele alan, düşünce tarihine göre çeşitli çağlar tespit edip her çağın düşüncesine, eğitimine damgasını vuran genel havayı, o çağı karakterize eden okul sistemini ve en sonra da o çağ düşünürlerinin eğitime yaklaşım, eğitim sorunlarını ele alma tarzları, öneri ve çalışmalarını anlatarak ortaya koyan bilim adamlarımız olduğu gibi (meselâ Kemal Aytaç), ders programları ve kitaplarından devletlerin eğitim-öğretim uygulamalarına, toplum ve düşünürlerin eğitim ve bilim anlayışına kadar geniş platform içinde düşünen yazarlar da vardır (meselâ Yahya Akyüz). Çünkü tarihte yaygın eğitimin örgün eğitimden fazla olması, edebiyat, ahlâk ve eğitimin içiçe girmesi, siyasal ve sosyal olayların eğitimi o zaman da çok etkilemesi böyle bir yaklaşımı gerekli kılmıştır.

Eğitim olaylarını tarihî perspektif içinde düşünmek, tarihin bize aktardığı tecrübeleri ve artık tarihte kalmış düşünürlerin görüşlerini aktarmakla yetinmek de eğitim felsefesi sayılmaz. Eğitim felsefesi gerçi tarihî temellere dayanır, ama hep tarih olarak yorumlanamaz. Eğitim felsefesi üç boyutlu bir bilim dalıdır: geçmiş, şu anda yaşanan zamanı ve geleceği birlikte değerlendirmek zorundadır.

Ek: Çeşitli Felsefe Alanları

Eğitim felsefesini daha iyi anlayabilmek için sosyal ve fen bilimlerinden bazılarının felsefi temellerini kısaca özetlemek yararlı olacaktır.

Tarih Felsefesi, bir taraftan tarihin anlamı ve nedenleri üzerinde dururken öte yandan tarihi bütün insan tarihi şeklinde, toplu olarak ele alır. **Natüralistlere** göre tarih, tabiat kanunlarının sonucudur; **metafizikçilere** göre Tanrının iradesinin insanları yönetmesi; **ferdiyetçilere** göre büyük ve üstün kişilerin insanları ve olayları idare etmesi; **diyalektik materyalistlere** göre toplumlar içindeki üretim ilişkilerinin ve sınıf çatışmalarının sınıfsız topluma doğru akışıdır. Tarihi meydana getiren ana unsur olarak da bazıları "evrensel ruh"u (Hegel), bazıları insan yeteneklerini (Herder), bazıları da toplumu (İbn Haldun, Saint-Simon, Thierry, Marx) kabul etmektedirler.

Toplum Felsefesi, toplumun yapısı, nasıl meydana geldiği ve toplumsal olayların nedenlerini araştırır. Çoğu zaman tarih felsefesi ile karışır. Toplumsal hayatın anlamı, nasıl oluştuğu, insanın toplumsal yaşamaya yetenekli olup olmadığı, insanların neden toplum biçiminde yaşadıkları üzerinde durur.

Toplum, bir kişinin insan olma şartlarının en esaslılarından biridir. Toplumsallaşmanın neden olduğu konusunda ferdiyetçiler, insanın her şeyi ile kendi kendine yettiğini, daha yüksek amaçlara ulaşmak için toplumlar şekline geldiğini iddia ederler. **Kollektivistler**, insanın yetersiz, bağımsız hareket edemeyen bir varlık olduğunu, esas değerlerini toplumsal kurumlar içinde kazandığını söylerler. "Sosyolojiciler" yalnız toplumların değil, bizzat insanın kendisinin de toplumsal bir varlık olduğunu, toplumla insanın birbirinden ayrılmayacağını savunurlar.

Metafizikçi düşünürlere göre insan ve toplum hayatı, Tanrının kontrolündedir. Bu yüzden Tanrının yeryüzündeki temsilcileri tarafından yönetilmektedirler. **Psikolojik sosyolojiye** göre toplumsal olaylar, fertlerin ruhlarından ve taklit duygularından kaynaklanmaktadır.

Kültürel sosyolojiye göre toplumsal gelişme kültürle birlikte olmaktadır. Bazılarına göre topluma yön verenler elitlerdir. **Tecrübi sosyoloji**, sosyolojiyi toplumsal olayların mekanik toplamı olarak görür. **Fonksiyonalist sosyoloji**, toplumu sosyal fonksiyonların belirlediğini; **Marxist sosyoloji** de toplumu insanlar arası üretim ilişkilerinin belirlediğini, maddi esasta ve sınıf çatışmalarına dayalı bir gelişim gösterdikten sonra sınıfsız, planlı topluma ulaşılacağını iddia eder.

Kültür Felsefesi, kültürün temellerini, esas kaynaklarını, oluşma şartlarını, amaçlarını ve gittiği yönü üzerinde felsefi düşünceler ileri sürer. İnsanın ne olduğu, ne olması gerektiği, niçin ayrı ayrı kültürler oluştuğu noktasında

birçok akımlar vardır. İnsan kültürünün farklı alanları olan din, sanat, tarih, dil, teknik, toplum, hukuk, devlet, eğitim vs., kültür felsefesi içinde özel olarak ele alınırlar. Kültürün esas kaynağı, insanların ihtiyaçları ve yetenekleridir. Her kültür, belirli coğrafi ve tarihi şartlar içinde, toplumların özelliklerine göre oluşur. Kültürler toplumsaldır, sürekli bir değişim içinde bulunmasına rağmen ana özelliklerini kaybetmezler. Bazı kültür filozoflarına göre ise kültürler doğar, doruk noktasına çıkar, zayıflar ve ölür; o ölünce yeni bir kültür ortaya çıkar (Spengler, Toynbee).

Tabiat Felsefesi tabiatın esasını, tabiat olaylarını ve mümkün oluş şartlarını araştırır. İlk tabiat felsefeleri, genellikle evrenin neden yapıldığı sorunu ve kozmoloji üzerinde duruyordu. Daha sonra metafizik felsefe tabiatı, tanrının bir eseri veya kendinin bir parçası gibi izah etti.

Felsefe tarihinde en çok tartışılan konulardan biri, insan bilinci dışında bağımsız bir tabiatın olup olmadığı sorunudur. Düşünceci filozoflar (Fichte, Hegel, Schelling, Leibniz vs.) tabiatı, insan bilincinin bir ürünü sayarlar. Maddeci düşünürler (Demokritos, Herakleitos, Marx, Feuerbach, Engels vs.) ise tabiatın insan bilincinin dışında var olduğunu iddia ederler. 18 ve 19. yüzyılda tabiat felsefesi, tabiatla uğraşan bilimlerin felsefesi oldu. Bugün tabiattaki organik ve anorganik madde alanlarını, bunların zaman ve mekân içinde oluşları, bağılıkları, karşılıklı etkileri, tabiat kanunları, denge sistemleri gibi şeyler üzerinde durmaktadır.

EĞİTİME BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

Eğitimde Başarı Kontrolü

İçinde yaşadığımız yüzyıl, eğitimden çok şeyler bekliyor. Her toplum mümkün olduğu kadar çok kişiyi, mümkün olduğu kadar uzun süre eğitime tâbi tutmak istiyor. Eğitimde her düzeydeki okullaşma oranının arttırılması ve zorunlu öğretim süresinin de giderek uzatılması, eğitim sektörünün hacmini giderek artırıyor. Eğer okullaşma ve zorunlu öğretim ideal seviyelerine çıkacak olursa, âdeta toplumun yarısı öğretmen yarısı da öğrenci olacak demektir.

Toplumun beklentilerine uygun olarak, son yıllarda gerek ütöpik eserlerde gerekse bilim adamlarının ve politikacıların ileriye yönelik vaadlerinde çok cecurca yapılmış plânlar görülmektedir. Bunların gerçekleşip gerçekleşmeyeceği veya hangi şartlar altında gerçekleşebileceği gibi konular hiç düşünülmemiş gibi görünüyor.

“Eğitim” nedir ve gerçekten sanıldığı ve beklenildiği kadar güçlü müdür? Birçok anne-baba ve öğretmen, eğitimle ilgili durumlar söz konusu olduğunda, eğitimin güçsüzlüğü ve çaresizliği durumları ile karşılaştıklarını hatırlayacaklardır. Yüzlerce anne-baba, okulların, çocukların ruh ve şahsiyet gelişimleri açısından iyi etki etmediğini, onları iyi “terbiye” edemediğini görmüşlerdir. Herkes, bizzat kendi üzerinde de eğitimin hangi kademesinde hangi etkileri ve değişiklikleri yaptığını görebilir.

Rehberler, sağlık eğiticileri, psikoterapistler vs. her gün “okul” denen, eğitim için kurulmuş kurumların “kurbanlarıyla” uğraşıyorlar. Demek istediğimiz, eğitimde de sık sık arzu edilen ve amaçlanan hareketlerin tersi olabilir; arzu edilmeyen yan etkiler ortaya çıkabilir. Tıpta, doktorlar veya ilaçlar tarafından yan etki olarak meydana getirilen hastalıklar (iatrogen) olduğu gibi, eğitimde de, eğiticiler tarafından meydana getirilen öğrenme güçlükleri, öğrenme engelleri ve şahsiyet bozuklukları vardır ki buna da “pedagogojen” diyorlar³.

Gerek anne-babalar gerek öğretmenler, eğitimi, deneme ve sınama-yanılma hareketleri tarzında yapıyorlar. Böyle olunca da başarılar tesadüfi oluyor. Eğitim, anne-baba ve öğretmenlerin bilinçli müdahalesi dışında, genellikle öğrencilerin

³ Brezinka, W. *Erziehungsziele, Erziehungsmittel, Erziehungserfolg*, München 1976, S.77.

kendiliklerinden öğrenmeleri şeklinde de geliyor. Öğretmen, hastanın kendi kendini iyileştirmesi durumlarından yararlanan pratisyen bir hekime benziyor.

Eğitimbilimi, eğitici davranış ile eğitilende meydana gelen öğrenme olayları ve davranış değişiklikleri arasındaki nedensellik ilişkilerini araştırır. Eğitime kritik-tecrübî düşüncüyü getirenlerden biri olan Herbart (1776-1841), eğitimde amaç ve başarı arasındaki ilişkinin azlığına, daha yaşadığı dönemde değinmişti.

Eğitim henüz tam tecrübî bir bilim olamamıştır. Eğitim literatüründeki “eğitim metodları”, “eğitim tedbirleri”, “eğitim araçları”, “eğitim yolları” vs. gibi kavramların maksimum düzeyde lâf ve minimum düzeyde bilgi olduğu görülmekte, bunlar tecrübî araştırmalara henüz dayandırılmamaktadır.

Eğer eğitimde belirli sonuçlara ulaşmak istiyorsak, nasıl davranmalıyız? Bunun için hangi ön-şartlar yerine getirilmelidir, hangi tedbirleri uygulamalı, hangilerinden kaçınılmalıdır?

Eğitim faaliyetlerinde sıkı bir başarı kontrolü olmalıdır. Bu yapılmazsa, yapılan faaliyetler en gelişmiş “eğitim toplumları”nda bile bir “eğitim yutturmacası” olarak eleştirilebilir. Çünkü eğitici davranışlarımız baştan sona bilinçli değil, başka kişilerin davranışlarını ve şahsiyetlerini arzuladığımız yönde değiştirme “deneme”leri yapıyoruz. Bizde yapılan “eğitim”, “öğretim”, “ders verme” mutlaka başarı demek değildir. Tıpta uygulanan her tedavinin mutlak iyileştirme garantisi olmadığı gibi, bugünkü eğitim faaliyetimizin de mutlak eğitim başarısı garantisi yoktur.

Eğitimde sınav ve başarı kontrolü mutlaka gereklidir. İnsan, en iyi şekilde hatalarının ve başarısızlıklarının analizinden bir şeyler öğrenebilir; insan hataları ve tecrübeleri üzerinde “yükselir”. Akla uygun davranmak, hareketlerin düzenli aralıklarla başarı kontrollerine tâbi tutulması demektir.

Eğitim felsefesinin ve hatta davranış bilimlerinin ana sorunlarından biri, başarıların kontrolüdür. Bunun için eğitim biliminin, eğitici davranış ve eğitim kurumlarının etkisinin ne olduğu araştırmalarına dayanması gerekmektedir. Eğitimbilimi, eğitimin hedefleri ve amaçları, bu amaçlara ulaşmak için tasarlanan ve yapılan hareketler ve bu hareketlerin sonuçları arasındaki bağlantıları araştırır.

Ek: Nedensellik Açıklaması

Bilim, ilk bakışta dağınık ve kopuk görünen olgular arasındaki ilişkileri izleme, bu ilişkileri açıklama olarak tanımlanınca, nedensellik açıklamasının önemi de kendiliğinden ortaya çıkıyor. Birçok bilim adamı, bilimin dayandığı varsayımlardan biri olarak tabiattaki her şeyi diğer bazı şeylerin sonucu saymayı kabul eder. Hiç bir şey kendiliğinden meydana gelmez, her şeyden sorumlu olgular vardır. Ancak nedenler ve sonuçlar sürekli birbirini kovalar; bir olayın sonucu başka bir olayın nedeni olur.

Nedensellik ilişkileri, birbirini daima izleyen, birlikte giden olaylar gözlenerek ortaya çıkarılmıştır. Nedensel ilişki, rastlantıya bağlı ilişkiden ayrılır. Ancak sürekli ardarda veya birlikte gidiş de nedensel ilişkiyi tek başına ifade etmez; meselâ gece ile gündüzün hep birbirini takip etmesi nedensel yoldan açıklanamaz.

Neden-sonuç şeklindeki açıklamalar, bu tekil kelimelerdeki kadar yalın değildir; bazen bir sonucu birçok neden birlikte meydana getirirken bazen bir neden birçok sonuçlar doğurabilir. Meselâ bir orman yangınının birçok nedeni, şartları vardır.

Nedenler ve şartlar da kendi aralarında birçok çeşitlere ayrılırlar: yeterli neden, gerekli neden, olumsuz neden, görünüşte neden vs.⁴

Bir zamanlar her olayın nedenini arama, her olayı nedenleri ile izah etme şeklinde bilimde çok etkili olan zihniyet 17. yüzyıldan beri etkinliğini yavaş yavaş yitirmiş, yaşadığımız yüzyılda ise iyice tartışılır olmuştur. Aristoteles her olayın nedenini ararken, Galileo ve Newton'dan beri bilginler, olayların nedenini değil; olaylar arasındaki değişmez (yasal) ilişkileri arıyorlar. Bilim, neden arama çabasından nedensel ilişkiyi bulmaya gelmiştir.

Ancak 20. yüzyılda nedensellik kavramının modern bilimde yeri olmadığı da iddia edilmiştir. B.Russel, fizik biliminin artık neden-sonuç ilişkisini ara-maktan vazgeçtiğini, W.Heisenberg "doğa olaylarının tam ve sıkı bir yasaya boyun eğdiğine ilişkin nedensellik prensibinin" bırakılması gerektiğini ileri sür-düler. Gerçekten de uzay, zaman, kütle gibi kavramların mutlak değil göreceli (relatif) olduğunu savunan "rölativite teorisi", ısı ve ışığın sürekli bir akış değil kesik kesik paketler halinde gittiğini savunan "quantum teorisi", insan düşünce ve hayal gücünü yeni ve daha geniş ufuklara yönelttiler.

Ancak nedensel açıklama, neden-sonuç ilişkisi bilimde bütün genişliği ile hatta şimdi sosyal bilimlere de geçerek kullanılıyor. Einstein, tabiatın nedensel yasalara göre işlediğini, evrende bir iç bütünlüğü ve âhenk olduğunu, bunun süresizlik (quanta), olasılık (Russel, probabilite) ve belirsizlik (Heisenberg) ilişkileriyle açıklanamayacağını söylemiştir.

Ernst Mach, "nedensel ilişki" yerine "fonksiyonel ilişki" kavramını öner-miştir. Burada neden-sonuç ifadesindeki tek yanlılık kaybolmakta, değişkenler bağımlı ve bağımsız olmakta, önce bağımlı değişken olan sonra bağımsız de-ğişken olmaktadır. Patrick Suppes ise, çağdaş fizik ve sosyal bilimlerde neden-selliğin determinist (gerekirci) nitelikte olmadığını, bunların ne tam ne kesin, sadece olası (mümkün) olduğunu açıklamaktadır. Burada, belli şartlar altında belli sonuçların doğabileceği ihtimali belirtilmekte, bütün faktörler tam olarak bilinmediği için kesin sonuç söylenmemektedir.

Eğitici Etki

Gerek eğitim kurumları gerek eğitmeye yönelik insan davranışları, belirli amaçlara yönelmeli ve kişinin bilgi, beceri ve şahsiyeti üzerinde bu amaçlara ulaşmalıdır. Eğitim, insanda daha önce olmayan veya belirgin olmayan bazı özellikleri ortaya çıkarmak ve geliştirmek ister; bu da en iyi şekilde kişinin yaşantı ve davranışlarındaki değişiklikler şeklinde ortaya çıkar. Başka bir deyişle eğitim, öğrenci durumundaki insanların ruhsal ve bedensel yatkınlıklar örgüsünü belli bir görüşle sürekli olarak iyileştirmek veya değerli kabul edilen unsurlar haline getirmek için insanların yaptığı hareket veya hareket sistemlerinin toplu görünümüdür.

Ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın, eğitim ancak bir araç-amaç şeması üzerinde izah edilebiliyor. Eğitim olgusunu bir bilim olarak ele aldığımızda da, eğitici hareketler “bağımsız değişken”, fertlerde meydana gelen değişiklikler de “bağımlı değişken” kabul ediliyor. Ancak eğitimin özel olarak gösterdiği davranışlar ve verdiği bilgiler dışında birçok başka faktörler de eğitim olgusunu etkilediğinden, araştırmalarda bazı güçlükler ortaya çıkıyor. Eğitim incelemelerinde esas şart, eğitimin amacının tam ve çok açık bir şekilde ortaya konması, öğrencinin başlangıç ve sondaki davranışlarının tam olarak ölçülmesi, tespit edilmesidir.

Eğitici etki iki türdür; eğitimin *amaçlanan etkisi* ve gerçekte *ulaşılan etki*. Eğitimin amaçlanan etkisi, eğitimin “amaçları” demektir; ulaşılan etkisi ise eğitimin “sonucu”dur.

Eğitimin ulaşılan etkisini bir tek neden, bir tek faktör meydana getirmez. Her olay, birlikte etki eden birçok faktörlere bağlıdır. Oysa biz, alışılmış şekli ile olayın nedenlerinden değil, bir tek nedeninden bahsederiz veya karmaşık bir nedenler yığınının içine girdiğimizde bizce önemli olan bir faktörü asıl neden olarak kabul ederiz. Ama bu “neden arama” hatalıdır. Eskiden hastalıklara neden olarak bazen tesadüfi şartlar ve benzetmeler kabul edilir, bu da sihir ve büyü gibi yollarla tedaviye çalışılırdı. Bugün bile tedavi, çok sınıflı faktörler üzerinden -yapılmaktadır. Eğitimde de, meselâ bir öğrencinin başarısızlığında birçok faktörler söz konusudur.

Sosyal bilimlerin araştırma pratiği, genellikle “neden-sonuç” kavram çifti üzerinden değil de, ölçülebilir değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkilerden hareket eder. Eğitimde önemli olan, iki olay veya değişken arasındaki düzenli bağlantıları tespit etmektir.

Aslında meseleye geniş olarak baktığımızda, şahsiyet değiştirmede eğitsel hareketlerin ve hatta bütün eğitimin yeterli bir neden olmadığını, sadece kısmî bir neden olduğunu; şahsiyet değiştirmesinde ve öğrenmede, eğitimin yanı sıra birçok başka faktörlerin de rol aldığını görürüz. Eğitici etki, başka insanları belirli davranışlar yoluyla etkileyerek, onlarda, oldukça sürekli davranış ve yatkınlık değişiklikleri sağlama amacı güdüyor. Psikoterapi, propaganda, beyin yıkama ve

sosyalleşme de hemen hemen aynı amaçları güder. İnsanlarda davranış değişimleri sağlama son zamanlarda “*behavior modification*” adıyla yaygın bir bilim olma yolundadır. Şahsiyet değişiminde eğitimin ve öğrenmenin çok büyük rolü vardır. Ancak şahsiyet kazanmada ve değiştirmede öğrenmenin, toplumun ve kültürün payları, çeşitli teorilerce farklı farklı görülmektedir.

Eğitimin etkisi, eğitici davranışlar ve öğrenme sonunda ve bu hareketlere bağlı olarak kişide meydana gelen değişimlerdir. Öğretmenler, gerçi öğrencilerdeki başarı artışını kendi çabalarına bağlarlar, başarısızlığı da öğrencilerin kötü şahsiyet özelliklerine! Aynı şey, tamamen tersi olarak öğrencilerde de görülür. Oysa bir kişi kötü bir öğretime rağmen iyi bir öğrenci, iyi bir öğretim sisteminde de kötü bir öğrenci olabilir.

Öğrenme sonuçlarını eğitici etki belirler; bu, sadece anlatılan ders, gösterilen örnek hareketler değil, birçok faktörlerin birlikte etki etmesidir.

Eğitici etki, zihni yetenekler, bilgi ve motorik hareketler alanında kolay ve net görülür, ama değerlerin kazanılması, tutumlar ve vaziyet alışlar, vicdan, duygu vs. gibi alanlarda eğitici etkinin sonuçlarını görmek ve ölçmek çok zordur.

Eğitimbiliminin en önemli konuları, eğitim felsefesinin meşgul olduğu insanların hangi hedefe doğru götürüleceği ve nereye ulaştırılacağıdır. Bu hedefleri tespit ve hangi yollardan gidilerek bunlara ulaşılacağı, bu husustaki kurallar eğitimbiliminin özünü meydana getirirler.

Eğitimin Amacı

Eğitimin amacı zamana, topluma, öğrencilerin yaşına, okul kademelerine, derslerin muhtevasına vs. göre değişmektedir. Eğitimin amacı, eğitilenin ruhsal-zihinsel durumunda meydana getirilmek istenen durum değişikliğidir.

Hem mevcut eğitim sisteminde hem reform yapılması gereken durumlarda sadece arzu edilen ve istenilen amaçlar değil, eldeki imkânlarla ulaşılabilecek amaçlar belirlenmelidir. Olaylar arasındaki nedensellik ilişkilerini araştıran eğitimbilimi, en çok, rasyonel plânlama ve başarı kontrolü üzerinde duruyor. Eğitim planlaması ve başarı kontrolü de karşılıklı etkileşimde bulunan kişilerin şahsiyet özellikleri ile karşılıklı etkileşimin içinde cereyan ettiği toplumsal-kültürel şartları göz önüne almalıdır.

Eğitimin amacı, yalnız öğrenci ve eğitilen için bir ideal değil, aynı zamanda eğitici için bir talimattır ve eğiticiyi de bağlar.

Eğitimin amaçları çeşitli yönlerden gruplara ayrılıyor. Eğitimde tutum, vaziyet alış ve zihniyetler üzerinde sağlanması plânlanan değişiklikler *uzak amaçlar*dır, *soyut amaçlar*dır; bilgi, yetenek ve beceri üzerindeki değişiklikler ise *yakın ve somut amaçlar*dır.

Eğitimde birçok mümkün amaçlar ve bunlara ulaşmak için de birçok araçlar vardır. Amaçlardan yola çıkıldığında, iki grup amacı birbirinden ayırmak gerekir: eğitim politikası amaçları ve eğitim amaçları.

Eğitim amaçları, şahsiyetin ideal durumuna; politik amaçlar toplumun ideal durumuna ulaşmaya çalışırlar. Meselâ, mükemmel bir yabancı dil öğrenmek, demokratik zihniyet kazandırmak eğitim amacı; yeterli sayıda lise mezunu yetiştirmek, alt tabaka çocuklarının yükselme şanslarını iyileştirmek politik amaçtır. Eğitim amaçlarına ulaşılırken, aynı zamanda politik amaçlara da ulaşılmış olur. Liseler hem lise mezunu çıkartır, hem öğrencileri yükseköğretime hazırlar.

Eğitim plânlamasında ve okul başarılarının kontrolünde genellikle ekonomik ölçütler kullanılır. Liselerde büyük bir başarısızlık ve terk oranı sayısal olarak görülmektedir. Yükseköğretilimi yarıda bırakanlar sayısı arttıkça bazı önlemler alma gereği ortaya çıkıyor. Okul başarısızlıklarında hangi faktörlerin rol oynadığı, gene istatistiklere dayanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılıyor. Ancak bu arada hemen belirtmeli ki, kısa vadeli amaçları değerlendirmede kullanılan ölçütler, uzun vadeli amaçların ölçülmesinde pek kullanılamamaktadır.

Son yıllarda İngiliz ve Amerikan okullarında uygulanan geniş kapsamlı anket sonuçları, okul başarılarında (veya başarısızlıklarında) en çok etkili olan faktörlerin sosyo-ekonomik yapı, aile durumu ve ailenin çocuğa karşı vaziyet alışları, ikinci sırada da okul karakteristikleri ve öğretmenlerin şahsiyet özellikleri olduğunu ortaya çıkarmıştır⁵. Almanya ve Avusturya'da yapılan araştırmalarda da, okul başarısı ile üst sosyal tabakalara mensup olma arasında yüksek bir korelasyon bulunmuştur.

Eğitimin kişiye yönelik amaçları, tâ Schleiermacher'den beri beceri ve zihniyet olarak, daha doğrusu bilgi ve tutum, akıl (zihin) ve duygu olarak ikiye ayrılıyor. Gerek bilgi gerek heyecanla ilgili şahsiyet karakteristiklerine çok karmaşık faktörler etki eder. Bu alandaki eğitim çalışmaları da tek faktöre değil, birçok faktöre birden ağırlık vermelidir. Etkili sonuçlara ulaşmak için eğitim araçları veya eğitim metodları değişkenlerinden fazla bir şey bekleyemeyiz; burada geleneksel eğitim tedbirleri yerine çok kapsamlı ve yoğun etkileme çalışmalarına başvurmak gerekir.

Eğitim Amaçlarının Gerçekleştirilmesi

Eğitim amaçlarını, kabaca, bilgi ve zihni beceriler ile tutumlar ve zihniyetler diye iki ana gruba ayırabiliriz.

Eskiden beri öğretmenlerin görevi, öğrencilerde bilgisel değişiklikler meydana getirmek, onlara bilgi öğretmek şeklinde anlaşılmıştır. Öğretmen bilgi öğretirken etkili olan genel faktörleri beş grupta toplayabiliriz:

5 Coleman, J.S/ v.b., *Equality of Educational Opportunity*, Washington 1966. CACE, *Children and their Primary Schools (Plowden-Report)*, London 1967.

- 1- Motivasyon teknikleri,
- 2- Ders metodları,
- 3- Dersin sosyal organizasyon biçimleri,
- 4- Öğretmen şahsiyeti ve davranışları,
- 5- Okul sistemleri.

Motivasyon tekniklerinden bugüne kadar en çok kullanılanı ödül ve cezadır. Ödül ve cezanın öğrenci başarıları üzerindeki etkileri, gerçi eskiden beri bilinmektedir, ama hangi şartlar altında hangi fertlere hangisi daha olumlu etki eder; bu konu bilimsel olarak araştırılmamıştır. Oysa yeni araştırmalar, övme ve cezalandırma davranışlarında sosyal durumun ve duygusal havanın son derece etkili olduğunu göstermiştir. İsveçli Ingvar Johannesson, ödül ve cezanın okul çocuklarının başarı ve vaziyet alışları üzerindeki etkisini araştırdığında, şu ilginç sonuçlara ulaşmıştır: Problem çözme ödevlerinde ödül ve cezanın öğrenci başarıları üzerinde bir etkisi yoktur, ama mekanik ödevlerde son derece yüksek bir etkisi vardır: ödül başarıyı yükseltmekte, ceza ise başarıyı her zaman düşürmektedir. Ödül ve cezanın kullanılmadığı durumlarda da öğrencilerde bir “adamsendecilik” başlamaktadır. Çok başarılı öğrenciler ödüllendirilerek daha fazla başarılı yapılamıyor, ama sürekli cezalandırılırsa “gevşiyor”, kendini bırakıyor. Korkak, kendine güveni olmayan, öğretmeni sevmeyen öğrencilere tekrar tekrar ceza vermek başarıyı engelliyor. Öğrencinin başarısında, öğretmene karşı olumlu vaziyet alması şarttır. Öğretmenini seven öğrencinin başarısını, övme ve cezalandırma önemli ölçüde değiştirmiyor. Sonuç olarak, vaziyet alış değiştirmelerinde ödülün cezadan daha olumlu bir etki yaptığı söylenmektedir.

Öğretimde ikinci faktör ders metodlarıdır. Birçok öğretmen, en önemli öğretim aracı olarak bunları kullanır. Eğer basit zihni işlemler ve bilgi kazandırma söz konusu ise, birbirinden çok farklı ders metodları bile aynı sonuca götürebilir. Benjamin Bloom'un incelemelerine göre son yıllarda büyük sınıf-küçük sınıf, televizyonla öğretim, görsel-işitsel araçlar, konferans, tartışma, gösteri, grup çalışması, programlı ders, otoriter ve anti-otoriter öğretim metodlarının bilgi ve beceri kazandırmada hemen hemen eşit oranda etkinliğe sahip olduğu görülmüştür.

Öğretim metodu, ideal tiptir. Aynı metodu farklı öğretmenler farklı uygularlar; iyi ve kötü konferans, iyi ve kötü grup çalışması gibi her metodun iyi ve kötü uygulamaları vardır ve sonuç büyük oranda uygulamaya bağlıdır. Ancak bunun yanında, meselâ çocukta problem çözme, kavram analizi, eleştirici düşünce ve bilgileri “kullanma” özellikleri geliştirilmek isteniyorsa tartışma metodu tercih edilebilir. Ama problem çözme ve tartışma, bilgi de gerektirdiğinden, başka metodların yardımına da ihtiyaç vardır. Çocukta yaratıcılık özelliği geliştirilmek istendiğinde de, dar anlamda ders metodları pek etkili olmamaktadır. Burada birçok başka faktörler söz konusudur. Eğer çocuğun davranışları katı kurallara bağlanırsa, eğer

yanlış düşünceler ayıplanırsa, ferdiyetine saygı gösterilmez, sınıfta yalnız bırakılırsa, eleştiriciliğe karşı vaziyet alışları desteklenirse çocukta yaratıcılık engellenmiş olur. Demek ki, eleştirici düşünce ve yaratıcılığı geliştirme bir tek metoda değil, bizim kontrol edemediğimiz birçok başka faktörlere de bağlıdır.

Eğitim amaçlarına ulaşmak için, öğretmenin bizzat kendisi de en etkili eğitim vasıflarından biri sayılabilir. Öğretmenin bilgisi ve öğretme yeteneğinin yanı sıra esas etkili olan şahsiyeti ve davranışlarıdır. Ancak öğrencilerin öğrenmesinde ve şahsiyetlerinin meydana gelmesinde öğretmen davranışlarının yanı sıra öğrencilerin motivasyonları, sınıfın sosyal yapısı vs. gibi faktörler de çok etkilidir. Ned A. Flanders'in bir araştırmasına göre, öğrencilerin başarılı olmasında öğretmen davranışlarının zenginliği ve esnekliği önemli bir rol oynar. Öğretmen davranışlarının eğitimdeki gücünü, bu davranışları öğretmen-merkezli (dominatif) ve öğrenci merkezli (integratif) diye, ikiye ayırarak, daha 1906 yılında Herbart da belirlemişti.

Öteden beri, duygusal eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesinde, yani öğrencilerin tutum ve zihniyetlerinin değiştirilmesinde geleneksel metodlardan farklı yollar izlenmesi gerektiği vurgulanmış ve bu arada kişilere tek tek sosyal yardım yapma, grup çalışması, toplum örgütlenmesi gibi yollar denenmiştir.

Bunlardan ferdî yardımın daha etkili olduğu hipotezini doğrulamak için ABD'de geniş kapsamlı ve uzun süreli iki araştırma yapılmıştır. Bunlardan biri, gençleri avareliğe ve suç işlemeye yönelmekten korumayı amaçlayan "*Büyük birader sistemi*"; diğeri de New York'ta meslek okulu öğrencisi olan kızların okul başarılarını yükseltmeye ve "temiz bir aile" kurmalarına yönelik sosyal yardım ve rehberlik araştırmaları idi. Her iki araştırma sonucunda da kontrol ve deney grupları arasında yorumlanabilir bir fark bulunamamıştır. Gençlere, kendi ilgi ve arkadaş gruplarının dışında bir rehberin yardım etmeye çalışması pek başarılı olmuyor. Teorik olarak, şahsiyet değiştirme alanında çok güvenilen ikili ilişkinin (sosyal konularda ferdî yardım, psikoterapi, rehberlik gibi) bu alanda pek etkili olmadığı ortaya çıkıyor. Doğrudan öğrencinin şahsiyetine yönelme yerine, onun içinde yaşadığı sosyal şartları ve ilişkileri değiştirmek daha etkilidir.

Öğretmenler için bilgi ve beceri alanında mümkün olan, duygu alanında o kadar kolay mümkün olmuyor. Duygusal problemlerle karşılaşıldığında sözel açıklamalar pek yararlı değil; öğrencinin kendine güvenmesi, kendi değerlerini bulması ve hayat beklentileri dolaylı yoldan daha iyi etkileniyor. Bunun için öğrencilerin sosyo-kültürel durumunu, içinde yaşadıkları kurum ve sistemleri düzeltmek gerekmektedir. Genç kız ve erkekleri değiştirmek için yalnız doğrudan onlara değil, onların ailelerine, komşularına, dost ve arkadaşlarına, çalışıp eğlendiği yerlere de yönelmek gerekmektedir.

EĞİTİMİN AMACI

“Gidecek limanı olmayana hiç bir rüzgâr kâr etmez.”

M. de Montaigne

Konunun Ortaya Konması

Her eğitici hareketin bir amacı olmalıdır. Amacı olmayan bir eğitim düşünülemez. Ancak, *“eğitime muhtaç ve eğitilebilir”* insan niçin ve hangi yönde eğitilmelidir? Eğitime esas olan örnekler, ölçüler ve kurallar nereden kaynaklanmaktadır? Eğitim amaçlarını belirlemesi gerektiği söylenen tabiatın ve tarihin kültürel zenginliği içinde, eğitimin yönünü ve hedefini kim belirleyecektir? Eğitici hareketi doğrudan veya dolaylı olarak, bilinçli veya bilinçsiz olarak etkileyen örnek insan şahsiyetleri var mıdır, hangileridir? Eğitimin amacı ve eğitim idealinin özü nedir? Belli bazı eğitim amaçlarının geçerlilik süresi ne kadardır? Yüzyıllardır değişmeyen eğitim amaç ve idealleri var mıdır? Eğitim amaçları değişmez, kalıcı mı olmalı, yoksa sürekli değişmeli midir? Eğitimin amaçları nasıl değişmektedir?

Eğitimin amacı konusunu aydınlatabilmemiz için, bu sorulara cevap vermemiz gerekmektedir.

Kavram Açıklamaları

Eğitimin, amaca yönelik bir hareket olduğu hemen bütün eğitim yaklaşımlarında ve tanımlarında vardır. Ama bu amacın ne olması gerektiği hakkında daha “amaç” kelimesinin anlam yükü ve yakın anlamları olan diğer kelimeleri seçerken farklılaşmalar başlamaktadır.

J.Göttler, bir eğitimbilimci olarak, *“Pedagoji Sistemi”* adlı eserinde, *eğitimin amacı, eğitim süresinin sonunda, eğitimcilerin eğitim çalışmalarının bitiminde eğitilenin (öğrencinin) ulaşması amaçlanan bedensel ve ruhsal durumdur*, diyor. Bu genel yaklaşım çerçevesinde eğitimin amacı kavramını belirleyen karakteristik özellikler nelerdir? İleri sürülen birbirinden çok farklı eğitim amaçlarında ortak olan nedir?

Eğitimin amacı ne olabilir? Tarihi bakış açısını bir yana bıraksak bile, şu anda bu soruya verilecek cevap çok çeşitli olabilir: insanlık eğitimi, kendi kendini değerlendirme ve eleştirme eğitimi, vicdan eğitimi, sorumluluk kazandırma, sevgi aşılama; sağlam, kültürlü şahsiyet kazandırma, hürriyet ve demokrasi eğitimi, fazilet, bilimsel zihniyet, teknikte uzmanlaşma eğitimi vs.

Ayrıca genel eğitim amaçları arkasında birçok küçük ve özel amaçlar da gizli olabilir. Meselâ, fazileti esas alan bir eğitimin, ayrıntılarda şu küçük ve özel amaçları da yerine getirmesi doğaldır: düzen sevgisi, dakiklik, temizlik, tutumluluk, ödev yapma bilinci, çalışkanlık, sebat, özenli olma, sorumluluk bilinci, bağımsızlık, güvenilirlik, yardıma hazırlık, arkadaş canlısı ve halden anlar olma, sadakat, edeplilik, âdil olma, başkalarının haklarına riayet etme, sabırlı, nazik, açık fikirli ve açık sözlü, namuslu, yiğit, doğruyu seven, ketum, objektif yargılama ve hüküm verme gücü olan bir kişi.

Devletlerin anayasalarında, temel eğitim yasa ve yönetmeliklerinde, müfredat, ders plan ve programlarında, eğitim reformu önerilerinde hep eğitim amaçlarından bahsedilir. Hem amacı kimlerin ortaya koyacağı hem de amaçların özü konusunda çok çeşitli fikirler vardır. Öyle ki, Broudy'ye göre, birisi tarafından arzu edilen her şey eğitim amacı olabilir⁶.

"Eğitim amacı" kavramı henüz karışıktır. Hatta karışıklık önce "eğitim" ve "öğretim" kavramlarından başlıyor. Bu iki ana kavram birbirlerinden çok farklı şeyler mi ifade ediyorlar? "Eğitimin amacı" ve "öğretimin amacı" dendiğinde, bunlar arasında ne farklar vardır? Eğitim literatüründe genellikle eğitim amaçları ve öğretim ideallerinden söz edilir. W. Klafki ise öğretim idealini eğitim amaçlarının özel bir şekli saymaktadır.

Eğitim amaçlarının yanı sıra sık sık da eğitimin hedeflerinden söz edilmektedir. Genellikle *hedef* ve *amaç* kavramları birbirlerinin yerine kullanılabilir. Türkçede bu hususta hedef, amaç, gaye, maksat, murat, ideal, erek, vargı, emel, ülkü, niyet gibi kelimeler bolluğu ve bazen de karmaşası, diğer dünya dillerinde de vardır (İngilizcede objective, target, aim, goal, scope; Fransızcada cible, but, objectif, dessein, mire; Almancada Ziel, Zweck, Absicht..).

Amaç, hedef, bir hareketin son ulaşmak istediği noktadır. Felsefi dilde bazen amaç ve hedef kelimeleri birbirinden ayrılmaktadır; "amaç" bir çaba, "hedef" bir bitiş noktasıdır. Hedefe ulaşmak için plânlı, tesadüflere yer bırakmayan bir yol (rota), bir amaç takip edilmelidir. Eğitimin amaçları bahsinde söz konusu edilebilecek iki kavram daha vardır. Bunlardan birisi "eğitimin ödevi", görevi kavramıdır. Gerçi J. Göttler, *eğitimin görevi eğitim amaçlarının gerçekleştirilmesidir*, diyor ama görev, ödev kavramı genellikle amaç kavramı ile aynı anlamda kullanılır. Amaç kavramına benzer diğer kavram çifti ise niyet, maksat kavramlarıdır. Bunlar da çoğu kez amaç kavramı ile aynı anlamda kullanılır.

Eğitim Amaçlarının Belirlenmesi

Eğitimin amacı, eğitilen bir kişide, eğitim vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenen ve gerçekleştirilmeye çabalanan şahsiyet özellikleri ve değişiklikleridir. Burada hem zihni-ruhsal hazır olma durumları (dispozisyon) yaratmak hem de kültürel özellikler kazandırmak söz konusudur.

Eğitim amaçlarının belirlenmesinde etkili olan faktörlerin başında, içinde yaşanılan toplumsal ortam gelir. Toplumun inanç ve geleneklerinin devam ettirilmesi, eksik ve kusurlarının düzeltilmesi, eğitim amaçları tespit edilirken birer faktör olarak değerlendirilir. Bazıları; eğitimin amaçlarını toplumsal kurumların tarihi analizinden çıkarmaya çalışırken bazıları da mevcut toplumsal hayatın analizinden çıkarmaya çalışmaktadırlar⁷.

Eğitim amaçlarının, insanın psikolojik açıdan incelenmesi sonuçlarından çıkarılmaya çalışıldığı da oluyor. Mevcut ekonomik zorlamalar, devletin yönetim felsefesi ve insan anlayışı da eğitim amaçlarının belirlenmesinde çok etkili olmaktadır.

Eğitim amaçları, genellikle, eğitim vasıtasıyla ulaşılmak istenen ve denenen sonuçların formüle edilmesi şeklinde ortaya konmaktadır. Eğitici, öğrenci *hammaddesinden* ne yapmak istiyor; öğrenci şahsiyetinde, kafasında ve vücudunda ne meydana getirmek istiyor?

Eğitim amacı olarak öğrencilerde / kişilerde esas yaratılmak istenen, ideal bir kişinin ana şahsiyet özellikleridir. Gerçi Antik Yunandan beri eğitimin insanlardaki bedensel ve ruhsal güçleri dengeli olarak geliştirmesi birçok düşünürlerce talep ediliyor ama son yüzyıllarda eğitimciler eğitim amacı olarak sadece şahsiyet veya ruhsal özellikler üzerinde duruyorlar.

Eğitimin amacı öğrencilerde henüz var olmayan ama eğitim vasıtasıyla ulaşılabilecek ve gerçekleştirilebilecek olan bir durum yaratmaktır. Eğitim amaçları, olması gerekeni araştırdığı için de Eğitimbiliminin değil eğitim felsefesinin konusudur (Rudolf Lochner).

Eğitim amacı, herhangi bir kişi tarafından kolayca gerçekleştirilebilecek bir iş veya hiç bir şekilde ulaşılamayacak bir hedef değildir. Eğitim amaçları, yalnız eğitilmiş ve belli psikolojik yollardan, teknik araçlardan yararlanan öğretmen kişilerin gerçekleştirip ulaşabilecekleri amaçlardır.

Eğitim amaçları kişilerde bazı şahsiyet özellikleri yaratmak ve -eğer gerekirse- bazı şahsiyet değişiklikleri meydana getirmektir derken, buradaki “şahsiyet”in ahlaki bir şahsiyet olmadığı, insanın ruhsal yatkınlıklarını ve hazır olma yeteneklerini gösteren *psikolojik şahsiyet* olduğu da hemen belirtilmelidir.

Beceriklilik ve erdemlilik, Platon ve Aristoteles'ten beri en temel eğitim amaçlarından biri olarak görülüyor. Herbart ahlâki yönden iyi davranma erdemi-ni, Schleiermacher beceriklilik ve karakteri, A. Petzelt bilgi ve tutumu, W. Horney çalışma ile sosyal ve şahsi erdemleri eğitim amacı olarak ileri sürüyorlar.

Özü ne olursa olsun, eğitim, kişide sürekli yetenekler, tutumlar, vaziyet alış-ları, eğilimler gibi, psikoloji deyimi ile kişide ruhsal pozisyonlar meydana ge-tirmelidir. Bu ruhsal hazır olma durumlarının, tutum ve vaziyet alışlarının neler olabileceği konusunda da çeşitli fikirler vardır. Meselâ, özgür şahsiyet, barış ve demokrasi eğitimi gibi konularda tartışma, bu kavramların özünde ve uygulama-sında başlamaktadır.

Bugün eğitim politikacıları ve eğitimcilerin pek çoğu, eğitim amaçlarını bilimsel olarak ortaya koymuyorlar; gelişigüzel düşünüyorlar ve gelişigüzel ifade ediyorlar. Esasında eğitimin şekillendirmeyi amaçladığı insan şahsiyeti çok yönlüdür; birçok iç ve dış faktörler tarafından etkilenmektedir. Bu bakımdan herkes, şahsiyetin belli bir yönünü alarak hedefe varmaya çalışmaktadır. Kişide bazı belirli şahsiyet özel-likleri yaratmak veya şahsiyet değişikliği sağlamak çok basit ve hemen yapılabilir bir iş değildir. Bu yüzden son zamanlarda, ölçülmesi çok zor olan ruhsal hazırol-ma yetenekleri yerine, eğitimin amacı olarak kişilerde *ölçülebilir davranış değişik-likleri* meydana getirme yolu seçilmeye başlanmıştır. Buna göre eğitimin amacı, kişilerde, gözle görülebilir ve ölçülebilir davranış kalıpları meydana getirmektir. Bu yaklaşım, eğitim amaçlarının belirlenmesini ve ölçülüp değerlendirilmesini de kolaylaştıracaktır, şeklinde iddialar da vardır⁸.

Bu görüşlere uygun olarak kişilerin gözlenebilir hareket ve davranışları (yazı yazmak, ezberlemek, problem çözmek, bir şeyi benimsemek vs.) eğitim amacı ola-rak kabul edildi. Oysa bu davranışları ölçmek kısa vadede mümkündür. Eğitim hayat boyu süren ve en azından etkileri hayat boyu devam etmesi gereken bir ol-gudur. Okulda öğrendiklerimiz genellikle daha sonraki hayat içindir. O anda okul öğrencileri belki bunları kullanamaz; ama bunlar öğrencilerde ruhsal hazırolma durumları meydana getirirler.

Eğitimin yakın hedeflerini ölçmek okulda yapılan öğretim sırasında müm-kündür, ama eğitimin uzak amaçlarının değerlendirmesini daha sonraki olaylar ve hayatın akışı yapacaktır.

Eğitim amaçları belirlenirken yalnız öğrencilerin şahsiyet, yetenek ve beceri-leri değil, toplumun ve kültürün de arzu edilen iyi bir düzeye çıkartılması *esastır*. Platon ve Aristoteles'ten beri devlet ve eğitim teorileri birbirine sıkı sıkıya bağlan-mıştır. *Eğitim*, devletlerin ve iktidarların politik amaçlarının gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Öte yandan devletlerin anayasaları, hükümetle-rin programları, vatandaşların -politik amaçların dışında- mükemmel bir şahsiye-te ulaşmalarını sağlamak için gerekli tedbirlerin alınacağından da söz ederler.

Dilthey'e göre, eğitimin iki amacı vardır; birisi ferdin arzu edilen şekilde mükemmel gelişmesi, ikincisi toplumun yüksek bir başarı gücüne ulaştırılması⁹. H.S. Broudy de, eğitimin amaçlarını sınıflandırırken "amaç olarak toplum tipleri"nden bahsediyor. Yüzyılımızdaki *demokrasi için eğitim* de aynı amacı güdüyor. Eğitimin toplum ve devlet düzeninde bazı değişiklikler yapma amacı da, fertlerde meydana getireceği değişiklikler için şarttır.

Eğitimin en son amacı nedir? Bu, bazılarınca milletin başarı gücünün artması, gereksiz güçlerin ortadan kaldırılması, insanların sömürülmeyeceği bir düzenin kurulması gibi şekillerde formüle ediliyor. Yani eğitimin son amacı olarak toplumsal durumlar söz konusu ediliyor. Tabi bu arada o toplumsal durumun gerektirdiği şahsiyet özelliklerini ve dünya görüşünü kişilere kazandırmak esastır. Meselâ, sosyalist eğitimin amacı "*sosyalist şahsiyet*" yapısında insan yetiştirmektir. Kapitalist ülkelerde ise eğitim, hür düşünceli ve şahsî girişime yatkın bir insan şahsiyeti meydana getirmeyi amaçlamaktadır.

Eğitim vasıtasıyla toplumun durumunu iyileştirmek politik hedeflerdir. Ama bu arada kişilerin ruhsal durumları ve bilhassa taşıdıkları sosyal değerler de önemlidir. Yani toplumdaki egemen kültür ile toplum üyelerinin şahsiyet özellikleri arasında sıkı bağlar vardır. Zaten toplumbilimi açısından eğitim; hukuk, devlet, ekonomi, ordu gibi sosyal kurumlardan birisidir. E. Durkheim da eğitimi, toplumun kendi (esas) varlığını sürdürebilmesini sağlayacak şartları çocuklarda hazırlamak için, toplumun bir amacı olarak görüyor.

Eğitim ile politik amaçlar arasında doğrudan değil dolaylı bir ilişki vardır. Ama toplum yapısını ve politik sistemi belirleyen faktör, eğitim sistemi değildir; eğitimin kontrol edemediği birçok başka faktörler de vardır; meselâ, ahlâk, dünya görüşü, gelenekler, sosyal kurumlar ve kültürel yaşayış biçimleri gibi...

Schleiermacher de eğitimin amacı olarak kişileri, ait oldukları büyük ahlâki bütüne çok benzer kişiler halinde yetiştirmeyi esas alıyor. Durkheim, bir toplumun yaşayabilmesi için üyeleri arasında kâfi derecede bir homojenlik bulunması gerektiğini, toplumun homojenliğinin de ancak, çocukları aynı şekilde yetiştiren bir eğitim sayesinde mümkün olduğunu belirtiyor. Eğitimin amacı da, çocukta toplumun istediği ruhsal, zihinsel, ahlâki durumları yaratmak ve geliştirmek olmalıdır.

Eğitim, aynı zamanda toplumu iyileştirici ve geliştirici rol de oynamalıdır. Toplumsal ve kültürel değişimin çok hızlı olduğu, insanların; bağlandıkları değerlere güvensizlik duyduğu bu yaşadığımız dönemde, eğitimin toplum bütünlüğünü sağlama yönü büyük bir önem kazanmaktadır. Bu da ancak kişilerde yetenekler, tutumlar, vaziyet alışlar ve inançlar geliştirilerek olur.

Ancak T. Ziller ve H. Nohl gibi düşünürler eğitimin toplumsal ve politik amaçlar gütmesine karşıdırlar. Bunlara göre eğitim tek tek kişilere yönelmeli, amaçlarını tek tek kişilerde gerçekleştirmelidir.

Eğitim Amaçlarını Belirleyenler ve Uygulayanlar

Eğitim amaçlarını kim koyup kim takip edecektir? Herbart ve Rein, eğitimin amacını belirleyen eğitici olduğunu, eğitim amacının *eğitcinin amacı* olduğunu belirtiyorlar. Ancak bu ifadelerin tamamlanması gerekmektedir. Çünkü eğitim amaçları, eğitim yasa ve yönetmeliklerini yapan, eğitim anlayışına şekil veren, ders kitaplarını yazan kişilerce de belirlenir. Herbart'ın bizzat kendisi de, bilfiil eğitici olmadığı halde "*ilgilerin çok yönlülüğü*" gibi "*güçlü ahlâki karakter*" gibi, eğitim amaçlarını ortaya koymuştur.

O halde, eğitim amaçlarını belirleyenler arasında yasa koyucular, parti, dernek, sendika ve meslek kuruluşları yöneticileri de vardır. Modern toplumlarda eğitimciler amaç koymaktan ziyade kendilerine gösterilen amaçları gerçekleştirmeye çalışırlar. Eğitcinin değil eğitici olmayanların koydukları birçok eğitim amaçları vardır. Anne-babalar, din adamları veya başka yetişkinler de eğitim amaçları belirlemektedirler. Ancak eğitici olmayanların koydukları eğitim amaçlarını öğretmenin benimsemesi şarttır. Eğer eğitici, kendisinin dışında başkaları tarafından konulmuş eğitim amaçlarını benimsemezse, o zaman durum "kritik" olur. Eğitim amaçlarını eğitimcilerin benimsemesi ve bu arada amaçların ulaşılabilir ve gerçekleştirilebilir olması önemli hususlardandır.

Eğitim amaçlarını gerçekleştirenler yalnız eğitimciler değil aynı zamanda -okullar başta olmak üzere- diğer bazı kuruluşlardır. Eğitim amaçlarını benimseyip gerçekleştirmeye çalışanlar arasında okullar ve eğitim sistemleri de önemli bir yer alır. Aslında okulun veya eğitim sisteminin amaçları ile eğitim araçları aynı şeylerdir gibi gözükmektedir. Ama eğitim kurumları, Brezinka'nın amaç-araç şeması üzerinde ancak amaçların gerçekleştirilmesi için birer araç olarak görünür¹⁰.

Amaçlar, eğitim kurumlarının varlık şartlarıdır. Eğitici hareketler de eğitim araçları olarak görülürler. Eğitimin amaçları ile eğitim vasıtalarının amaçları bir tutulunca yanlış değerlendirmelere ulaşılır. Eğitimin amaçları, eğitim vasıtalarından tamamen bağımsız olarak tespit edilmelidir. Eğitim araçlarının, eğitim amaçlarına ulaşmaya uygun ve kabiliyetli olması gerekir. Eğitim kurumları, eğitim amaçlarına ulaşmak için kurulur.

Tarih içinde, eğitim kurumlarının eğitim amaçlarını uzun yüzyıllar içinde belirlediği, daha doğrusu değiştirmede olduğu de olmuştur. Meselâ, medreseler islâm

ülkelerinde eğitim amaçlarını belirleyen, başka okullara karşı çıkan veya onların amaçlarını da belirlemeye çalışan bir tutum içinde olmuşlardır. Bu arada bazı eğitim kurumlarının da daha ziyade politik amaçları gerçekleştirmek için kurulduğu görülmektedir.

Bazen okul organizasyonlarının yıllarca değişmediği, ama eğitim amaçlarının değiştiği görülür. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki okul sistemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin okul sistemi hemen hemen aynı olmasına karşın, bu iki dönemde eğitim amaçlarının tamamen değiştiği görülmektedir. Almanyada da 1918, 1933, 1945 dönemlerinde aynı okul organizasyonu içinde birbirinden çok değişik eğitim amaçları gerçekleştirilmeye çalışılmış ve başarılıdır. *Eğitim kurumları kolayca değiştirilirken eğitim amaçlarının biraz daha zor değiştiği görülmektedir.* Ayrıntılı olarak analiz edildiğinde eğitim amaçlarını belirleyenin, taşıyanın eğitim kurumları değil şahıslar olduğu (kurum gibi gözükse de aslında kurumların içinde gene şahıslar olduğu), kurumların tek başına sadece bir eğitim aracı olduğu ortaya çıkar. Bu nedenle öğretmen yetiştirmek çok önemlidir; çünkü öğretmen sınıfa girdikten sonra kendi vicdanı ile başbaşıdır. Kendisi hangi eğitim amaçlarını takip ediyorsa ona göre bir eğitim-öğretim yapacaktır.

Eğitim Amaçlarının Normatif Yönü

Ancak değerli bulunan bir şey amaç yapılabilir. Eğitim amaçları, sosyal-kültürel normların, yani toplumda ve kültürde değerli sayılan şeylerin bir çeşididir¹¹. Normlar, olanı değil olması gereken durumları gösterirler; toplumsal kurallar, teknik kurallar hep olması ve uyulması gereken belirli bazı ideal tipleri gösterirler.

Eğer eğitim amacı insan şahsiyetinin olması gereken bir durumunu gösteriyorsa, bu, eğitilen için bir ideal olabilir. Bu ideal, aynı zamanda toplumun da istediği bir insan şahsiyetini gösterir. Dilthey, eğitim idealini eğiten neslin hayat idealine bağlı sayıyor. W. Flitner de eğitim idealinin tarihi olarak belirlenmiş bir hayat anlayışı çerçevesinde, belirli hayat biçimleriyle aynı olduğunu iddia ediyor. Eğitimin amacı, diyor; zaten daha önceden toplum tarafından, toplumun hayatı içinde somut olarak belirlenmiştir. Eğitim amaçları, toplumun yaşayış biçimi, normlar örgüsü, mükemmel insan anlayışı, ahlâk, namus, başarı, doğru hareket gibi değerlerine bağlıdır¹². Bu, sadece üst ve yüksek eğitim amaçları için değil, günlük, basit, alelade eğitim amaçları için de aynen geçerlidir.

Eğitim amaçlarındaki normlar ve değerler rölatifdir; kalıcı ve her yerde geçerli değil, sadece belli bir ilişkiler sistemi içinde geçerlidir.

¹¹ Klafki, W. *Erziehungswissenschaft*. Frankfurt 1970, S. 15-16.

¹² Flitner, W. *Allgemeine Pädagogik*. Stuttgart 1966, S.128 v.d.

Eğitim amaçlarının normatif karakteri, kişilerin norm sistemlerine bağlıdır. Schleiermacher, eğitimin ahlâkî görüşe dayandığını, iyi ve kötü şahsiyetlerin eğitimin değil, ahlâkî görüşlerin hatası olacağını belirtiyor¹³.

Eğitim amaçları, aynı zamanda eğitici için de bir talimat, bir talep, bir görev kuralıdır. Eğitici öyle davranmalıdır ki, eğitimin amacını gerçekleştirebilsin. Eğitimin nasıl davranacağını, kural belirleyicileri (yasa koyucu, hükümet, meslek dernekleri ve başka kurumlar) tespit eder. Bunlar okul yasa ve yönetmeliklerinde, ders planlarında yazılıdır. Ama eğitimcilerin kendi amaçlarını kendilerinin koydukları ve gerçekleştirdikleri durumlar da vardır.

Birçok eğitim amaçları değişik kişilerce değişik olarak değerlendirilir. Birinin amaç olarak kabul ettiğini bir başkası reddedebilir. Meselâ, dinî eğitim amacına laikler ve hele ateistler taraftar değil ve hatta karşıdılar; komünist zihniyet, milliyetçilik, askerî eğitim, cinsel eğitim vs. konularında da böyledir.

Eğitici sadece eğitim amaçlarını değil, onların gerçekleştirilebilirliğini de düşünmelidir. Eğitim amacı kavramında, onun gerçekleştirilebilirliği de bulunmalıdır. Ama gerek tarihte gerek bugün birçok amaç, gerçekleştirilebilir olması gözönünde tutulmadan tespit edilmiştir. Öte yandan amaçların gerçekleştirilmesi de insanlara göre değişmektedir. Burada öğrenme şartları, motivasyonlar vs. de önemlidir. Bir kişinin bir ideali gerçekleştirememesi, bunun kesin gerçekleştirilemez olduğunu göstermez.

Eğitim Amaçlarının Amaçları ve Fonksiyonları

Eğitim amaçlarını belirlemenin en önemi amacı, eğitime ve eğitim politikasına hareketleri için bir yön vermektir. *Eğitim, amaca yönelmiş bir harekettir.* Eğitim aracı, ancak bir amaç olduğunda işe yarar. Eğitimin şeklini, eğitimin amacı belirler. Amaç bir hareketin hem başında hem sonunda bulunur. Bir eğitimin amacı ne kadar net belirlenmişse, araçlar da o kadar kolay tespit edilir. Bu, genel eğitimin karmaşık amaçlarından basit ders amaçlarına kadar geçerlidir.

Eğitim amaçları yalnız eğitime yön vermekle kalmaz, aynı zamanda eğitimi motive eder ve harekete geçirir. Yönlendiren, fakat harekete geçirmeyen amaçların etkinliği fazla değildir¹⁴.

Eğitim amaçları, bir eğitimin başarısının ölçülmesine yarar. Bir eğitimin amacına ulaşmış olup olmadığının ölçülmesi için başlangıç ve bitiş durumları iyi tespit edilmelidir. Eğitim amaçları olmadan ölçme yapılamaz. Eğitim amaçları, eğitim metodlarımızın doğru yönde olup olmadığını anlamamızın da ölçütleridir¹⁵.

¹³ Schleiermacher, F.D. *Pädagogische Schriften*. Cilt I, Düsseldorf 1957, S.28.

¹⁴ Brubacher, J.S. a.g.m., S.413

¹⁵ Collier, K.G. *The Purposes of Education*. London 1962, S.81.

Eğitim amaçlarının karmaşık bir görevi de toplum değerlerinin homojenliğini sağlamak ve toplumu güçlendirmektir¹⁶. Bütün toplumu aynı değerlerle, aynı şahsiyet ideali için eğitmiş olmak birçok durumda çok önemlidir. Bu şekildeki eğitim amaçları, topluma mensup olma bilincini artırır, toplum düzeninin değerini güçlendirir. Ama eğitimin toplumsal değişmeyi sağlayıcı yönü de, toplumdaki değerler birliğini bozar. Bağımsız şahsiyet yaratma amacı bunlardan birisidir¹⁷.

Eğitim amaçları, eğiticiye bir bilinç kazandırır, kendi değerini gösterir. Çünkü eğitim amaçları gibi yüksek amaçları (mükemmel şahsiyet, demokrasi, barış, insanlık vs.) gerçekleştiren kişiye önemli bir yer verilmiş olur.

Eğitim amaçları eğiticiyi kamuoyunun kontrolüne ve baskısına karşı korur. Çevreden herkes eğitime istediği gibi müdahale edemez.

Eğitimin Yakın ve Uzak Amaçları

Eğitim amaçları belirlenirken, bunların devamlı değişen hayat şartlarına göre değiştirilmelerinin gerekip gerekmediği veya başka bir deyişle eğitim amaçlarının ne kadar süre geçerli olacağı da önemli bir konudur. Skolastik eğitim felsefesine göre, hayat düzensiz değişiklikler içindedir; oysa insana rehberlik edecek eğitim amaçlarının hayat değişmelerinin üstünde sağlam amaçlar olması gerekmektedir. İdeal sayılabilecek eğitim amaçları yüzyıllarca, hatta bütün insanlık tarihi boyunca hiç değişmemelidir.

Bunun karşısı fikirler ise, eğitim amaçlarına değişen hayat şartlarının yön vermesi gerektiği şeklindedir. Çünkü eğitim amaçları, dinamik çevrenin gereksinmelerine cevap verebilmelidir.

Çevrede olup bitenlere ilgi duymayan bir eğitim gereksizdir. Buradan hareketle eğitimin yakın ve uzak amaçlarına girebiliriz.

Essentialist (özcü) görüş güvenilir ve “değerli”, metafizik yönü ağır basan eğitim amaçları üzerinde durmaktadır. Eğitim, çocukları bugünkü hayattan ziyade gelecek hayata hazırlamaktadır. Gelecek hayatın teknik bilgileri zaten bugünkünden farklı olacaktır. Bugünün yetişkinleri ortaokul ve liselerde verilen teknik bilgileri kullanmıyorlar; bugünkü çocuklar da yarın, bizim kendilerine verdiğimiz teknik bilgileri kullanmayacaklar. Böyle olunca da eğitimin amacı, çocukların gelecekteki hayatın sosyal yaşayışına ve teknik şartlarına uygun zihniyet, tutum, vaziyet alış ve ahlaki kazandırılmalıdır. *Bugünkü okul hayatının bir amaç değil, yarınki hayata bir hazırlık olduğu hiç bir zaman unutulmamalıdır*. Gerçi eğitimin yakın amaçları da vardır, ama bunlar her zaman uzak amaçların ışığında ele alınmalıdır¹⁸.

16 Durkheim, E. *Erziehung und Soziologie*. Düsseldorf 1972, S.29 v.d.

17 Brezinka, W. *Erziehung und Kulturrevolution*. München 1974, S.151 v.d.

18 Brubacher J.S. a.g.m., S.421.

J.-J. Rousseau, eğitimin amacının kişileri belli mesleklere göre yetiştirmek değil, bilakis “insan” yapmak olduğunu, mesleğin ve vatandaşlığın, ikinci derecede amaçlar olduğunu söyler¹⁹. Eğitimin amacı bütün insanlar için her zaman ve her yerde aynı olmalıdır; sürekli olarak değişen eğitim ideali olmaz.

Buna karşı olan *progressif görüş* ise eğitim amaçlarının yakın hedeflere yönelmesi gerektiğini iddia eder. Çünkü eğitim, öğrencinin belli bir yaş ve gelişim durumu içinde yapılmaktadır. Çocukça ilgi ve yetenekle çok uzak amaçlar takip edilemez. Eğer zorlama olursa çocuk başarısızlığa uğrayabilir. Esasen eğitimin uzak amaçları denilen şeyler, öğretmen ve anne-babaların hedefleridir. Oysa amaç, somut eğitim durumlarından çıkarılmalıdır. Başarılı bir eğitim yapmak istiyorsak yakın ve ara amaçları takip etmemiz, bunları düzenli bir öncelik sırasına koymamız gerekmektedir.

Bu iki zıt görüşü toplu olarak değerlendirirsek, eğitimde üç çeşit amaç olduğunu; dengeli bir eğitimin yakın, uzak ve ara amaçları olması gerektiği ve bunların çok iyi belirlenerek ve planlanarak uygulanması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

19 Aytaç, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. Ankara 1972, S. 188.

EĞİTİMİN AMAÇLARI PROBLEMİNE TARİHÎ BİR BAKIŞ

Sürekli yükselmekte olan her insan toplumunda insanın şahsiyet ideali, ahlâkî bir şahsiyet ideali olmuştur. Çünkü egoizmin hâkim olduğu toplumlar çökmekte, dağılmaktadırlar. Hem fert için hem de toplum için uygun olacak bir noktayı, pedagoğlar, genel bir ahlâk ortamı olarak belirtiyorlar.

Yetişkin olmanın, reşit olmanın, güçlü insan olmanın amacı nedir, konusunda Aloys Fisher, artık dengeli, çok yönlü bir insan şahsiyetinin mümkün olmadığını; ancak çalışan, müspet kafalı gücünü, toplum ve kültür içindeki görevlerini bilen tam eğitilmiş insanın hedef olduğunu söylüyor. Ama gençleri nasıl bir hayat için, hangi insanlık anlayışı ve hangi şahsiyet özellikleri ile yetiştireceğimiz hâlâ büyük bir sorun. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, sanayileşme, laiklik hareketi, varoluşçuluk (existantializm) felsefesi, Freudçuluk, sosyoloji, psikoloji ve kültür antropolojisindeki son gelişmeler eğitimi yeni sorunlar karşısında bırakmış, yeni cevaplar bulmaya zorlamaktadır.

Bu soruna çözüm aranırken, ilkönce eğitim tarihinde bu sorunun nasıl ele alındığına, nasıl çözümler getirildiğine bakmak gerekir.

Eğitim Tarihinde Eğitimin Amaçları Probleminin Ele Alınışı

MÖ. 1100-750 yılları arasında kapsayan Krallık devrinde Yunan eğitiminin amacı “kahraman, becerikli, kibar” insanlar yetiştirmektir. Çünkü genç kuşaklara devredilmek istenen ana özellikler bunlardır. Aristokratik tabakanın “asil” insanının ana özelliği, disiplinli bir vücut, neşeli ve cesur bir ruhtur.

Yunan şehir devletlerinden Sparta’da kızlar ve özellikle erkekleri sıkı ve sert bir beden ve ruh eğitimine tabi tutmak, onları her an için savaşa hazır halde bulundurmak esastı. Atina şehir devletinde ise aristokratik demokrasi için gençleri erdemli ve haksever yetiştirmek, onlara genel bilgi formasyonu vermek ve etkili konuşma sanatını öğretmek esas idi. Aristokratik Atina demokrasisi içinde “öğretmenlik” görevini üstlenmiş olan Sofistler de, demokratik yönetime uygun, güzel konuşan, her türlü yasaları ve ahlâk kurallarını akıl süzgecinden geçiren gençler yetiştirmek istiyordu. Kendisi de bir sofist olan Sokrates (M.Ö.470-399) ise, herke-

sin ruhunda saklı olarak var olan ve toplum hayatı için genel geçerli adalet, cesaret, hak, hukuk, devlet, iyi vs. gibi kavramları kendine has bir düşünce metodu ile ortaya çıkarmak istiyordu.

Sokrates'in öğrencisi Platon (M.Ö.427-347), eğitimin görevi ve amacı olarak, kişiye zihindeki ideleri tanıtmak; insanı, hayatı bulanık görmeden akıl yoluyla berrak anlamaya götürmeyi anlıyordu. Eğitim, kişinin idealar âlemine ulaşması için, en yüksek idea olan "iyi"yi tanınması için gereklidir. Bu nedenle insan eğitiminin ve toplumun, *filozofun hükümdar olduğu bir güçlü devlet* tarafından düzenlenilmesine gerek vardır.

Aristoteles'te (M.Ö.384-322) ise eğitimin amacı, "*insanı, içinde yer aldığı toplumun ya da devletin erdemli ve bilgili bir unsuru yapmaktır*"²⁰. Eğitim, insanın akla bağlı yönü ile tutkulara bağlı yönü arasında bir denge kurmalıdır.

Büyük İskender'in askerî hareketleri sonucunda Yunan kültürü ile Anadolu, Suriye, Yahudi, Mısır, İran ve Hint kültürlerinin karıştığı bir dönem olan "*Hel-lenizm Devri*"nde (M.Ö.323-31) eğitimin amacı ise hemen her bilim dalında ve bilhassa *yedi hür sanat* (veya daha doğrusu *hürlerin yedi sanatı*) (Gramer, Retorik, Diyalektik, Aritmetik, Geometri, Astronomi ve Müzik bilimleri) vasıtasıyla entellektüel insanlar yetiştirmektir. Bu devirde önemli olan düşünce akımlarından Stoalılarda eğitim, insanları duygularına hâkim, iç huzuruna ulaşmış kişiler haline getirmek; Epikuroşçularda ise hiç bir şeye inanmayan, hiç bir şeyden korkmayan, hiç bir şeye karışmayan kişiler haline getirmektir.

Dünya tarihinin en uzun süreli ve en büyük imparatorluklarından biri olan Roma Devleti'nin eğitim amacı iyi bir "*vatandaş*" yetiştirmektir. Öte yandan aristokratik tabakanın eğitiminde amaç, gene *yedi hür sanat* vasıtasıyla Cumhuriyet idaresine kültürlü hatipler yetiştirmektir. Bu arada Yunan eğitimindeki beden ve ruhun denge ve uyum içinde geliştirilerek mükemmel bir insan yetiştirme amacı, Romalı düşünürlerce de ileri sürülmüştür.

Antik Hristiyanlıkta ve dinî düşüncenin egemen olduğu Ortaçağ'da eğitimin amacı ise, Tanrıya benzer insan yetiştirmektir. İnsana verilmek istenen temel erdem dindarlıktır. Eğitimin merkezinden insan çıkmış, buraya Tanrı ve dinî bilimler geçmiştir. Osmanlılarda ise, gerek dinî eğitim kurumlarında gerek meslek adamlarını yetiştiren Ahilik kurumunda ve gerekse devlet adamlarını, yöneticileri yetiştiren Enderun okulunda en önemli amaç, dinî bakımdan sağlam insan yetiştirmektir.

Rönesans Devrinde (15.-16. yüzyıl) hayat ve dünya görüşündeki ağırlık merkezinin dinî yönden güzel sanatlarda, edebiyatta, devlet ve toplum hayatında yaratıcı insanlar yetiştirmeye kaydığı görülüyor. Bu devirdeki hümanist eğitimin ama-

cı, her yönü ile gelişmiş bir insandır. Tekrar Antik Yunan devrinin eğitim idealinin gündeme geldiği görülmektedir. Rönesans devrinin bir başka önemli akımı olan Reformasyon'da da dinî eğitim yeni bir görüşle yozlaşmış bağlantılarından kurtarılmaya, orijinaline bağlanmaya çalışılmıştır.

"Metod Çağı" denilen 17. yüzyıl düşünürlerinde eğitim, kişileri "*akıllı birer insan*" olarak yetiştirmelidir görüşü savunulmaktadır. Komenski, eğitim vasıtasıyla bir dünya birliğinin sağlanabileceği görüşündedir.

"Aydınlanma Çağı" denilen 18. yüzyıl düşünürleri, aynı Sofistler gibi, her şeyi tekrar akıl süzgecinden geçirmektedirler. Aydınlanmanın doğduğu İngiltere'de J. Locke (1632-1704), insanlar arasındaki bütün farkların eğitimden kaynaklandığını; eğitimin görevinin, insanda tabiat verisi olan şeyi en yüksek derecede geliştirmek olduğunu savunuyordu²¹. Fransız aydınlanmacıları çok geniş bir düşünce çeşitliliği meydana getirmişler; materyalist ve sansüalistler insanın tamamen eğitimin bir eseri olduğunu; ansiklopediciler eğitimin insanları pratik hayata hazırlaması, dolayısıyla faydacı olması gerektiğini; laik eğitimciler eğitimin amacının millî devlete vatandaş yetiştirmek olduğunu; natüralistler de (meselâ Rousseau) eğitimin bir vatandaş değil tabii bir insan yetiştirmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Alman aydınlanmacıları ise, insanlığın bir tabii dine, akli bir ahlâka ve faydacılık ilkelerine göre yeni baştan eğitilmesini savunmaktadırlar.

1789-1794 yılları arasında gelişen Fransız İhtilâli ise, eğitimin bir "*millî eğitim*" olarak ele alınması gerektiğini; eğitim amacının insanlara kendi haklarını kullanabilecek, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek meslekî ve genel formasyon kazandırmak olduğunu ileri sürüp bu fikirleri geliştirmişlerdir.

18 ve 19. yüzyıllara yayılan Alman Klâsik ve İdealistleri akla bağlı tek yanlılık-tan kurtulmaya, antik çağdaki gibi insanın gene çok yönlü eğitilmesini savunmaya başlamışlardır.

Herder, eğitimin akıl, din, ahlâk, kültür bakımlarından kuvvetli "*millî bir şahsiyet*" kazandırmasının esas amaç olduğunu söylerken; Kant, eğitimin esas amacının kişiyi "*ahlâkileştirmek*" olduğunu savunur. İnsan, diğer canlılardan ancak ahlâkî bir varlık oluşu ile ayrılır ve onlar üzerinde egemenlik kurar. Ahlâk kanunlarını bilen kişi, kendi iç özgürlüğünü de kazanır. Hegel de eğitimi "*insanı ahlâklı yapmak sanatı*" olarak tanımlar. *Eğitim, kişileri tabiata uygun değil kültüre uygun olarak yetiştirmelidir.*

Eğitimbiliminin gelişiminde etkili olmuş bazı düşünürlerin, eğitimin amacı ve eğitim ideali konusundaki düşüncelerini ve bu konudaki değişimleri biraz daha ayrıntılı olarak görmek gerekir.

Eğitimbiliminin öncülerinden sayılan Herbart, eğitimi uygulamalı felsefe ve psikoloji olarak alıyordu. Uygulamalı felsefe (ahlâk) eğitimin amacını, psikoloji de eğitimin yolunu, vasıtalarını ve engellerini gösterir²². Ona göre eğitimin en büyük amacı ahlâk kazandırmaktır, fazilettir. Çok yönlü ilgi ve bütün güçlerin uyumlu gelişmesidir; çünkü bunlar kişiye iç hürriyet, sağlar. Bir kişinin karakter gücünü çok yönlü ilgi, sağlam görüş, arzuları yönlendirebilme ve ahlâkî şahsiyet meydana getirir.

Eğitim amaçlarına ulaşmak için öğretim gereklidir. *Öğretimsiz eğitim olmaz*, eğitimi sağlayamayan öğretim de “pedagogik” olmaz. Öğretim düşüncayı, düşünce ise hareketleri belirlemektedir. Herbart, kişinin ruhsal yaşayışını temellendirmek istemektedir. Freud’un “libido” dediği şeye o, tasavvur dünyamızın dinamiği ve statîği demektedir. Herbart, insanı harekete geçiren ve hareketlerini belirleyen motivasyonu aramaktadır; kişiyi bir bütün olarak kavramak istemektedir. Burada tepî, güdü ve ihtiyaçlar küçümsemektedir, düşüncenin bunlara egemen olduğu söylenmektedir. Eğitimin arzular üzerinde değil motivasyonlar üzerinde durması istenmektedir. Karakterin özü görüş sahibi olma, düşünme ve isteme değil, hareket ve başarabilme gücüdür.

Herbart’ın öğrencisi Schleiermacher, eğitimi başka bir şekilde ele almaktadır; buna göre eğitim, kişileri, mensup oldukları büyük ahlâkî bütüne (topluma) en uygun bir şekilde yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Gençler, ne yalnız devlet için ne de yalnız kendi güdülerî ve becerileri için eğitilmelidir; eğitim bu ikisini birleştirmelidir. Muhakkak ki, toplum tek tek fertlere indirgenebilir; ama tek tek fertlerin toplamının hemen bir toplumu meydana getiremeyeceği açıktır. Bütün, her zaman parçalarından daha üstün bir şeydir; insanlar üzerinde duran eğitim de tek tek insanlardan ziyade insan toplumlarından hareket etmelidir. Schleiermacher diyalektikçidir; eğitimi özel-resmî, yurtsever-kozmopolit, ferdî-toplu, temel-yüksek, maddî-kültürel, aristokratik-demokratik eğitim şekillerinde ele alır. Bedensel-ruhsal, yetenek-mizaç, insanda iyi ve kötünün uyandırılması, iç ve dış gelişim vs. şeklinde eğitimi diyalektik metodla inceler. Bu, her şeyi düşünen ve değerlendiren metod, Schleiermacher’e eğitimi bütün yönleriyle ele alma fırsatını vermiştir. Hiç bir tarafa gereğinden fazla ağırlık vermeden eğitim, ferdî ve toplumsal boyutları içinde incelenmiştir. Burada eğitim gerçeği, diyalektik çok kutupluluğu içinde ele alınmıştır.

Herbart, eğitim hedeflerini felsefî ve psikolojik karakter öğretisi üzerine; Schleiermacher ise eğitimin tarihî ve toplumsal temelleri üzerine kurmaya çalışmaktadırlar. Schleiermacher’de eğitim bir kültür-bilimi olarak yorumlanmakta, eğitimin amaçları da kültür hayatına, kültür ideallerine bağıllığı içinde ele alınmaktadır. Bu metod ve görüş eğitimbiliminde bugün de yaygın kabul görmektedir.

W. von Humboldt'ta esas pedagojik kavram, eğitim değil öğretimdir. İnsanlık ideali, öğretim idealidir. Bilgiden, bilgelikten ve yetenekten ziyade "eğitilmiş insan olmak" önemlidir. Eğitimin amacı, eğitilmiş insandır; eğitilmiş insan da, bedensel, zihinsel ve ruhsal güçlerini orantılı olarak geliştirmiş ve bir bütün haline getirmiş insan demektir. İnsanın içindeki en iyi güdü, devamlı mükemmelleşmek, sürekli olarak iyiye, güzele, ileriye gitme güdüsüdür. İnsanı diğer canlılardan ayıran esas özellik de budur. Bu nedenle insanın tesadüflerle, çeşitli şartların zorlamasıyla yaptıklarından daha fazla, kendiliğinden yaptıkları önemlidir. Eğitim, insanın içindeki genel unsurları üretmelidir. Eğitim, görmek ve düşünmek demektir. Antik çağda Yunanlılar insanı bir bütün olarak eğitmeye çalışıyorlardı; Aydınlanma çağı Almanları da karakter eğitiminde Yunanlıları taklit etmeye çalışmışlardır.

W. von Humboldt'un insan anlayışı tarih, dil ve şiir gibi üç kültür elemanına dayanmaktadır. İnsan konuşmaya yeteneklidir ve binlerce dil yaratmıştır. İnsanın kültürel ve teknik gelişmesini sağlayan esas faktör, dildir; insan kendi kendini dili vasıtasıyla tanır ve anlar. Dil, bir halkın ruhunun dış görünüşüdür.

W. von Humboldt'un eğitim ideali yüksek bir kültüre, yüksek tabakaların kültürlerine bağlı bulunmaktadır. Bu nedenle bazı eğitimbilimcilerce bu eğitim ideali bir boş zamanlar eğitim ideali olarak nitelenmiştir. *Pratik ihtiyaçlardan bağımsız, amaç özgürlüğü olan bu eğitim, toplumun temel ihtiyacı değildir, denmiştir.* Meslek eğitimini göz önüne almayan Humboldt'ta eğitim bir zevk işi, zorunlu çalışmanın olmadığı bir hayat ideali olarak karşımıza çıkmıştır.

W. von Humboldt'un eğitim idealine zıt veya ters bir eğitim idealini Pestalozzi ileri sürmüştür. Bu iki düşünürün halka bakış tarzları birbirinden farklıdır. Pestalozzi, insan tabiatındaki iç kuvvetleri genelde yükselterek saf insan bilgeliğine ulaşmayı eğitimin genel amacı saymaktadır. Eğitim, yaşamayı öğretir, en alt seviyedeki insanlara bile! Eğitim, alt ve üst seviyedeki bütün insanlar için geçerlidir. *Mesleki olmayan bir eğitim lükstür.* Pestalozzi, insanın aynı anda üç durum içinde yaşadığına dikkat çekmektedir: tabii durum, toplumsal durum ve ahlâkî durum. İnsan, tabiatın, kendi cinslerinin meydana getirdiği toplumların ve bizzat kendi kendisinin eseridir. Bu bakımdan "insan hayvanı", toplumsal ve ahlâkî bir varlıktır. Eğitim, insanın bütün güçlerinin; duygularının, düşüncelerinin eğitimidir. Yalnız gören ve düşünen değil, aynı zamanda isteyen, hareket eden insanlar yetiştirmelidir. Bilgi ve hareket; ikisi birden eğitim yoluyla kazandırılmalıdır.

W. von Humboldt ve Pestalozzi birlikte değerlendirilirse şu ortaya çıkmaktadır: sorumluluk olmadan eğitimden; hareket olmadan zihniyetten, vicdan olmadan bilgiden; istemek ve yapmak olmadan bakmak, görmek ve düşünmekten; çevredeki insanlar olmadan bir tek insandan; alt tabaka olmadan üst tabakadan bahsedilemez. W. von Humboldt'ta öğretim, bilgi, anlama ve görüş sahibi olmak önemlidir. Onun dünyası, eğitilmiş bir üst tabakanın, iynin, güzelin, yüksek gerçeğin dünyasıdır. Pestalozzi'nin dünyası ise faydalının, işin, günlük hayatın dün-

yasıdır. W. von Humboldt, *halk üst tabaka kültüründen faydalanabileceği kadarını almalıdır*, derken Pestalozzi, en alt tabakadaki insanların yükseltilmesini önemli saymaktadır. Ona göre bilmek, ancak yapmak için önemlidir; yoksulların, geri kalmışların menfaatine toplumun değiştirilmesi önemlidir. Eğitimin kurması gereken köprü; bilmek, görüş sahibi olmak ile sorumluluk duygusuyla hareket etmek arasındadır. Pestalozzi'nin eğitim felsefesi, çocukta görüşlerle hareket etkileşiminin çok erken başlanmasını amaçlamaktadır; kafa, kalp ve el birlikte büyümeli, gerçek hayatı birlikte öğrenmeli ve başarmalıdır.

W. von Humboldt'un eğitim idealine karşı çıkanlardan birisi de Th.Litt'tir. Ona göre modern insan dış çalışma dünyası ile kendi iç dünyası arasında bir çatışma içindedir. İnsan, dış dünyanın baskıları karşısında kendi iç dünyasına kaçmak ister, ama bunu başaramaz; insan eğer modern toplumlar içinde yaşamak istiyorsa hiç bir şekilde iş dünyasının baskılarından kaçamaz. O halde onun içinde yaşamayı öğrenmelidir. Modern iş ve çalışma dünyasında kendi bağımsız kişiliğine sahip, dış dünyaya uyum yapmış, hatta o dünyaya egemen bir kişi olmalıdır; eğitimin amacı da böyle kişiler yetiştirmektir.

Eğitimin Amacını Etkileyen Bazı Alanlar

İlâhiyat ve Eğitim Amaçları

Esasında Tanrının elinde olan bir insanın geleceği eğitim vasıtasıyla nasıl belirlenebilir? Dinî inançlara göre insan tabiatı cennetten kovulmanın izlerini taşımaktadır; insan, gerçek tabiatına yabancılaşmıştır ama onun yasallığına tamamen yabancı da değildir. İnsan, amacı olmadan var olamaz ve eğitilemez. Her insanın bu dünyada kendine has plânları ve bunları gerçekleştirme imkânları vardır. İnsan "iyi" olarak yaratılmış ancak sonradan bozulmuştur. Tekrar iyi ve mükemmel olması için bilgili kılınması ve eğitilmesi gerekir. Eğitim, dinî anlamda mükemmelleşme, din esaslarına uyma, fikirde ve sözde, ahlâkta, davranışta, çalışmada; bu dünyada ve "öte dünya"da Tanrının istediği şekilde bir "*kul olma*" demektir. İnsanlar çeşitli huy ve mizaçlarda yaratılmışlardır, ancak insanlar arasındaki her türlü eşitsizlik arızidir; esas yaratılışta kusur yoktur. Arızı kusurlar gelip geçicidir, esas tanrısal özelliklerde herkes eşittir. Bilerek, inanarak, yaparak inanma ile insanlar arasında bu eşitlik tekrar sağlanabilir.

Psikanaliz ve Eğitim Amaçları

Psikanalizde insan yumuşak, sevgiye ihtiyacı olan bir varlık değil, saldırgan eğilimleri olan bir varlıktır. "*İnsan insanın kurdudur.*" İnsan akla sahip olduğundan dolayı amacına yumuşak vasıtalarla ulaşmaya çalışır. Bütün insanlık tarihi, insanların birbirlerine saldırmalarının tarihidir. İnsanların birbirlerine düşmanlığı, teknik, biyolojik ve atom silâhlarının artmasından dolayı kültür toplumları

için giderek daha büyük bir tehlike olmaktadır. Psikanaliz de von Humboldt'un görüşlerine karşıdır; yüksek ruh'a karşı güdüler, insanın "*ikinci tabiat*"ına karşı "*birinci tabiatı*", ilkel tabiatı ortaya konmaktadır.

Psikanaliz, insanlardaki yanlış gelişimleri, yanlış davranışları, kurallara aykırı, kötü eylemleri iyileştirmeye çalışmaktadır. İnsanın birinci ve ikinci tabiatı arasında bir denge kurmak istemektedir. Bunu yaparken eski metodlarını reddetmekte, kendi yardım metodunu geliştirmekte eğitim ve vicdan teşekkülünde yeni bir yol göstermektedir. Freud'a göre, insanların bir arada yaşamalarından doğan huzursuzluk ancak insanların saldırganlığı sayesinde ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Psikanaliz, insanın birinci vahşi tabiatı ile ikinci uygar ve maskeli şahsiyeti (personalite) arasında bir denge kurmalıdır; eğer ikinci tabiat birincinin ortaya çıkıp kendini tatmin etmesine fırsat bırakmazsa bilinç altında biriken şeyler günün birinde patolojik durumlar olarak su yüzüne çıkacaktır. Gerek psikanaliz gerek derinlik psikolojisi uygulamaları, bugün çağdaş eğitimin yararlı birer müttefiki sayılmaktadırlar.

İdeolojiler ve Eğitim Amaçları

K. Marx, burjuva toplumundaki ekonomik ilişkiler tarafından belirlenen yaşayış şeklini, mülkiyet ilişkilerini iktidar yapısını doğru göstermeye çalışan, sürdürmeye ve savunmaya yönelik fikir ve idealleri *ideoloji* olarak adlandırmıştı. Daha sonra K. Mannheim, Marx'ın bu ideoloji eleştirisini bir düşünce eleştirisi haline getirdi ve her düşünceyi toplumsal durumu içinde ele almaya çaba gösterdi. Bugün ideoloji, genellikle toplumsal ilişkileri değiştirmeye ve bu arada eski toplumsal düzeni eleştirmeye çalışan düşünce sistemlerine denilmektedir.

Eğitim-öğretim amaçlarını da bu bakımdan incelediğimizde, totaliter devletlerin kitle iletişim araçlarını kullanarak propaganda ve "beyin yıkama" metoduyla vatandaşlarının bilinçlerini kendi çıkarları doğrultusunda esaslı bir şekilde etkiledikleri gerçeği ortaya çıkıyor. Buralarda eğitim hem insanların bilgisini hem de bilinçlerini etkileyerek, kişileri ideoloji doğrultusunda gerçekten ayırmaktadır. Kapitalist batı ülkelerinde de eğitimin halka vermek istediği tutumluluk, saygı, yönetime itaatkâr ve bağlı olma, yönetimden memnuniyet duyma ve gerektiğinde savunma gibi bazı "erdemler", toplumsal yapıyı ayakta tutmaya yöneliktir. Ama aynı eğitim sistemlerinin üst tabakalara vermek istediği erdemler daha başkadır; bağımsızlık, girişimcilik, hürriyetçilik, eleştiricilik, sorumluluk, kendiliğinden hareket edebilme ve karar verme vs. gibi...

Kültür Antropolojisi ve Eğitim Amaçları

W. Dilthey, bir halkın veya tarihin belli bir döneminin eğitim idealinin tarihi olarak şartlandığını ve şekillendiğini söyler. Tarihin yanı sıra eğitilen kişilerin ferdî yatkınlıkları, o dönemin meslekler sistemi de eğitim gerçekliğinde etkili olur. Ama her insan içinde yaşadığı zamana ve topluma göre şekillenir. Bu arada gene

önemli rol oynayan kişinin kendi iç dünyası, başarı motivasyonu, kendi kendini gerçekleştirme eğilimi de önemlidir. Ama hiç bir toplumun ve çağın eğitim sistemi, kişiler kendi kendilerini gerçekleştirecek diye onların ahlâksız, canî, soyguncu vs. olmalarına izin vermez ve onlara bu yönde yardımcı olmaz.

Kültür antropolojisi insanın doğuştan esnek bir yapıda olduğunu, her topluma, kültüre ve yaşayış biçimine uyabildiğini gösteriyor (Hindistan'daki kurt çocuklar, Fransa ormanlarındaki Victor, Afrika'da bulunan ceylan çocuk, Fransa'da kültürlü bir kişi olan Kızılderili kızı gibi...) ²³. Ancak kültürlerin insanları şekillendirebilmesi demek her insandan her şey olur mu demektir? Fertlerin kendilerine has, ailelerine, hatta beden yapılarına has kalıtımla gelen bazı şahsiyet özellikleri vardır (Meselâ, Kretschmer ve Sheldon tiyolojileri) ²⁴. Eğitimin ve çevrenin insanları baştan aşağı şekillendirdiğini, insanın tamamen eğitim ve çevrenin eseri olduğu kültür antropolojisinde (sosyal antropoloji) de doğrulanmamıştır. Her kültürün içinde birbirinden çok farklı doğal yapıda ve karakterde insan olduğu gibi, bütün kültürlerde insanların birçok ortak temel özellikleri de bulunmaktadır.

Sosyoloji gerçeği, biyoloji ve psikoloji gerçeğini ortadan kaldıramıyor. İnsan, kendi tabiatı ve içinde yaşadığı toplum ve kültür üzerine kurulmaktadır. Eğitim, öğrencide hiç bir zaman *"boş bir levha"* bulmaz; her çocukta binlerce bağlantı noktası, bilme arzusu, merak, uyum, utanma, vicdan vs. gibi eğitimi etkileyen iç güçler bulunmaktadır.

Birçok toplumsal durum insan gelişimini destekleyen olumlu faktörler olarak değil de, insan gelişimini engelleyen olumsuz faktörler olarak ortaya çıkar. Meselâ, toplum birçok yerde kişinin hürriyetini, bağımsızlığını, kendi kendini gerçekleştirme ve yaratıcılık güçlerini engellemektedir. Dahiler yalnız çalışmakla, eğitimle, uygun imkânlar verilmekle çıkmazlar; onlar doğuştan dahidirler. En ilkel toplumlar bile, yüksek insan yaşayışı sayılan din duygusuna ulaşmışlardır. Yeni Gine yerlileri arasından, çok ilkel bir uygarlık ortamından alınıp modern eğitim-öğretim kurumlarında öğretim gören bir çocuk, meselâ başarılı bir doktor olabilmektedir. Dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar, bütün insanlarda dil, din, akıl, aşk, mücadele, savaş, ölüm vs. vardır. Bütün insanlar ve insan toplulukları daha yükselmek, daha çok yaşamak istiyorlar. W. von Humboldt'un eğitimde çok büyük değer verdiği insanın mükemmelleşme arzusu boş değil, psikolojik bir gerçektir.

Dilthey'e göre eğitimin görevi, önceden düzenlenmiş bir vasıtalar sistemi (ki buna Brezinka "eğitim" diyor) yoluyla ferdiyetin gelişimini sağlamaktır. Eğitimin amacı duyguların, arzuların gelişimini sağlamak ve fertte bir fikir dünyası yaratmaktır. Eğitimin ulaşmaya çalıştığı ideal, toplum ideali ile ilişki içinde olmalıdır. Eğitim ideali, eğitmekte olan veya eğitim amaçlarını belirleyen neslin hayat idealine bağlıdır.

²³ Ergün, M. *Eğitim Sosyolojisine Giriş. Eğitim ve Toplum*. Ankara: Ocak yay. 1994 (3. baskı). S.30-33.

²⁴ Hollin, C.R. *Psychology and Crime: An Introduction to Criminological Psychology*. London: Routledge, 1989.

H. Nohl, son yüzyılların eğitim akımları sayılan halk eğitimi, gençlik eğitimi, sanat eğitimi, iş eğitimi, kır eğitim yurtları, birlik okulu akımını "kültürel hareketler" olarak değerlendiriyor. Çünkü bunlar ütopyik idealler değil, aynı zamanda belirli mecburiyetlerin, belirli hayat şartlarının ortaya çıkardığı eğitim akımlarıdır.

W. Flitner "*Batılı Örnek ve Eğitimin Hedefi*" ve "*Avrupalı Eğitim - Batılı Hayat . Biçiminin Temelleri ve Kuruluşu*"²⁵ adlı eserlerinde, tarihin akışı ile toplumsal hayatın, insanların yaşama biçimlerini belirleyen bir ölçü olduğunu açıklıyor. Flitner bu eserlerinde, değerlerin, hayat biçimlerinin, insan tiplerinin tarihi köklerini arıyor. Araştırmada her çağın belirli ve örnek hayat biçimleri, kişileri ve prensipleri olduğu ortaya çıkıyor. Bunlar, günümüzde de var. Çağımızın geçerli hayat idealleri eskilerden kaynaklanıyor; tarih geçmişten geleceğe kopmadan devam ediyor. Bütün Avrupa eğitim tarihinde, hatta dünya tarihinde hürriyet ve insanlık sorunu ana konu olarak devam edip gidiyor²⁶. 18 ve 19. yüzyılın aydınlanmacı düşünürleri, Marksistler, liberaller geleceğe umutla bakarlarken, edebiyatçılar gelecekte Cennet değil Cehennem olduğuna inanıyorlardı. Bugün endüstrileşmiş sürüler halinde yaşayan insan ruhsuz, özsüz, sanayi çalışmasına ve tüketim seline uyum yapmış durumdadır. Flitner, modern toplumdaki insan hayatını bir düşüş olarak görüyor; *eğitim eski büyük manevî geçmişi geri getirmelidir*, diyor. Modern hayat dışlaşıyor, düzleşiyor, kitleleşiyor; herkes bir tüketim toplumu içinde eriyor, *meslek geçici çalışmaya dönüyor, insanlar sürekli meslek değiştirmek zorunda kalıyor ve yaptıkları işin de zevkini alamıyor*; komşuluğun anlamı kalmadı. İnsan binlerce insan arasında yalnız başına yaşıyor, yalnızlaşıyor.

Gerçi Flitner gelecekte tamamen ümitsiz değildir; modern hayatın ahlâki bir örnek tarafı yok, ama canlılığı (vitalitet) önemli bir özelliktir. Flitner'in ahlâk tarihi, geçmişi güzel günümüzü kara göstermektedir. Gerçi tarihin her döneminde ihtiyarlar geleceği karanlık, gençler ise ümit dolu olarak görmektedirler. Tarihte uzun süre örnek olmuş ve geleceğe yol göstermiş kişi ve davranışlar vardır, ama bunlar devamlı olarak eğitim amacı olarak kabul edilemezler. İçinde yaşadığımız 20. yüzyıl teknik, sanayileşme, nüfus artışı, refah, kitleleşme, standartlaşma, yüzeysellik gibi özelliklere sahiptir. Bunları reddetmek şu anda insanoğluna bir şey kazandırmaz; ama bunun yanında insanlığı, ahlâkiliği, ferdî bağımsızlığı korumamız gerekmektedir. Bunları yüzyılımıza nasıl kabul ettireceğiz?

Modern teknik çağı yorumlamada Flitner grubu düşünürlerle ters düşen, insanlığın kendini gerçekleştirme şansının ancak bu çağda doğduğunu savunan görüşler de vardır. Bunlardan biri de Richard Behrendt'tir. Behrendt "*Sosyoloji Işığında İnsan*"²⁷ adlı eserinde, geçmişte insanlar için var olan sıkışıklık ve sınırlılık

25 Flitner, W. *Die abendländischen Vorbilder und das Ziel der Erziehung*, Godesberg 1947 ve *Europäische Gesittung. Ursprung und Aufbau abendländischer Lebensformen*. Zürich 1961

26 Türker-Küyel, M. "Ferdî Hürriyet ve Hoşgörünün Felsefî Boyutu", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 22, 1996. S.67-114.

Öner, N. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Selçuk yay. 1982

27 Behrendt, R. *Der Mensch Im Licht der Soziologie*, Stuttgart : Kohlhammer, 1969

üzerinde durmakta ve geleceğe olumlu bakmaktadır. Bugün insan bütün maddî, manevî ve toplumsal güçlerini bir “kültür patlaması” için kullanmaktadır. İnsanların arzuları, düşünceleri, sembol yaratma güçleri, örgütsel plânları canlanmakta; geçmişte kullanılmayan ve potansiyel olarak günümüze kalmış tabiat hammadde-leri ve üretim imkânları kullanılmakta, kültür kapsamı genişletilmekte, esas insanî özellikler şimdi kazanılmaktadır.

İnsan ancak şimdi kendi yatkınlıklarını ve oluş imkânlarını değerlendirebilmektedir. Bu çağda coğrafi ve toplumsal sınıflar içindeki izolasyonlar kalkmakta, insan giderek daha hareketli ve üretici olmaktadır. İnsan, Rönesans’tan beri manevî alanda, Sanayi Devrimi’nden beri ekonomik alanda, 18 ve 19. yüzyıldaki demokratlaşma eğilimlerinin başlamasından beri toplumsal tabakalaşma alanında, Batı’nın dinamik yaşama ve çalışma tarzının dünyanın diğer yerlerine yayılmasından beri coğrafi alanda önemli değişikliklere şahit olmaktadır. İnsanların giderek daha hırslı olması, silâh sanayiinin korkunç derecede gelişmesinden dolayı gelecekte tam emin olamama, değişmelerin çok süratli olması dolayısıyla devamlı yeni şeyler öğrenilmek zorunda kalınması, tamamen yeni durumlara ve isteklere uyum gösterilmesi, beraberinde birçok problemler getirmektedir. Bu durumda da, ana karakteristiklerini şöyle özetleyebileceğimiz yeni bir insan tipi ortaya çıkıyor demektir:

- Bilinçli bir insan, çevresindeki fizikî ve sosyal çevrenin yanı sıra kendi iç dünyasının ve ruhsal yapısının da farkına varmalıdır.
- Geleneksel bağlarından kopan insan, yeni hayat şartları içinde kendine has ve bağımsız bir metodla yolunu bulmalıdır.
- Teknolojik çağda yaşayan bir insan teknik yönden yetenekli, ekmeğini kazanan bir insan olmalıdır.
- Yeni insan, hem coğrafi hem sosyal ve hem de yetenek ve bilgi değiştirme alanında çok hareketli olmalıdır.

Yaşadığımız çağdaki insanın bu genel özelliklerinin yanı sıra, tek tek insanlar ele alındığında kökten yıkıcı, esaslı bir şekilde birleştirici ve yapıcı, organize edici, davranış belirleyici, organize olucu ve başka insanların davranışlarını taklit eden insanlar da bulunmaktadır.

2000’li yılların insanlarını yetiştiren bugünkü eğitim için geçmişin ve bugünün anlamı nedir? Eğitim, derslerin ve bilgilerin ötesinde, kişilere bir de “hayata bakış açısı” vermelidir. Çünkü eğitim, çeşitli dersler, bilgiler ve beceriler vermekten çok daha fazla bir şeydir.

Eğitim amaçlarının tespitinde hem geçmişe hem de geleceğe bakmak zorundayız.

Doğuda ve Batıda Eğitim Amaçları

Bugün dünya genel olarak Doğu ve Batı diye iki kutba, iki ayrı ekonomik sisteme ve iki ayrı zihniyete girmiştir. Batıda çok yönlü (çoğulcu) fikirler ve örnekler demokratik kurallar çerçevesinde bir rekabete girmiştir. Doğuda ise, Batıdaki çok yönlülük yoktur; eğitim, devletin ve toplumun ulaşmayı amaçladığı noktalara göre insan yetiştirmektedir. Batı eğitimi kültürlü ve fikir hürriyetine sahip insanlar yetiştirmeyi amaçlıyor; Doğu eğitimi ise somut konular ve doğrudan talimatlar veriyor. Doğuda amaçlar net olarak ortaya konuluyor ve buna belirli safhalarda ulaşılmaya çalışılıyor; Batıda ise amaçların önceden belirlenmesinden kaçınılıyor, çocuklara çok yönlü bilgiler veriliyor, çocukların bunları mukayese ederek kendi yolunu özgürce bulmaları isteniyor.

Batının eğitim idealini en iyi gösterenlerden biri Alman eğitimci Peter Petersen'in okul denemeleridir. Petersen, geleceğin kendine ait ilgileri, sorunları, ihtiyaçları, savaşları olacağını; bizim bunları tam olarak bilemeyeceğimizi, sadece tahmin edebileceğimizi; bu nedenle yetiştireceğimiz gençlere şu özelliklerin kazandırılmasına dikkat etmemizi istemektedir: girişimci, problemleri kabul edip çözmeye yetenekli ve hazır, dostça, sevgi dolu, başkalarının haklarına riayet eden, yardıma hazır ve istekli, görevini yapan, sadık, namuslu, bencil olmayan vs.²⁸

Batının gençlik ideali açık, çok yönlü, konuşkan, kültürlü, çoğulcu, insanın gücüne inanan, ümit dolu bir gençliktir.

Doğuda ise eski "sovyet insanı"nın özellikleri olarak kolektivizmin ruhuna inanmış, çalışmayı seven, sosyalist milletlerarasıcılığa, yurtseverliğe, yeni toplumun yüksek ahlâk prensiplerine, Marxizm-Leninizme inanmış gençler yetiştirmeyi amaçlamaktaydı. Komünist toplum yeni bir ahlâk istemekte; toplumsal görevlerin bilincinde, toplum yararına çalışmalara aktif olarak katılan, insanların toplu yaşama kurallarına uyan, arkadaşçı, karşılıklı olarak yardımlaşan, gerçeği seven, toplum düzenini bozanlara karşı vaziyet alacak bir insan şekli amaçlanmaktadır. Eski Doğu Almanya'da da bağımsız düşünen, sorumluluk hissiyle hareket eden halkın hizmetinde gençler yetiştirilmek isteniyordu. Doğu toplumunda yurdunu, halkını, işçi sınıfını, komünist rejimi seven insanlar yetiştirmek eğitimin en baş amaçlarındandı.

Her iki toplum tipi de bazı erdemler ve karakter özellikleri noktasında ortak düşünüyorlar. Sanayileşme her iki tarafta da insanlardan bazı ortak özellikler istiyor. Ama bu toplumların geleceğe yönelik eğitsel vaziyet alışları gene de birbirlerinden farklıdır.

28 Petersen, P. *Schulleben und Unterricht einer freien allgemeinen Volksschule nach den Grundsätzen Neuer Erziehung*. Weimer 1930.

Aytaç, K. *Çağdaş Eğitim Akımları -Yabancı Ülkelerde*. Ankara 1976. S.53-61.

EĞİTİMİN TOPLUMSAL TEMELLERİ

Eğitimin İnsanı Etkileme Biçimleri

Eğitim, bir insan şahsiyetinin oluşumuna bir başka insanın müdahale etme hareketleridir. Bu arada bazı bilgiler öğretilir, öğrencinin davranışları ve ruhsal hazırolma durumu "*olması gerektiği*" şekilde belirlenmeye çalışılır. Bu bakımdan, eğitim hareketleri belli bir hedefe ulaşmaya çalışan deneme hareketleridir. Eğitim insana yönelmiştir ama insan birçok yönlerden; zihinsel, ruhsal ve bedensel olarak eğitimin kontrolü dışındadır.

Eğitimin bazı etkileri hemen görülebildiği halde bazı etkileri çok uzun bir zaman sonra ortaya çıkar. Okul hangi hususlarda uzun, hangi noktalarda kısa vadedi bir eğitim yapmalıdır? Kısa vadeli eğitim sonuçları daha okulda iken kontrol edilip ölçülebilir. Ama çocuk sadece okul ve sınav için eğitilmiyor, hayat için eğitiliyor. Eğitimin başarılı olup olmadığı esas gerçek hayatta belli olacaktır. Hayata hazırlayan okulun hayatla bağlantısı kesik, hayata tamamen yabancı, hayatta kullanılmayacak, işe yaramayacak şeyler öğretmesi anlamsızdır. Okulun, amaçlarına tam ulaşabilmesi için hayatla içiçe olması, hayatın aynısı olması ve hatta geleceğe yönelik kişiler yetiştirmesi dolayısıyla hayata rehberlik etmesi de gerekmektedir.

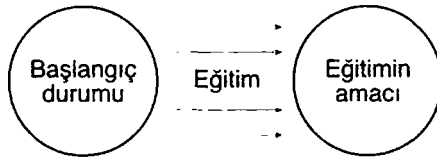
Eğitimle hayatın yakınlığını en iyi gösteren görüşlerden birisi sosyalleşme ile eğitimi bir tutan görüştür.

Sosyalleşme bir öğrenme olayıdır. İnsan doğuştan çok geniş bir davranış imkânları hazinesi getirir. Ancak daha sonra içinde doğup büyüdüğü topluma ve kültüre göre bazı davranışlar şekillendirir. Başka bir deyişle, insan çok esnektir içinde yaşadığı grupların normlarına ve davranış kalıplarına hemen uyar. Bu noktada eğitim ve sosyalleşme için çok önemli bir kavram bulunmaktadır: *olgunlaşma*. *Olgunlaşma*, tecrübe ve alıştırmadan ayrı olarak insanın doğuştan getirdiği yaşantı ve davranış hazırlıklarının gelişmesidir. Olgunlaşma, öğrenmeden farklı bir iç gelişimdir; öğrenme tecrübelerle yeni olarak kazanılır ve belli davranışlar için insana ruhsal yatkınlık (hazırolma durumu) sağlar. İnsanlarda yüksek bir öğrenme kabiliyeti vardır.

Sosyalleşme ile dış uyaranlar birbirinden farklıdır, ama çok karmaşık ilişkiler içindedir. Dış uyaranların bir kısmı bizim "eğitim" dediğimiz hareketlerdir. Bir-

çok eğitim probleminin çözümünde sosyalleştirme araştırmalarından yararlanılır. Meselâ, topluma veya kültüre az veya çok uyumlu bir kişinin nasıl oluştuğu gibi konularda kültürün ve toplumsal şartların eğitime etkisi araştırmalarından hareket edilir. Bunlar toplumsal değerlerin oluşum şartları, toplumun yaşayış şekilleri, ahlâkî durumu, örnek davranışları gibi hususlardır.

Eğitim, başarılı bir plânlama gerektirir. Bu plânlamada dikkat edilecek hususlar ise şunlardır: eğitime başlangıç durumunun çok iyi tespit edilmesi, eğitim amacının berrak olarak ortaya konması, eğitime yardım edecek araçların ve eğitim olgusunu değiştirebilecek diğer faktörlerin çok ayrıntılı olarak araştırılması.

Eğitimin içinde cereyan ettiği şartlar bilinmeden eğitim hakkındaki teorik bilgilerimiz ve tecrübelerimiz başarılı olmamıza yetmez. Bazı etkiler ancak belirli şartlar altında ortaya çıkar; şartlar tam yerine gelmemişse arzu ettiğimiz ve beklediğimiz sonucu alamayız. Plânlama sırasında gözden kaçırılan veya kontrol edilemeyen faktörler eğitime ters etki eder.

Burada, sosyal ve kültürel şartların yanı sıra insanlararası ilişkiler sahası da çok iyi incelenmelidir. İnsanlararası iletişimin ve etkileşimin yasallıkları var mıdır? Nelerdir? Eğitim teori ve pratiği için bunlar da çok iyi bilinmelidir.

Sosyalleşmenin yanı sıra eğitime etki eden bir başka çok önemli faktörler grubu *eğitim-öğretim kurumlarıdır*. Çocuk yuvaları ve anaokulları, ilk, orta ve yüksekokullar, meslek okulları, yetişkinler eğitimi organizasyonları vs.. Bu kurumların insanın eğitilmesindeki yardımları, kullandıkları araçlar ve metodlar, amaçlarına ne oranda ulaştıkları veya ulaşamadıkları önemli konulardır.

Eğitim kurumlarının modern toplumlarda çok önemli görevleri vardır. Ancak pedagojik araştırmalar ders plânlarında belirlenen amaçlara ulaşmanın çok seyrek olduğunu göstermiştir. Öğrenciler, öğretilmek istenen şeylerin büyük bir kısmını öğrenmedikleri gibi, derste anlatılan şeyleri sınıfın büyük bir kısmının anlayamadığı durumlar da çoktur. Bu nedenle ders konularının öğrencilerin yaş gruplarına ve okul tiplerine göre yeniden sınıflanması, ders kitaplarının rastgele değil pedagojik amaçlarla hazırlanması esastır.

Yeni araştırmalarda *eğitim*, amaç-araç ilişkileri içinde *bir araç olarak görülüyor*. Bu arada, eğitim amaçlarına ulaşmak için kurulan eğitim kurumları, eğitimi düzenleme biçimleri ve eğitici hareketler hep birer eğitim aracı olarak ele alınıyor. Eğitici davranış dendiğinde ders, yönetim, ödül, ceza, destekleme gibi tipik

davranış biçimleri ve ders metodları anlaşılıyor. Eğitim bu şekilde anlaşıldığında, amacın berrak olması özellikle önemlidir, buna göre araçlar da iyi seçilmelidir. Öğretim sırasında tek bir eğitim aracına ve metoduna dayanmanın büyük sakıncaları vardır. Eğitimde derse ve eğitim atmosferine etki edebilecek her şeyden çok iyi yararlanmalıdır.

Şahsiyetin Belirlenmesinde Sosyal Kurumların Rolü

Çeşitli kurallar sistemine sahip her sosyal grup, her önemli konuda üyelerinin davranışlarını düzene sokar. İnsanların birlikte yaşaması ancak belli bir düzen içinde yaşamakla mümkündür; burada haklar ve sorumluluklar belirlenir, hareketler belli ölçüler içinde olur. Bu düzen, grubu üyelerinin keyifliliğinden korur, güvenliğini ve sürekliliğini sağlar.

İnsanların, birlikte yaşayabilmek için belirli alanlarda meydana getirdikleri yaşayış düzenlerine “sosyal kurum” denir. Bu kurumlarda sosyal davranışların standartlaşmış örnekleri bulunmaktadır. Sosyal kurumlar sosyal kontrolün vasıtalarıdır; gelenekler, âdetler, haklar bu kurumların içinde bulunmaktadır.

Çocuk, sosyal bir sistem içinde doğar, yaşadığı sürece çeşitli sosyal kurumlardan geçer. Sosyal kurumların, yeni yetişmekte olan nesillere dört türlü etkisi vardır:

1. Ferdin davranışlarını yönlendirir.
2. Ferdi karar verme baskısından kurtarır.
3. Toplum içinde yapılan hareketleri ve sonuçlarını önceden görülebilir ve tahmin edilebilir kılar.
4. Ferde çok rahat bir yaşayış, hareket ve motivasyon ortamı ile örnek davranış şekilleri sunar.

Şimdi bunları kısaca açıklamaya çalışalım.

İnsan yavrusu, anne-babasına bağımlı ve yardıma çok muhtaç bir varlık olarak doğar. Ancak bu canlı (çocuk) esnek, eğitilebilir, her şeyi kapıp alabilir, bu arada içinde yaşadıkları kendi gruplarının davranış ve düşünce biçimlerini de kolayca benimserler. Genetik yapı çocuğun organizmasını nasıl anne-babaya benzeyebilen bir şekil haline getiriyorsa, *sosyal kalıtım* olan sosyal kurumlar da çocuğun ruhsal durumunu ve davranışlarını belirtiyor. Çocuk, bu sosyal kurumlar içinde, kendisinden önce yaşamış yüzlerce eski neslin tecrübelerini buluyor; bunları yeniden yaşamak zorunda kalmıyor; bu da insana kolaylık ve başarı sağlıyor. Meselâ, dil böyle yüzyılların tecrübelerinin birikimi olarak insanlara sunulan bir sosyal kurumdur. Çocuk, içinde yaşadığı grubun dilini hazır olarak bulur ve öğrenir. Dil, büyük oranda içinde geliştiği sosyal ortama bağlıdır, öte yandan grubun dili insa-

nın düşünme biçimini, dünya görüşünü belirler ve kişiyi diğer gruplardan ayırır. Belirli bir dili öğrenmeyen insan, hiç bir şeyi öğrenemez. Sosyal kuramlar insan düşüncesini ve hareketlerini yönlendirir. Dil gibi elışı becerileri, sosyal görgü kuralları, ahlâki ve dinî vaziyet alışlar da grupların insanları yönlendirebilme özelliklerini gösterir. Bu yönlendirme de bilhassa çocuklarda çok etkili olur. Gehlen, sosyal kurumların, insan davranışları için içgüdü ile hareket eden canlılardaki *çözücü, harekete geçiricinin* rolünü oynadığını belirtiyor.

Sosyal kurumlar; insanı, güdülerin baskısından, bilincin zorlamasından ve devamlı yeni kararlara varma çabalarından kurtarır. Çocuk bunları toplumda hazır olarak bulur, öğrenir ve uyar. Bu bakımdan gelenekler ve dil, hem maddî hem de manevî açıdan, insana çok yardım ederler. Toplum kurallarına uyulmakla fazla enerji de harcanmamış olur; çünkü ihtiyaçlar belirlenmiş ve nasıl karşılanacağı da binlerce tecrübeden sonra ortaya konulmuştur. Bir müzik âletinde en hoş giden nağmeler dizisi, kayağın en güzel ve kullanışlı olarak ne şekilde yapılacağı, bir otunun nasıl sürüleceği vs. önceden hazırdır ve bir örnek olarak öğretilir. Böyle hazır örnekler olduktan sonra insan yeniden bulma zahmetine katlanmaz ve hayat uğraşısında daha çok zamanı artar; bu durumda ya ulaşılan düzeyi daha ileri götürür ya da orijinal örnek hareketler bulur, geliştirir. Her yeni ve güzel alışkanlık insana biraz daha hürriyet sağlar.

Ahlâki konularda da sosyal kurumlar insanlara hazır karar ve davranış kalıpları sunarlar. İnsan birçok imkânlardan birini seçmek zorunda kalmaz; seçeceği zaten hazırdır ve herkesçe de benimseneceği için güvenle seçer. Eğer insan içinde yaşadığı toplum düzenine güvenirse, onun kuralları insanı hiç rahatsız etmez.

Grup içinde yaşayanlar birbirlerinden neler beklediklerini bilirler. Kurallar sistemi olmadan toplum olmaz. Bir gruptaki kişilerin değerler sistemi ile grubun değerler sistemi aynı olmalıdır. Kişilerin davranışlarına grup kurallarına göre gösterilecek tepkiler önceden bellidir. Cinsiyet, yaş, aile içindeki yer, meslekteki durum gibi statüler, insana hak ve sorumluluklarını gösterir. Bunlar aynı zamanda insanın rol denilen davranış şekillerini de belirler. Her çocuk, birbiri arkasına değişik roller öğrenir. Her kültür değişik yaşlardaki çocuk davranışlarını ayrı ayrı belirlemiştir. Toplumun veya sosyal kurumların belirlediği davranış kalıplarına uymak, grup içinde çıkabilecek çatışmaları en alt düzeye indirir.

Sosyal kurumların davranış örnekleri vermeleri, insanın daha üst motivasyon düzeylerine ulaşmalarını kolaylaştırır. Kültür, din, ahlâk gibi sosyal kurumlar insana hazır temel motifler verir. Okulda, fabrikada, askerlikte, cezaevlerinde vs. belli davranış şekilleri ve geleceğe yönelik niyetler vardır. Sosyal kontrolün dışında kalan kişilerin hareketlerinin nasıl hemen ferdileştiği ve güdülere bağlandığı açık olarak görülür. Başta bir hürriyetmiş gibi görünen sosyal sistemden kopma, daha sonra bütün hayatı anlamsızlaştırır ve intiharlara sürükler. Hayatın anlamı; ancak

grup üyelerinin birbirleriyle karşılıklı etkileşimi ve sosyal kurumların kişileri ko-ruması içinde ortaya çıkar.

Şahsiyetin oluşmasında sosyal-kültürel şartların etkisi en iyi şekilde sosyal kurumların kontrolü ile anlaşılabilir. Ancak çocuğu etkileyen grup değil, gruba mensup kişilerin konuşmaları ve hareketleridir. Çocuğun şahsiyet gelişimini en başta etkileyen sosyal kurum, ailedir. Ailenin gelişimi ve korunmasını da daha büyük sosyal kurumlar yapmaktadır.

İnsanın oluşmasında ve gelişmesinde böylesine sorumluluk taşıyan sosyal ku-rumlara özellikle dikkat etmelidir. Ancak kişiler de sosyal kurumlar içinde tama-men pasif birer alıcı değil, gerektiğinde onu değiştirici bir rol oynamaktadırlar.

Günümüzün Eğitimi ve Sosyal Kurumlar

Eğitimin görevi, kişileri, içinde yaşadığı kurumlarla uyumlu hale getirmek-tir. Schleiermacher, eğitimi, yaşlı nesillerin genç nesillere aktardıkları ahlâklî olma fikri olarak anlamaktadır.

İlkel toplumlardan yüksek kültürle kâdar devam eden bu anlayış, modern sanayi toplumlarında, toplumla uyum değil çatışma ve toplumu yıkma şeklinde bir akıma da ulaştı. Bugün için yaşayan insan çok hızlı ve sorumsuz yaşamakta-dır. Toplumu kendisi için bir esaret zinciri olarak kabul ediyor. Nietzsche, daha 1888'de sosyal kurumların insanlar üzerindeki etkilerinin azaldığından yakınıyor; geleneğe, sorumluluğa, otoriteye, dayanışmaya özlemini belirtiyordu.

Son yıllarda sosyal değişimin hızlanması sosyal kurumları zayıflatmıştır; nü-fusun hızla artması, ekonominin tarımdan sanayiye değişmesi, büyük şehirlerde çok değişik menşelerden insanların bir arada yaşaması, sosyal hareketlilik, teknik haberleşme araçlarının gelişimi vs. bu zayıflığı doğuran faktörlerdendir. Özellikle din duygusunun zayıflaması toplumun dağılmasına neden oluyor, erdemli insan davranışlarında büyük bir motivasyon kaybı görülüyor. Ferdî iyilikler ortadan kalkıyor; ancak yararı herkesçe kabul edilen hayır kurumları biraz destekleniyor. Toplum ihtiyaçlarından çok ferdî ihtiyaçlar takip ediliyor. Geleneksel sosyal ku-rumlar gereksiz görülüyor; yeni sosyal kurumlar yaratılıyor ama bunlar da birbir-lerinden çok kopuk çalışıyorlar.

Böyle bir toplum içinde çocuklar gene esnek ve bilgisiz, tecrübesiz olarak dünyaya geliyorlar. Sosyal ahlâkî düzenin olmadığı bu toplum, onlara karmaşık, çelişkili, herkesin her şeyi yapabileceği bir dünya olarak görünüyor. Sosyal ku-rumların etkisinin azaldığı böyle bir ortamda eğitime çok büyük bir görev düşü-yor; herkes ondan mucize bekliyor. Eğitici ile öğrenci arasındaki doğrudan ilişki tek çıkış yolu olarak görülüyor. Ancak eğitici, çocuklara gerekli güveni veremiyor, sağlam bir düzen örneği sunamıyor. Birçok toplumsal kurumun görevi eğitime

yüklenince, eğitim kendisinin ana görevlerini yapamıyor. Toplumsal karar kalıplarının kalktığı, geleneğin aşağılandığı, otoritenin suçlandığı bir ortamda eğitimin başarılı olabilmesi için yeniden şekillendirilmesi; bunun için de yoğun ve ciddi bir çabanın gösterilmesi gerekmektedir. Modern toplumların yetişkin insanların da da, gençlerin ve çocukların yetiştirilmesinin bütün sorumluluğunu okullara ve eğitimcilere atma gibi bir eğilim vardır.

Eğitim, var gücü ile yeni ve ağır yetiştirme görevini yerine getirirken, toplumların sorumlu mevkilerinde bulunanlar da toplumun yararına sosyal örgüt ve kurumları geliştirmeli, vatandaşlarda ortak ahlâki inançlar yerleştirmeye çalışmalıdır.

Sanayi Topluluklarında Eğitimin Amacı

Her eğitimcinin bilinçli veya bilinçsiz olarak bir amacı vardır. Eğitimin amacını tespit ederken insanın varlığından, insanî varlığın anlamından ve görevlerinden hareket ederiz. İnsanların zaman ve mekân içinde değişmez bazı görevleri vardır, bir de zamandan zamana ve toplumdan topluma değişen bazı görevleri. Eğitim amaçlarının belirlenmesinde değerler ve özellikle değerler sıralaması (hiyerarşisi) çok önemlidir. Sanayi toplumlarında, en başta endüstriyel ve özellikle ekonomik değerler hâkimdir. Tarihte hiç bir toplumda ekonomik değerler böylesine, bütün değerlerin üstüne çıkmamıştı. Gerçi bazı düşünürler sanayi toplumundaki bu değerler hiyerarşisini reddediyor ama, toplumlar bunu dünyanın her tarafında açıkça ortaya koyuyor.

Sanayi toplumunun eğitimi, sanayi toplumunun gerçek özünden ve yasallıklarından hareket etmelidir. Sanayi toplumunun değerler sıralamasını bilmeden ona uyum yapamayız. Bütün sanayi toplumlarının eskisinden ayrı ve gene de kendilerine has politikaları ve dünya görüşleri vardır. Sanayi toplumunda değerler laikleşmektedir, tek şekil almaktadır. İnsan toplumlarının bugünkü en ileri seviyesi olan bu toplum tipi (gerçi bazı toplumlar “bilgi toplumu” aşamasına geçmiştir ama), özellikle insanların maddî varlık şartlarını yaratmaya ve sağlamaya çalışmaktadır. Ekonomi, üretim, büyüme burada bir amaç değil, sadece bir araçtır.

Bugün sanayi toplumlarına genellikle “çoğulcu” (pluralist) toplum deniliyor. Bu, sanayi toplumunda çok çeşitli dünya görüşlerinin varlığı demektir. Artık dünya da, çeşitli ırk, millet ve dünya görüşü cemaatlerinin oluşturduğu çoğulcu bir toplumdur. Çünkü modern toplumların bile değerler sistemi ve sıralanışı birbirinden farklıdır. Batıda, laikleşme ile birlikte dinî esastaki değerler sistemi toplumun bütününde yıkılmış, ancak tek tek kişilerde ve küçük gruplarda kalmıştır; bu yıkılan değerler sisteminin yerine ise ekonomik değerler geçmektedir.

Bir insanın dünya görüşünü çevrede karşılaştığı problemler ve bu problemlerin çözümü oluşturmaktadır. Ama insan, sadece yakın çevresini değil, içinde

yaşadığı dünyayı da bir bütün olarak kavramak, işleyişini düzene koymak ve izah etmek ister. Bu bakımdan sanayi toplumunun insanı yeni ve orijinal bir insan olmak zorundadır.

Sanayi toplumunun değerler sistemi akla uygun, anlamlı bir dünya görüşü haline getirilmelidir. Bugün insanların tüketim mallarının çoğunu makinalar üretmektedir; insana düşen bu malların tüketimi, pazarlaması ve kullanımlarının kurallara bağlanması, insan benliğinin manevî doyumunu sağlayacak bazı yeni unsurların bulunması gibi hususlardır.

İnsan toplumları sürekli ilerlemekte, sürekli değişmektedir. Bu bakımdan sanayi toplumunun ekonomik yönlendirmeli değerler sistemi gelecekte büyük bir ihtimalle değişecektir. İnsan bugün teknik ve sanayi toplumunun büyümesine kapılmıştır. Bu maddî gelişim içerisinde insan hürriyetini kaybetmemeli, manevî değerlerinden tamamen soyutlanmamalıdır.

Sanayi toplumundaki eğitim ve öğretimin en önemli amaçlarından biri tekniğin başarılarına ve ürünlerine karşı, kişilerde hâkim bir davranış geliştirmektir. Kişilerin serbest karar verebilmesi ve hürriyeti için bu gereklidir. Aslında sanayi toplumunun iç hürriyeti ve bol düşünme imkânı veren boş zamanları, insana bunu sağlamaktadır.

Eğitimin amacı, her yetişkin insana karar verme gücü ve hürriyeti sağlamak; yeni yetişenleri de, yetişkin olduklarında hürriyetlerini nasıl tam olarak kullanacakları konusunda eğitmektir. İnsanın iç dünyasında hür yaşayabilmesi için bazı dış desteklere ihtiyacı vardır: açlığa, soğuğa, hastalığa karşı korunmak, bir işi ve mesleği olmak, kendi hür iradesiyle seçeceği veya oluşturacağı bir insan çevresi içinde yaşamak gibi...

Sanayi toplumunda reklamlar ihtiyaçlarımızı, sahip olma güdümüzü ve itibar kazanma arzularımızı sürekli tahrik ediyor; bizi devamlı tüketmek arzusunda olan mutsuz kişiler yapıyor; bu da bizim ruhsal ve manevî gelişmemizi önlüyor. Yeni eğitim kişilerin ferdî hürriyetlerine sahip olmalarını, kendilerine hâkim olmalarını, bağımsız hareket etmelerini istemektedir. Eğitim, insanların bir takım ana ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yeni ve suni arzular yaratmamalı, hayatın daha esas ve daha önemli görevlerini yapmayı, parayı toplumsal saygı ve itibar ölçüsü olmaktan çıkarmayı öğretmelidir. Yoksa insan sonsuza kadar gidecek bir vida yivinin içine düşecektir. Modern sanayi toplumundaki eğitim-öğretimin en önemli görevlerinden biri, insanları, ekonomik reklamların esiri ve aptalı olmaksızın koruyacak iç hürriyeti kazandırmak ve bağımsız hareket etmeyi öğretmek ve sağlamaktır.

Sanayi toplumlarında makinalaşmanın giderek artması ve çalışma saatlerinin azaltılmasıyla insana giderek daha fazla boş zaman kalması, eğitimin önemini arttırmaktadır. Henüz dünyada bu boş zamanları değerlendirecek ciddi bir eğitim çalışması yoktur.

Teknik çağda hür ve kişisel yaşayışa önem veren bir insan olmak için önce maddî çevreye karşı egemen bir hareket göstermeli, sonra da içgüdülerden ve aşırı arzulardan sakınmalı ve yaratıcı çalışmaları geliştirmelidir. Çocuklar gerektiğinde “tek başına” yaşamayı, kuvvet göstermeyi, engelleri aşmayı öğrenmelidirler. Çocuklarda konuşma ihtiyacı, hareket etme arzusu ve yaratıcılık önüne geçilmez kuvvetler olarak hazır bulunmaktadır. Eğitim, bunları kullanmalı, dahası bunlara engel olucu bir tavır takınmamalıdır. Ama teknik çağ, çocuktaki ferdi ve yaratıcı yetkinliklerin gelişmesi için elverişli değildir: daracık evler, mekanik oyuncaklar vs.. Çocuğun oyuncuğa hâkim olacağı yerde oyuncak çocuklara hâkim olmaktadır. Çocuk başka çocuklarla oynayamamakta, cansız, mekanik ama hareketli, ruhsuz oyuncakların içine hapsedilmekte, ekrandaki “görüntülerle” oyalanmaktadır.

Modern sanayi toplumlarında insanlar giderek pasifleşiyor, canları sıkılıyor, macera arıyorlar, tüketici, yok edici davranışlar geliştiriyorlar. Meslek hayatında da insanın giderek pasifleştiği ortaya çıkıyor. Makina ve teknik cihazların kullanılmasıyla insan bir makina parçası halinde oturup kalıyor. Boş kalan birçok süre içinde insanı eliş yapmaktan, gezmekten, okumaktan, müzik dinlemekten alıkoyn nedir? Sanayi toplumunda insan, hem mal üretmede, hem sinema, radyo ve televizyon vasıtasıyla eğlenmede pasif kalmaktadır. Sosyal işbölümünün gelişmesi insanın tek yanlı yetişmesine, akıl, ruh ve bedendeki birçok unsurların körelmesine yol açmaktadır. Daha önce toplumun bütün kesimlerine yayılmış olan çalışma, şimdi bazı işyerlerinde ve bir kısım insanlar arasında yoğunlaştırılmıştır. Üstelik giderek insan eli ile yapılan her şey makinalarla yapılmaya başlamıştır. “İnsan eli değmeden” hazırlanan her türlü ürün daha değerli sayılmaktadır.

Sanayi toplumlarında insanlar daha sıkışık olarak yaşamaktadırlar. Nüfus belirli bölgelerde ve kentlerde toplanmış, insanlar üst üste oturmaktadırlar. Böyle bir hayat içinde insanlar birbirlerine karşı saygı göstermeli, birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler. Ama insanlar mekân olarak birbirlerine çok yakın oturlurken ruhen birbirlerinden giderek ayrılmakta; birbirlerini tanımamakta, komşuluk ilişkileri bile resmileşmektedir. Bu hususta sosyal hayat kadar iş dünyası da önemli bir faktördür, çünkü insanlar birbirleri olmadan yaşayabiliyorlar ama otomobilsiz, telefonsuz, televizyonsuz, radyosuz vs. yaşayamıyorlar.

Her çağın kendilerine has tehlikeleri vardır; bu, tâ Taş Devirlerinden beri böyledir. Ama insanlar her zaman bu tehlikeleri atlatmanın yollarını bulmuşlar ve ilerlemeye devam etmişlerdir.

İnsanlar şimdi giderek birbirlerine yabancılaşıyorlar, hatta kendi ailelerinden ve kendi hayatlarından bile sorumluluk duymuyorlar. Bu, çok büyük bir tehliktir! Bütün insanları veya hiç olmazsa küçük grupları, halkı, milleti düşünmek, onların açlığından ve çeşitli ihtiyaçlarından sorumlu olma duygusu yaratmalıdır.

Dünyadaki bütün insanların birbirleri için sorumlu olmalarında, insanları birbirlerini yiyen canlılar olmaktan çıkarıp insanlık şeref ve vakarına yakışır şekilde yetiştirmede kitle iletişim araçlarının büyük rolü vardır. Bu arada bir tek insan ele alındığında da, onun şeref ve haysiyeti ile oynayacak şeyler yapılmamalıdır. Kötü yerlerde çalıştırma, âlet olarak kullanma, işsiz ve aç bırakma... bunlar *insani* özü yaralar!..

Modern sanayi toplumunun dinamiğine en büyük katkı, eğitim vasıtasıyla, insanların hareketliliğini, yer ve iş değiştirebilme kabiliyetlerini geliştirmektir. Sanayi toplumunun en büyük özelliği yoğun yatay ve dikey hareketlilik; bu toplum içinde yaşayabilen insanların en büyük özelliği de bu hareketliliğe uyum sağlayabilmek, yeni üretimlere ve üretim biçimlerine, yeni pazar bölgelerine ve pazar ilişkilerine hemen uyum yapabilmektir. Böyle bir sosyal hareketlilik toplumunda eğitimin görevi özellikle ağırdır. Bu toplumlarda da en büyük önemi meslek eğitimi, karakter eğitimi ve hızlı sosyal hareketliliğe hazırlık eğitimi kazanıyor.

Sanayi toplumunun insanı, sadece haber ve bilgi toplayan bir insan olmaktan ziyade dışa dönük ve aktif olmalı; ama bu arada ölçsüzlük ve yön şaşırma durumlarına da düşmemelidir. Bu bakımdan kendine ve başkalarına güvenme ile karakter eğitimi önemlidir.

Aşırı uzmanlaşma ve işbölümü insanlararası bilgi ve beceri farkını ve ayrılığını arttırmaktadır. Bu da kişilerde, başka insanların bilgi ve becerisini, başarısını küçük görme durumları yaratmaktadır. İnsanlararası güven zayıflıyor veya insandaki güven ihtiyacı, kendisinin bilgi sahibi olmadığı alanlarda başka insanlara tam güvenmesine yol açıyor; bu, özellikle politik alanda çok kötüye kullanılıyor. Sanayi, toplumunun dinamiklerinden birisi, insanların eleştirme ve güvenme yetenekleridir; bunlar olmadan sanayi toplumu olmaz. Bunun en iyi örneği de sanayi toplumlarındaki demokrasilerde ortaya çıkmaktadır.

Teknik çağın ve sanayi toplumunun akla dayalı düzeni, aklın ve akli bilimlerin önem kazanması, duygusal hayatın ihmaline ve duygulara önem verilmemesine yol açmıştır. İnsan, hissi ve duygusu olmayan çok mahir robotlar yapabiliyor. Öyleyse insana has olan duygusal hayatı yitirmemelidir, çünkü duygusal hayat insanın zayıf yönü değil, otomatik makinalar karşısındaki üstünlüğüdür.

Sanayi toplumunun bütün zorlamalarına ve engellemelerine rağmen insanlarda duygusal hayatı canlı tutmak, ona özen göstermek; insanlığın ileriye doğru daha sağlam yürüyebilmesi için şarttır. Çünkü insanın biyolojik, zihni, manevi ve ruhsal bir varlık olduğu asla unutulmamalıdır. Öte yandan, yüksek ve gelişmiş bir duygusal hayat yaşamak, insanların birbirleriyle ve dış çevre ile bağlantılarını iyi kurmak için ince ayrıntılara kadar düzenlenmiş bir duygusal hayat gereklidir.

Sanayi toplumundaki eğitimin ana görevlerinden bir başkası da, insanlardaki arzuları ve güdülerini eğitmektir. Her toplum, bu yönden insanlara bazı sınırlar ge-

tirmek zorunda kalmıştır. Sanayi toplumunun yeni hayatı da, insanın kendi kendini sınırlaması ve disiplin altına almasını şart koşar. Herkesin kendi ölçüsünü bulması ve o noktada durması, her kültürde önemli bir yer almıştır.

Sanayi toplumu, varlığını büyük oranda tabii bilimlerdeki gelişmelere borçlu olduğundan, bu toplumların eğitim programlarında esas ağırlığı gene fen dersleri alacaktır. Ancak manevî, ekonomik ve sosyal bilimlerin de toplum bilinci için önemli bir yeri olacağı kesindir.

FELSEFE AKIMLARI - EĞİTİM AKIMLARI

Felsefe Akımları

Çok eski bir geçmişe sahip olan insanların “felsefi düşünceleri” tabiat, insan, kâinat, iyi, güzel, doğru vs. gibi konularda birbirlerinden büyük farklılıklar gösterirler. Çeşitli meseleleri ele alma, değerlendirmeye, izah etme ve çözümler getirme konusunda da farklılıklar olacağı açıktır. Eğitime yaklaşım açısından bazı felsefi ekoller incelendiğinde şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır.

İdealizm: İlkçağ Yunan düşünürlerinden beri var olan idealizm, dış dünyadaki varlıkları düşüncenin ürünü veya düşüncenin bizzat kendisi olarak kabul eder. Duyu organlarımızın verdiği bilgi, aldatmacadır. Dış dünya, duyumlarımızdan başka bir şey değildir; algılarımız yok olursa dış dünya da yok olur. Nesneler ancak bizim varlığımızla ve düşüncelerimizle vardır.

Felsefe tarihinin her çağında birçok düşünür tarafından temsil edilen idealizm, eğitimde genellikle kendi kendini gerçekleştirme olarak savunulur. İnsan, bilgi depolayan bir canlı varlıktan daha fazla bir şeydir.

Gerçek bilgi sadece aklın ürünüdür; çünkü esas gerçek, fizik âlemde değil aklın içindedir.

Çağdaş idealizm; genellikle her şeyi insan iradesinin ve özgür isteğinin yarattığını savunan Schopenhauer ve Nietzsche’nin fikirlerinde; maddeyi insan zihninin bir eseri sayan ve Descartes, Berkeley, Fichte ve Mach’la gelişen rasyonalist ve sübjektif idealistlerin fikirlerinde; insandan ayrı bir düşünce ve ruhsal ilke kabul eden Schelling’in nesnel idealizminde; bütün evreni, düşüncenin kendini ifade etmesi, tarih ve tabiat içinde yansıtması şeklinde açıklayan Hegelcilikte, hatta Husserl’in fenomenolojisinde, Varoluşçulukta, Comte’un pozitivizminde bile vardır²⁹.

İdealist eğitimciler insanın değerini çok yüksek görürler ve eğitimle bunun daha da yükseleceğine inanırlar. Eğitim uzun vadede insanda yüksek değerler oluşturmalıdır, insan kendisi karar verebilmeli, kendiliğinden hareket etmeli, yaratıcılığını ve aklını tam olarak kullanmalıdır. İdealist eğitimde sağlam ve kültürlü bir

29 Limnatis, N.G. *German Idealism and the Problem of Knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel*, Dordrecht : Springer Netherlands, 2009.

kişilik geliştirmek çok önemlidir. Öğretmen öğrenciyi etkilemekten ziyade onun kişiliğinin veya özünün kendi kendine gelişimini sağlayacak ortamı hazırlamalıdır. Eğitim, sosyal bir ortam içinde meydana gelir. Okul toplumsal kurumlardan birisidir ve toplumun genel havasını yansıtır. Okul, öğrencilerde tutum ve vaziyet alışları geliştirecek, geçmişin olumlu değerlerini onlara kazandıracaktır. İdealizmin bu soyut yönünün yanı sıra Marks'tan gelişen tarafı ile bir de somut, maddeci yönü vardır³⁰.

Realizm: Varlıkların, insan bilincinin dışında ve ondan bağımsız olarak var olduğunu savunan bir felsefi görüştür. Aristoteles, felsefe tarihinde realist bir düşünür olarak kabul edilmektedir. Çünkü Platon'un idealarını gerçek varlıkların içine "öz" olarak yerleştirmiştir. Ama genel kavramları tek tek nesnelerden daha gerçek sayması, onun aynı zamanda idealist olduğunu gösteriyor. Oysa genel kavramlar nesnelerden önce değil sonra gelir; aklın onlara dayanarak yaptığı genelleme, soyutlamalardır. Realizm ile idealizm birbirlerine zıt şeyler değildirler. İdealistler, reel olarak düşünceyi kabul ediyorlar. İdealizmin karşıtı maddecilikdir. Maddecilik de, varlığın bilinçten ayrı olarak bulunduğunu savunmakla gerçekçi oluyor³¹.

İnsan, gerçek bir dünyanın içinde yaşamaktadır. Bu gerçek hayat, çeşitli bilimlerce incelenip yasallıkları bulunmalıdır.

Gerçek, zihnimizin dışındadır; zihnimizdeki bilgiler dış dünyadan aldığımız duyumlara göre şekillenir ve yeni faktörler çıktığında da ona göre değişir. Bilgide dış dünya esastır, zihnimiz değil!

Klâsik realistler akıl ve mantığın öğretimine, tabiat realistleri tabii bilimlerin öğretimine önem verilmesini isterler³². Bu arada, tabiat realistlerinin insan davranışlarını araştıran bilimleri küçünseğini de belirtmek gerekir.

Değerler objektif ve devamlıdır; insandan insana, zamandan zamana değişmezler. Eğitim, bütün insanlık tarihi boyunca doğruluğu tartışmasız kabul edilen değerleri öğretmelidir. Öğrencinin neler öğreneceğine öğretmen karar verir. Çünkü o, öğrenciden daha bilgili, dış dünyayı daha iyi tanıyan ve öğretecek olan bir kimsedir. Öğretmen öğrencilere hem bilgi kazandırmalı hem bu bilgilerin uygulamasını göstermelidir. İdealist eğitim tamamen öğrencilerin zekâsına ve anlama kapasitesine, öğretmenin bilgisine ve öğretme gücüne, eğitim-öğretim için uygun bir çevreye bağlıdır. Eğitim hayat içinde, hayata uygun olmalıdır. Önce teorik bilgiler verilmeli, daha sonra bu bilgilerin pratik hayat içindeki uygulamaları gösterilmeli ve öğrenciyi bizzat yaptırılmalıdır.

Pragmatizm: Gerçek, insana yararlı olarak uygulanabilir. Kant'ın bilimezciliğine ve J.S. Mill'in faydacılığına (utilitarizm) dayanan pragmatist görüşe

30 Brubacher'den naklen Bayraklı, B. *İslâm'da Eğitim*. İstanbul 1980, S.73 v.d.

31 Sayer, A. *Realism and Social Science*, London, Sage Publications, 2000

32 Alkan, C. *Eğitim Felsefesi*. Bursa 1983, S.10.

göre insan, evrende gördüğü pek çok şeyleri anlayamaz; tıpkı bir kedinin kitaplıkta gördüğü birçok şeyi anlayamadığı gibi (W. James). İnsan için önemli olan, onun kendi işine yarayandır. İnsan bu dünyada çıkarlarına bakmalıdır; bizim için elverişli olmayan doğru değildir. Doğru düşünceler yarar getirmelidirler.

Gerçekler, değerler durmadan değişmektedir; her şey sonsuza kadar aynı kalamaz. Gerçeği, insan çevre ile etkileşimi içinde yaratır. Gerçekten insan ve çevresi birlikte sorumludurlar. Birey, kendi gerçekliğini kendisi yaratır. İş yaparken kullanılan yöntemler devamlı değişmeli; eğitim de bu değişmeyi sağlayacak kadar açık olmalıdır.

Okul, hayata hazırlık değil, hayatın bizzat kendisi olmalıdır. Okulla hayat içiçe olmalıdır.

İnsan, son derece karmaşık bir doğal organizmadır: Biyolojik ve sosyolojik bir varlık olarak esnektir. İnsanın bütünü kapsayan eğitim, göreceli ve kolayca değişebilir olmalıdır. Bilgilerimiz yaşantının ve organizmanın çevre ile sürekli etkileşiminin bir sonucudur. Gerçek, rasyonel olarak değil tecrübi olarak bulunan bilgidir.

Eğitim, insanda kendi tecrübeleri yoluyla yapılan değişikliklerdir. Eğitimin amacı akıl ve zekâ kültürleme, devamlı değişen dış dünyaya uyumunu sağlamaktır. Öğretim, öğrenciye çalışma yollarını, olayları ve tecrübeleri değerlendirmeyi ve pratik bir sonuca götürmeyi öğretir. Öğretim sırasında neler öğretileceği sürekli meydana gelen değişim içinde tespit edilmeli, fonksiyonel değeri olmayan şeyler öğretilmemelidir.

Pragmatist eğitim, hem öğrenciye verilecek bilgi ve becerileri hem de araştırma yöntemini çok önemli faktörler olarak kabul eder. Topluma ve kültüre sıkı sığa bağlı bir gençlik yerine çağa, gelişmeye ve faydaya yönelmiş bir gençlik amaçlanmaktadır. Eğitim, gerçek hayattan hareket eder; öğrenciler gerçek hayata en iyi uyumu yapacak ve en başarılı olacak şekilde yetiştirilirler³³.

Pragmatist bir düşünür olan J. Dewey, eğitimde muhtevadan çok düşünme metoduna önem verilmesini ister. Modern bilim sürekli keşifler ve buluşlar içinde, sürekli değişim içindedir. O halde eğitim katı ve değişmez bilgiler yerine araştırmayı, bilgi sahibi olma ve pratik uygulamayı öğretmelidir. Okulla hayat birbirlerinden ayrı şeyler olmamalı; hayat okulun, okul hayatın bir devamı olmalıdır. Bu nedenle okuldaki toplumsal hayat da tamamen demokrasi ilkelerine göre kurulmalıdır. Çünkü demokrasi, sosyal alışkanlıkların değişmesini ve grup içi serbest etkileşimi en iyi gösteren bir yaşama biçimidir³⁴.

33 Taylor, M., H.Schreier, P.Ghirdelli (Eds.), *Pragmatism, Education, and Children*. Amsterdam/New York, NY, 2008

34 Sönmez, V. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem yay. 1994. S.104-110.

Turgut, İ. *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*. İzmir 1991. S.69

Varoluşçuluk (Existantializm): Bunalım dönemlerinin felsefesi olarak ortaya çıkmış; topluma başkaldırma, her türlü değeri hiçe sayma unsurları olduğu için gençler tarafından tutulmuş ve dünyanın her tarafına hızla yayılmış bir felsefe akımıdır. Bu felsefeye göre, dünyada insandan başka bütün varlıklar önce yapılır sonra varolur. Bezelyenin ne olacağı, bir kedi yavrusunun ne olacağı önceden tohumunda bellidir. Bir masa, bir fabrika önce insanın kafasında şekillenir, tasarlanır, ondan sonra varolur. İnsanda ise varoluş, varlıktan önce gelir. İnsan önce var olur ve daha sonra kendi özünü, seçmeye dayanan özgür iradesi ile kendisi yaratır. İnsan, önce varolan, ancak daha sonra kendi kendisini yaratarak bir varlık haline getiren tek canlıdır. İnsan ya Tanrıdan ve öte dünyadan ya da ölümden korkar; bütün hayatını bu korku üzerine kuran bir varlıktır. İnsan, ne olduğunu bilmiyor, sadece var olduğunu biliyor.

Kendi kendini meydana getiren insan, başkalarına bakarak, onların “içinden geçerek” kendi kendini değerlendirir. Ama insanın kendini yaratması, hürriyet içinde yaratması gene de esastır. İnsana yol gösterecek ancak kendisidir. Kendi kendini yaratmasından kendisi sorumludur. Bu sorumluluk da onda bunalı (anksiyete) yaratmaktadır.

Varoluşçuluk, insan soyundan çok tek tek insanlara dayanıyor. Ölüm korkusu, insanı kişisel çıkarlarına itiyor, toplumla çatışmaya sürüklüyor. Onlara göre toplum bireyin kendi kendini gerçekleştirmesini engelliyor.

İnsan, kendi faaliyetlerinin bir toplamıdır ve kendinden sorumludur. İnsan özgürdür, onun özgürlüğünü engelleyen (toplum, kitle iletişim araçları, sanayileşme, çoğunluk veya otorite egemenliği vs.) her şeye karşı çıkmalıdır.

Varoluşçuluk, insanın, bir sosyal varlık olarak toplum içinde ve insanlık ideali için eğitilmesine karşıdır. Ölüm bize varolmanın ve yaşamının değerini göstermektedir. Burada, kişinin yarın ölecekmiş gibi yaşaması ve hiç ölmeyecekmiş gibi çalışması, kendini gerçekleştirmesi önemlidir. Varoluşçular toplumsal kurumlara karşı oldukları için bireysel farklılıkların değerini bilirler ve grup öğretimine de karşıdırlar. Eğitim, kişinin kendi kendini gerçekleştirmesinin bir vasıtasıdır. Bu arada her türlü ahlak sistemleri de kaldırılmalı, kişi serbest bırakılmalı, seçimini serbest olarak yapabilmelidir³⁵.

Varoluş felsefesi, her çeşit meslek eğitime karşıdır. Kişilerin ne olacağını okul belirlememelidir. Eğitim genel olmalı, en azından meslekleşme erken başlamalı, kişinin özgür seçimine bırakılmalıdır³⁶.

35 Morris, Van C. *Existentialism in Education, What It Means, Waveland* 1990.

36 Alkan, C. a.g.e. S.13-15.

Sönmez, V. a.g.e. S.128-138.

Büyükdüvenci, S. a.g.e. S.97-100.

Eğitim Felsefesi Akımları

Progressivizm (ilericilik): Pragmatist düşüncenin eğitime uygulanış şekline genellikle progressivizm denir. Bu görüş, geleneksel eğitimin aşırı şekilciliğine, sıkı disiplin anlayışına, pasif öğretimine karşıdır. Progressif eğitim görüşünün en tanınmış temsilcileri J. Dewey, W.H. Kilpatrick ve Body H. Bode'dur.

Eğitim, toplumda geleneksel olarak devam eden standartları ve değişmezlikleri değil, sürekli değişen hayatı öğretmelidir. Eğitilmiş kişi hayata uyan değil, hayata yön veren, onu geliştiren kişidir. Genellikle ABD'de temsil edilen bu eğitim felsefesi çocuğun ilgilerine yönelmekte, özel problemlerin çözümünden hareket etmekte; her çocuğun kendi hayatını kendisinin kurmasını amaçlamaktadır³⁷.

Bu eğitim düzeninde öğretmen, danışman ve rehber mevkiindedir. Öğrenciler hep beraber demokratik kurallara göre grup çalışması yaparlar. Bu eğitim anlayışında öğrencilerin öğrendiklerini kullanabilmeleri, eleştirici bir düşünceye sahip olmaları, yaşamayı öğrenebilmeleri esastır. Öğrencilerin genellikle kendilerinin teşkil ettikleri gruplarda çalışmaları, ancak gerektiği zaman şahsen veya grup olarak öğretmenden yardım istemeleri bu yüzdendir.

Progressif eğitim uygulamalarının eğitimde bazı eksik yönleri görülmüştür. Bir kere ne yapılırsa yapılsın okul gerçek hayat değil, suni bir öğretim ortamıdır. Eğitim sırasında çocuğu serbest bırakmak onun hayat amaçlarını, gelecek elli yıldaki hayatı çok iyi tasarlamasını gerektirir ki bu, yetişkin eğitilmiş kişiler için bile her zaman mümkün değildir. Çocuğu, kendi problemlerinin çözümü ile meşgul etmek modern hayatın gerektirdiği hızlı ilerlemeyi engeller. Disiplinin olmadığı, tamamen öğrenci ilgi ve problemlerine yönelmiş bir eğitim, kendisinden beklenen birçok fonksiyonları yerine getiremez³⁸.

Değişmezcilik (Perenniyalizm): Progressivizmin zıddı olarak eğitim amaçlarının, eğitimde temel ilkelerin değişmez olduğunu, sürekli olması gerektiğini savunan bir idealist görüştür. Çağdaş hayatın hızlı bir değişme içinde olduğu doğrudur. Ama bu "hızlı değişme içinde değişmezlik" eğitim için daha esas bir ilkedir. Hızlı değişme içinde insan tabiatı aynı kalmalı, temel ahlâk ve karakter prensipleri eğitimin özünü teşkil etmelidir. Eğitim, değişmeyen insan tabiatını bir bütün halinde tutacak, akıl ve mantığa dayalı düşünceyi, dünyanın fiziksel ve ruhsal değişmezliklerini anlatmalıdır³⁹.

Dünyanın her tarafındaki insanlar aynı oldukları için, her yerde aynı eğitim amaçları takip edilmelidir. İnsanı "insan" olarak ele almalıdır; kültürel ve fiziksel

37 Cremin, L.A. *The Transformation of the School: Progressivism in American Education, 1876-1957*, New York 1961.

Burghard, T., H.Brameld. *Philosophies of Education In Cultural Perspective*, New York 1955.

38 Turgut, İ. a.g.e. S.73-76.

39 Johnson, J.A. *Introduction to the Foundations of American Education*, New York, Allyn & Bacon, 1988.

Rosen, F.B. *Philosophic Systems and Education*, Charles E. Merrill Publishing Company 1968

farklar önemli değildir. Eğitim programı çağlar ve kültürler üstü olmalıdır. Eğitimin özü bilgi kazandırmaktır ve bilgi de her yerde aynıdır. Bilgi insana en kısa yoldan verilmelidir. Eğitim, insanın en yüksek özelliği olan akıl üzerine kurulmalıdır. Akıl bir bahçedir; eğitim bu bahçeye bilgi ve düşünceler eker, bunlar hayatın çeşitli safhalarında yeşerir ve büyürler⁴⁰.

Eğitimin görevi, insanları sonsuz “gerçek” hayata hazırlamaktır. Bu dünyada da, “öte dünya”da da, gerçek her yerde aynıdır; eğitim de aynı olmalıdır.

Özcülük (Essentiyaizm): Değişmezcilik gibi, bütün eğitilmiş insanların bilmeleri gereken belirli öğeleri eğitimin merkezine almayı öneren bir görüştür. Okullar uygarlığın bize kadar ulaştırdığı denenmiş, kontrol edilmiş bilgi, beceri ve gelenekler özüne dayanmalıdır. Eğitimin özü bellidir; bunlar öğretmen vasıtasıyla öğrencilere aktarılacaktır. Öğretimde disiplin içinde uzak amaçlar takip edilmelidir. Çocuğun ilgilerine dayanmak, öğretimde önemli gelişmeler sağlamayan geçici bir şeydir; bu nedenle öğretmenin kuracağı dengeli bir disiplin, öğrencileri uzak amaçlara daha iyi yönlendirir. Öğretmen, çocuk dünyası ile yetişkin dünyası arasında bir aracıdır. Eğitimin merkezinde öğretmen vardır. Çocuk bu dünyayı tanımak, gelecek hayata hazırlanmak için okula gider; bu konuda onu kendi haline bırakamayız. Çünkü tarih boyunca sağlanmış süzölmüş bilgi ve tecrübeler, çocuğun kendi yaşayışı yoluyla bulacaklarından çok daha önemlidir.

Okul, kültürün özünü korumalı, devamlılığını sağlamalıdır. Önceden toplumun benimsediği değerler eğitim vasıtasıyla gelecek kuşaklara aktararak sürdürülecektir⁴¹.

Perenniyalizm, genellikle dini eğitim prensiplerine ağırlık veren bir eğitim felsefesi olduğu halde; Özcülük, çağdaş bilimsel bilgiler vermeyi amaçlayan, eğitimde çocuğun başıboş bırakılmasına karşı bir akımdır.

Yeniden kuruculuk (Rekonstruksiyonizm): Eğitimin en önemli görevi, yüzyılımızın kültürel krizini aşmak için toplumun yeniden kurulmasıdır. Bu yeni düzenleme sırasında uygarlığın bütün temel değerleri yeniden gözden geçirilecektir. Yeni bir toplum düzeni yaratmak için, okul önderlik etmelidir (J. Dewey).

Çağdaş hayat içinde sanayi sistemi, halk hizmetleri, kültürel ve doğal kaynakların insanlar tarafından kullanılması kontrol altına alınmalıdır. İnsanların yarattığı her kültürün, bir düzeni, amacı, değişme yönü vardır. Modern çağda eğitimi ve kültürü yıkmaya yerine bunları yeniden kurmalıdır. Eğitim, bir sosyal reform gerçekleştirilecektir. Bu arada eski eğitimin işe yaramayan unsurları atılacak, eğitimde

40 Livingstone, R. *Eğitimde Geleceğe Bakış* (çev.: T.Öğuzkan) Ankara 1969, S.19.

41 Whiteford Boyle, J.E. *Essentialism: Structuring Private Spirituality, a Philosophy of the Presence*, Wheat Forders, 2000.

Gelman, S.A. *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought*, Oxford University Press, USA, 2003.

Fuchs, S. *Against Essentialism, A Theory of Culture and Society*, Harvard ed. 2001.

amaç ve araçlar yeniden belirlenecektir. Toplum politika yoluyla değil eğitim yoluyla değiştirilecektir. İçinde yaşadığımız sanayi çağına uygun bir kültür yaratmalı ve bu kültür halkın çoğunluğunun kontrolünde olmalıdır. Yeni toplum demokratik olmalıdır. Demokratik toplum düzeni ve eğitim yoluyla sağlanan değişiklikler daha uzun süreli olur (Th. Brameld). Öğretmen, öğrencileri demokratik bir şekilde bu değişime hazırlamalıdır. Ama bu arada öğrencileri şekillendiren en büyük güçlerin sosyal ve kültürel güçler olduğu da unutulmamalıdır. Uygur hayat grupları içinde cereyan etmektedir. Okul düzenlemelerinde buna dikkat edilmelidir⁴².

“Çağdaş Eğitim Akımları”

Sanat eğitimi akımı: Güzel sanatların ruhundan hareket ederek bütün eğitimin yenileştirilmesi gerektiğini savunur. Çünkü “burjuvazinin entellektüel medeniyeti” kültürleri, çökertiyor, insanı kendine yabancılaştırıyor, tek yanlı bir hale getiriyor. Teknik gelişme insanın manevî hayatını öldürüyor, tek yanlı olarak akılcılığı geliştiriyor, insandaki duyguları, karakteri ve hatta bedeni ihmal ediyor.

Eğitimdeki temellerden biri de insanın estetik duygularıdır. Teknik ve mekanik işleyişe karşı insan hürriyetini, şahsiyetini, eğitimin psikolojik ve pedagojik temellerini güçlendirmek lazımdır.

İnsan bir bütün olarak içten şekillendirilmelidir ve bunu da ancak güzel sanatlar sağlar⁴³.

“Çocuktan hareket” akımı: Her türlü eğitim-öğretimin merkezine çocuğu almaktadır. Eğitimin amaç ve konularını çocuğa göre düzenlemek gerekmektedir. Çünkü çocuk kendine has bir varlıktır. Yetişkin ölçülerine göre eğitim düzenlemeleri kaldırılmalı, çocuk eğitimi “*çocuktan hareket edilerek*” kurulmalıdır. Eski okul, çocuğun gelişmesine hiç uygun değildir; sıkı bir disiplini vardır, sadece bilgi aktarmaktadır, hayata yabancı bir *kitap ve öğretme okuludur*. Eğitim öğrenciyi faal hale getirmeli, ona müdahale etmemeli, onun açılıp gelişmesine, kendi kendine yetişmesine uygun olan bir çevreyi hazırlamalıdır⁴⁴. E. Key, B. Otto, M. Montessori, H. Parkhurst, C.W. Washburn, P. Petersen gibi temsilcileri olan bu eğitim akımı öğrencilerin tamamen bağımsız çalışmasından öğretimin yarı grup yarı ferdi olarak organize edilmesine veya Petersen’de görülen şekli ile okulun bir toplum halinde örgütlenmesine kadar çeşitli uygulamalar göstermiştir.

42 Johnson, J.A. *Introduction to the Foundations of American Education*, New York, Allyn & Bacon, 1988.

Alkan, C. a.g.e. S.41.

Stanley, W.B. *Curriculum for Utopia, Social Reconstructionism and Critical Pedagogy in the Postmodern Era*, State University of New York Press 1992.

Bayraklı, B. a.g.e. S.88-92.

43 Aytaç, K. *Çağdaş Eğitim Akımları*. Ankara 1976, S. 17-22.

44 Aytaç, K. a.g.e., S.25 v.d.

“Kır eğitim yurdu” akımı: 19. yüzyılın büyük şehir kültürüne ve entellektüalizmine karşı insanın tabiat içinde yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Eğitimde karakterin şekillendirilmesi esastır; bilgi kazandırma ikinci planda kalır. Bu akımın temsilcilerinden H. Lietz’e göre eğitim, kişilere millî bir zihniyet ile ahlâkî ve dinî sosyal davranışlar kazandırmalıdır. Bunu sağlayacak da kültürel eğitimidir. Ferdî iradenin sosyal irade ile mükemmel bir şekilde birleşmesi için eğitim aileden ayrılmalı; gençler kendilerine has bir toplum içinde kır eğitim yurtlarında yetiştirilmelidirler.

“İş eğitimi” akımı: İnsanın zihnî ve manevî hayatını belirleyen en önemli unsurun “iş” olduğunu savunur. Özellikle sanayi devriminden bu yana iş, insanın alınyazısını belirleyen tek faktör halindedir. İşe ağırlık veren eğitim görüşleri, bugün liberal Batı ülkelerinde “iş okulu”, “eski” sosyalist Doğu ülkelerinde de “*üretim okulu*” olarak gelişmiştir. İş okulu pedagoglarına göre iş bir eğitim aracıdır; esas amaç öğrencilerin kendiliğinden faaliyeti, elişi vasıtasıyla zihnî çalışmayı dengelemektir. İş okulu, kişinin karakter gelişimini elişi ve zihnî işin birlikte sağlaması gerektiğini savunur. G. Kerschensteiner, H. Gaudig, J. Dewey gibi ünlü temsilcileri olan bu okul çocuğun aktifliğini, yaparak, yaşayarak öğrenmesini, çocuğun şahsiyetinin iş ile yoğrulmasını ister. Üretim okuluna göre ise, iş bir vasıta değil, bir amaçtır. Eğitimin maddî üretim ile birleştirilmesi şeklindeki K. Marks’ın görüşünden hareket eden üretim okulu N.K. Krupskaya ve P.P. Blonski’de eğitimin üretici iş ile birlikte yürütülmesi şekline ulaşmıştır. Tekniğin insan bilgisini ve şahsiyetini tek yanlı yapmasına (monoteknik) karşı çok yönlü ve daha mükemmel insanı yetiştirecek *politeknik* bir eğitim gereklidir⁴⁵. Elişi çocuklara iş gerçeğini tam olarak veremez. Çağımızda endüstriyel üretim hâkimdir; çocukların endüstriyel kültür içinde rahat çalışmalarını sağlamak için, çok yönlü bir fabrika üretimi içinde yetiştirilmelidirler.

ÇEVRE DEĞİŞMELERİ VE İNSAN (ÇEVRE EĞİTİMİ)

İnsan - Tabiat İlişkileri

İnsan, varoluşundan bu yana devamlı tabiatla içiçe yaşamış, ondan faydalanmış, ona karşı mücadele etmiş; bütün tabiat kuvvetlerini denetim altına almaya çalışmıştır. Hatta tabiata karşı mücadelesinde insanoğlu çok acımasız davranmış; bitkiler, hayvanlar ve hava üzerinde -kendisine de zarar verecek- çok büyük tahribat yapmıştır. Tabiat gerçi bazı aşırı sel, sıcaklık, deprem vs. gibi olaylarda binlerce kişinin canına kıymıştır ama kendisinin bir parçası olarak her zaman insanları besleyip doyurmuş, büyütmüş, yaşatmıştır.

İnsanın tabiat olayları ve kendi varlığı için tehlikeli bazı canlılarla mücadelelerinde ona esas yardım eden kültürdür, teknik medeniyettir. İnsan bir taraftan tabiatı tahrip eder sömürürken, diğer taraftan kültür vasıtasıyla tabiatı korumuştur. Birçok çaresiz hayvanlar evcilleşerek, insanla dost olarak cinslerini ve hayatlarını devam ettirmektedirler; koyunlar, tavuklar, sığırlar gibi. Aynı zamanda birçok bitkiler insanların seçmesi, ekip biçmesi sayesinde bugün diğer bitkilere karşı üstünlük kazanmakta, dünyanın her tarafına yayılmaktadırlar. Bazı bitkiler ve hayvanlar âdeta insanlarla iyi bir anlaşma yapmışlardır; insan onları hastalıklara ve diğer canlılara karşı korumakta, kışın yerlerini yapmakta, tarlasını sürmekte, sulamakta, gübrelemekte; buna karşın onlar da insanlara kendi varlıklarıyla, ürünleriyle, güçleriyle hizmet etmektedirler. İnsan her zaman tabiata karşı tahripkâr olmamakta, güzel sanat eserleriyle ona olumlu katkılarda bulunmakta; tabiatın güzelliklerini korumak için de ciddi önlemler almaktadır. Son yıllarda tabiatı temiz tutma ve koruma, insanoğlunun en olumlu çabalarından biri olarak gittikçe yayılmaktadır⁴⁶.

İnsanın tabiatla mücadelesinde sanayileşme, bir dönüm noktası olmuştur. O zamana kadar tabiatla mücadelesinde genellikle çaresiz kalan insan, bu çağın başlamasından sonra yarattığı makinalar, âletler, teknik cihazlar vasıtasıyla tabiatı

⁴⁶ Palmer, J. *Environmental Education in the 21st Century*, Routledge 1988.
Cullingford, C., J. Blewitt (Eds), *The Sustainability Curriculum: The Challenge for Higher Education*, Earthscan/James & James 2004.
De, A.K. *Environmental Education*, New Age Publications, India 2007.

büyük ölçüde kontrolü altına almış ve ondan istediği gibi faydalanmaya başlamıştır. “Enerji çağı” da denilen bu yüzyılda insan genellikle su, elektrik, petrol, atom gibi -tabiat hammaddelerinden ürettiği- enerjileri kullanmakta; tabiata gene kendi unsurları ile egemen olmaktadır.

16 ila 18. yüzyıllar arası, yani Galile’den Newton’a kadar olan dönem insanın tabiatla ilişkilerinde çok önemli zamanlardır. Gerçi Mısırlılar, Mezopotamyalılar, Çinliler, Yunanlılar tabiatı anlamaya, onun işleyiş düzenini açığa çıkarmaya çalışmışlar ve bu arada gökbilimi, yerölçümü, mekanik ve teknik alanlarda önemli başarılar da göstermişlerdir⁴⁷. Ama tabiatın deneysel ve sistematik olarak incelenmek suretiyle iç işleyiş kanunlarını bulmaya çalışmak ancak bu yüzyıllar içinde başlamıştır. Tabiatdaki kanuniyetlerin bulunması insanların bugünkü teknik gelişimini ve sanayileşmesini sağlamış; bunun arkasından da birçok politik ve sosyal değişimler ortaya çıkmıştır.

Sanayileşme öncesi dönemde insan genellikle tabiat kanunlarına uymuş, onun nimetlerine şükran duymuş, acılarına kader ve Tanrının kızması olarak katlanmıştır. Ama insanın toprağı işlemesi, sulaması, gübrelemesi bitkilerin büyümesini; seçme, bakma ve besleme hayvanların artışı hızlandırmış; bu da insanlara çalışmakla, sabırla, ihtimamla tabiatın akışına etki edilebileceğini, tabiatdaki birçok şeyi insanın kolayca denetim altına alabileceğini göstermiştir. Ama buna rağmen, insanlar tabiata egemen olmaktan, Promete efsanesini⁴⁸ yaratacak kadar korkmuşlardır.

Önceleri kendini tabiatın bir parçası sayarak ona uymaya, ona göre yaşamaya teslim olmuş olan insan, şimdi âdeta kendisini tabiatı ayırmış, onu sistematik olarak inceleyen ve kendi hizmetinde kullanmaya çalışan bir varlık olmuştur. Yıldırım, şimşek, rüzgâr, fırtına vs. artık birer tabiat olayı olarak görülmekte, akıl ve deneylerle incelenmektedir. Hâlâ birçok tabiat olayı insanın iradesinin dışında cereyan etmektedir ama insan giderek tabiatın düzenliliğinden yararlanma yerine, tabiatı kendi kurduğu düzene uydurmaya çalışmaktadır.

Yeni makinalar ve cihazlar eskiden insanın yaptığı işleri yapmakta, kontrol etmekte; insan ise sadece tüketmektedir. Bunun birçok olumlu ve olumsuz sonuçları olabilir. Üretimi makinaların yapması insana birçok boş zaman kazandırmaktadır; bu boş zamanlar eğitim açısından iyi değerlendirilmezse insan neslinin geleceği için tehlikeli olabilir. Sanayi toplumu eğitiminin en önemli problemlerinden biri, insanların boş zamanlarını iyi değerlendirmektir. Ayrıca otomasyon insanların çalışmalarına gereksinimi azaltıyor; ancak, çalışma olmadığı sürece de üretici makinalara sahip olanlar zenginleşiyor, gelir eşit dağıtılmadığından tüketim eşit

47 Sayılı, A. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. Ankara 1966.

48 Eski Yunan mitolojisinde Promete, insanlık dehasının temsilcisi, medeniyetin ilk yapıcısı sayılır. Tanrılar katından ateşi çalıp insanlara getirdiği için ömür boyu işkence cezasına çarptırılmış; Karkas dağında bir kayaya bağlanmış, gündüz kartallar ciğerini yemekte, ciğer geceleri gene büyümekte, gündüzleri gene yenmekte ve bu işkence o gün bu gündür devam edip gitmektedir.

yapılamıyor. Bu da çağdaş toplumlar da birçok siyasal ve sosyal huzursuzlukların kaynağını oluşturuyor.

Modern teknolojinin yarattığı cihazlar yalnız insanların yararına üretimi artırıcı, tabiata egemen olucu, mikropları öldürücü cihazlar değil; aynı zamanda insanları da öldürücü cihazlardır. İnsanların birbirlerine karşı kullandığı silâhlarda da modernleşme vardır. Bugün insanların birbirleriyle ilişkileri hiç de iyi değil; eskiden tabiat kuvvetlerinden korkan insanlar bugün birbirlerinden ve kendi yaratıkları silâhlardan korkmaktadırlar. İnsanların tabiatın sırları hakkındaki bilgileri arttıkça, ellerindeki teknik cihazlar güçlendikçe bu bilgi ve cihazları insanların ve genel olarak canlıların aleyhinde kullanmamayı, refah ve mutluluk yolunda kullanmayı insanlara aşılayacak bir “ahlâk” lâzımdır. Bu, modern eğitim ve öğretimin vazgeçilmez amaçlarından biri olmalıdır.

İnsanın tabiatla ilişkilerinde yalnız fizik, kimya gibi bilimler değil biyoloji, fizyoloji, tıp, psikoloji, sosyoloji gibi manevî bilimler de önemli değişiklikler sağlamışlardır. Bugün artık kolera, çiçek, tifo, veba gibi insanları kırıp geçiren bulaşıcı hastalıklar yok; çocuk ölümleri giderek azalıyor, insan ömrü artıyor. Suni tohumlama, tüp bebekler, teknik cihazları organ olarak kullanma, canlı organ nakilleri vs. bu alanda eskiden tabiatın nimeti ve cezası sayılan şeylere insanların ne kadar müdahale ettiklerini gösteriyor. Hele son zamanlarda kalıtsal yolla geçen özelliklere müdahale edilmesi, genlerde suni mutasyonlar yaratılması gelecekte insanın daha neleri eline geçireceğini artık açık olarak gösteriyor.

İnsan zamanda ve mekânda giderek daha hızlı oluyor, uzayı fethetmeye çıkıyor, aşırı sıcakta, soğukta, su altında yaşama denemeleri yapıyor. Bütün bu alanlardaki gelişmeler iyiye kullanıldığı ölçüde insanlar için yararlı olur; yoksa kromozomlar üzerinde iyi yönde yapılacak mutasyonlar kötü yönde yapılırsa bu, insanlığın tahribine yol açar. Zaten insanlar şimdiden atom başlıklı silâhlardan çok mikrobiyolojik silâhlardan korkmaktadırlar. Çeşitli hastalıkların mikroplarından yapılan bombalar atom silâhlarından daha fazla ve daha feci ölümlere yol açabilmektedir. Öte yandan uyuşturucu maddeleri kullanan gençlerin sayısının giderek artması, sürekli suni ilaçlar kullanarak vücudun tepki gösterme ve mikroplarla savaşma düzeninin bozulması da modern bilimsel gelişmelerin olumsuz sonuçlarından sayılabilir. Bu yönden de eğitimin ahlâkî ve vicdanî sorumluluk kazandırması giderek daha önemli olmaktadır.

Sosyal ve ekonomik alandaki işbölümü, işin elde değil de akan bantlarda takip edilmesi, üretimin giderek daha hızlanması insanın sosyal ve psikolojik hayatını olumsuz yönde etkiliyor. Modern çalışma hayatı, insanın kendi yarattığı bir tabiat ortamı insan üzerinde olumsuz etki yapıyor. İnsanın psikolojik etkilenme biçimleri tamamen değişiyor. Kitle iletişim araçları propaganda ve “beyin yıkama”ya dayanan modern davranış belirleme isteklerini destekleyip hemen yerine getirebiliyor.

Çevre Değişmelerine Karşı İnsanların Tepkisi: Uyum ve Başkaldırma

İnsanların çevreye uyumunun en büyük örneklerinden biri Amerika kıtasına yerleşen Avrupalı ve Afrikalıların hikâyesidir. Bunlar, farklı iklim, coğrafya ve kültürler içinden çıkıp orada birleşmişler; oradaki fizik tabiata ve sosyal çevreye uyum yapmışlar, son yüzyıllardaki sanayileşme gelişmelerinin de önderliğini yapmışlardır. Bu uyumun ("*adjustment*", "*Anpassung*") psikolojik, sosyolojik ve antropolojik temellerini de çok iyi araştırmışlardır. Amerika kıtası ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri bu bakımdan büyük bir tecrübeler laboratuvarı olmuştur.

Amerika'daki insanların oradaki farklı bir çevreye uyum yapmalarında esas yardımcı olan faktör, teknolojinin ve tabii bilimlerin yardımıdır. Başka bir faktör, Amerika'ya giden Avrupalıların ferdiyetçi; politika, din ve dünya görüşleri yüzünden topluma ve yönetime boyun eğmeyen girişimci kişiler olmalarıdır. Bu, kendi arzularına göre bağımsız yaşamak isteyen insanlar, daha sonra eğitim vasıtasıyla birbirlerine bağlı büyük topluluklar halinde yaşayan, aynı tip giyinen, aynı mimari tarzı içinde oturan, aynı davranış özelliklerini gösteren bir grup olmuşlardır. Orası hâlâ çeşitli toplumlardan giden göçmenlerin içinde eridikleri bir pota olma özelliğini koruyor. Bu potanın ateşleri çeşitli yerlerden gelir; ama bunların içinde sanayileşmenin; aynı tip çalışma, aynı tip tüketmenin mutlaka büyük bir rolü vardır.

Avrupa'da sanayileşme, G. Friedman'ın deyimiyle "teknik çevre" Amerika'daki kadar kolay teşekkül etmemiştir. Avrupada hâlâ sanayileşmeye, çevrenin tamamen teknikleşmesine karşı çıkışlar var, ama sanayileşme ağır adımlarla da olsa gelişmesini sürdürmektedir. İnsanlar sanayileşme vasıtasıyla tabiata karşı sunî bir çevre yaratmışlardır. Bu sunî çevrede tabiat unsuru sadece insandır; ağaçlar, bitkiler, hayvanlar yoktur. O. Spengler "*Batının Çöküşü*" adlı eserinde⁴⁹, buhar makinasının icadına kadar birçok hizmetlerde bulunan tabii çevrenin şimdi esir olduğunu belirtiyor. İnsanlar bugün tabiatı esir etmek için yaptıkları teknik cihazların esiri olmaktan korkuyorlar. Teknik uygarlık insanların şahsi kabiliyetlerini, zevklerini, arzularını, maddi ve manevi isteklerini hâsılı şahsiyetini yok ediyor. Seri üretim ve bunu destekleyen moda ve propaganda insanları büyük kütleler, sürüler halinde yaşamaya zorluyor. Teknik uygarlık ve giderek daha ayrıntılı olan işbölümü insanlardaki genel kültürü engelliyor; kapsamlı bilgisi olmayan insan da propagandalara, reklamlara daha açık, sürü halinde yaşamaya daha uygun oluyor.

İnsanların canlı makinalar halinde ekonomik işleyişin esiri olmaları, zayıf şahsiyetli robotlar haline gelmesi düşünen adamların yanı sıra gençlik tarafından da kabul edilmiyor. Yetişkinlerin makinalaşmış dünyasına ve bürokrasi çarkına düşmek istemeyen gençler, uyuşturucular vasıtasıyla makinalardan kaçmak, bu

49 Spengler, O. *Batının Çöküşü*, İstanbul, Dergah yay. 1997.

dünyadan uzaklaşmak, zamanın ve mekânın üstüne çıkmak, sonsuzluklara yol almak istiyorlar. Halbuki bunlar bir “kendini aldatma”, bedeni ve ruhu teknikten daha fazla tahrip eden yollardır. İnsanın başını kuma gömmesine hiç gerek yok. İçinde yaşadığı teknik çevreye uymak, onun insanda meydana getirdiği tahribatı dengeleyecek bir şeyler bulması gerek.

Sanayileşme bir “pozitif feed-back” halinde geliyor, kendi kaderini kendisi çiziyor. İnsanın, bu devamlı gelişen sistemi durdurmaya ve kontrol altına almayı şimdilik gücü yetmiyor. Tabiatı her eylem kendisini kontrol edecek bir başka kudrete muhtaçtır; yoksa o kudret kendi kendini tahrip eder.

İnsanların elindeki kudreti kontrol eden olmazsa, insanlar bunu istismar edeceklerdir. Tarihte, yüksek kudretleri elinde bulunduran insanları kontrol eden Tanrı, vicdan, düşünce (tefekkür ve muhakeme) gibi merciler teknik uygarlıkta yoktur. Sadece bir kuru mantık ve matematik de uygarlığın gelişimini kontrol etmeye yetmiyor.

Yeni eğitim insanlara bir vicdan, bir sorumluluk, bir ahlâk kazandırmalıdır. Tekniği tam bilen insanlar ellerindeki bilgi ve becerileri vicdanî bir sorumlulukla kullanırlarsa, makinalara ve eşyalara hâkim olabilirler. Muhakkak ki, eşya üzerindeki hâkimiyet de insanlar üzerindeki hâkimiyetten daha temizdir (Alain).

İnsanlığın nüfusu giderek artmaktadır. Bu kadar insanın beslenmesi, giydirilmesi, barındırılması tabiatın hammaddeleriyle mümkün değildir. Bunlar ancak seri üretimle, sanayileşme ile halledilebilir. Sanayileşmenin başlamasından beri, dünya nüfusu üç-dört kat artmıştır. Bu kadar insanın eski tabiat ortamı içinde mutlu yaşantılarına, oturmalarına, gezmelerine imkân yok. İnsanlığın gelişimi da-ima ileriye doğrudur; hiç bir şekilde Taş Devrine, Ortaçağa, sanayileşme öncesi döneme geri gidilemez. İnsan yeni problemleri geçmiş içinde değil, gelecek içinde çözmelidir; bu da sürekli bir ciddi çalışma gerektirir.

İnsanın Dış Dünyaya Karşı Durumunun Değişmesi:

Yeni Çalışma Ortamı ve Yeni Meslekler

Sanayi toplumunun en önemli özelliklerinden biri, bütün üretim hizmetlerinin makinalaşmasıdır. Üstelik bugün insanlar çok üretim karşısında seçme şansına da sahiptirler. Üretilen mallar kısa sürede bütün dünya ülkelerine ihracat ve ithal vasıtasıyla yayıldığı için, seri üretim yalnız sanayileşmiş ülkeleri değil bütün insanları etkilemektedir. Böyle bir ortamda elişleri çalışmasının, çiftçilik üretiminin uzun süre yeterli olamayacağı da açıktır. Elişi yapımlarının değerlileri bugün ancak müzelerde bulunmaktadır; ama eskiden de bunlar zaten halkın küçük bir kesimine yetiyordu.

Sanayileşme seri üretimi, seri üretim hammadde ihtiyacını getirdi. Hammadde sömürgeci politikayı, enerji ihtiyacı kömür, petrol, gaz, atom ve güneş ışığı güçlerini kullanmayı zorunlu kıldı. Bu değişimler sırasında insanlık hem maddi hem manevî yönden büyük ıstıraplar çekti. Hammaddelerin yetmemesi insanları sunî maddeler yaratmaya zorluyor. Ancak yiyecek maddelerinde henüz sunî ve seri gıda üretiminden çok uzaktayız. Ancak bitkilerin ve hayvanların genetik kodlarıyla oynayarak onların çoğalması, büyümesi ve yetiştirme süresini değiştirme çalışmaları; bunlara destek olarak aşırı miktarda sunî gübre ve hormon kullanılması hem insanların hem de tüm canlıların sağlığını tehlikeye sokmaktadır.

Seri üretim, seri tüketim gerektirir. Üretilenin çok ve çabuk tüketilmesi için halkta ihtiyaç yaratılması gerekmiş, temel ihtiyaçların yanı sıra birçok sunî ihtiyaçlar da ekonomik kâr amacıyla ortaya çıkartılmış ve yaygınlaştırılmıştır.

Tekniğin daima yeni buluşlarla ilerlemesi, daha önce meslek hayatında var olan durgunluğu da ortadan kaldırmıştır. Gerçi insanlığın varoluşundan beri bazı meslekler kaybolmakta, bazı yeni meslekler ortaya çıkmaktadır; ama sanayileşme bu alanda hızlı ve köklü bir değişiklik meydana getirmiştir. Bugün de devamlı yeni meslekler ortaya çıkıyor, varolan bazı meslekler yavaş yavaş itibar kaybedip sönüyorlar. Meselâ, filmin icadı film pazarlamacılığı, yöneticilik, rejisörlük, kameramanlık, sinemacılık vs. gibi birçok yeni meslekler yaratmıştır; telefon keza. Sanayileşme, eski meslekleri (demircilik, ayakkabıcılık, terzilik, halıcılık vs.) yok ederken yüzlerce yeni meslek de yaratmış; insanlar iş ve meslek değiştirerek geçimlerini sağlayabilmişlerdir⁵⁰. Ancak "otomasyon" denilen teknik hareket, eskiden insanların yaptığı kontrol nevinden işleri makinalara yükleyerek bir sürü çalışan insanı "lüzumsuz" hale getirmiştir. Yakın gelecekte bu otomasyon sayesinde çalışma hayatı tamamen değişecektir.

Sanayileşmenin gelişi içinde mesleklerin pozisyonları ve toplumdaki itibarları da giderek kayboluyor. İş hayatının para ve itibar kazandıran ana meslekleri de hızlı bir değişim içindedir. Bu değişim ve kararsızlık toplumda sosyal problemler ve gerilimler doğuruyor. Öte yandan reel hayata uyması gereken meslekî eğitim de sürekli değişim içinde olmalı, hatta insanlar okuldan sonra da sürekli meslek öğrenimi içinde olmalıdırlar.

Sosyal iktisatçıların belirlemelerine göre tarım, sanayi, hizmetler sektörü gibi alanlarda çalışan insanların oranları sürekli değişmektedir. Önceleri tarım sektörü sanayi ve hizmet sektörlerinin karşısında sürekli gerilerken, otomasyon bu gelişime yepyeni bir faktör olarak katılmaktadır ve henüz ne gibi sonuçlar doğuracağı da tam olarak bilinmemektedir. Ancak tarım alanında çalışanlar tüm nüfusun %10'unun altına düştüğü gibi, son zamanlarda hizmet sektörlerinde çalışanların oranları da giderek yükselmektedir.

Modern çalışma dünyasındaki işbölümü ve mesleklerin hızlı değişimleri insanın şahsiyet yapısında bir parçalanmaya neden olmaktadır. İnsanın hem dış çalışma dünyasına karşı hem kendi yeteneklerine karşı yabancılaşması ve toplumda ekonomik üretim makinasının bir parçası olması insanı rahatsız etmektedir. Eskiden mesleğini kutsal bilen, hayat boyu değiştirmeyen, hatta onu çeşitli peygamberlere ve ulu kişilere bağlayan insan, bugünkü hızlı değişim karşısında mesleği ile bütünleşememekte, insanın bu en büyük şahsiyet unsurunu gereği gibi değerlendirememektedir. İnsan bir işi başından sonuna kadar kendi yapmayınca yaratıcılık ve çalışma zevkini tam tadamamaktadır.

Meslekler bugün bir şahsiyet parçası olan meslek olmaktan çıkmış, bir meşguliyet, bir "ekmek parası" kazandıran çalışma haline gelmiştir. İnsan çoğu kez yaptığı parça malzemenin ve işin neye yaradığını, diğer insanlara nasıl faydalı olduğunu bilmemektedir.

Yaşadığımız çağda insanları belli bir meslekte eğitmekten ziyade belli bir meslekler grubunda eğitime yoluna gidilmektedir. Çünkü meslek, işyeri ve oturma yeri devamlı daha hareketli olmaktadır. Eğitim, insana bu durum içinde yardım etmelidir⁵¹. Sanayi toplumunun birbirinden ayırdığı işçi ve iş, insan ve meslek bağlantıları tekrar nasıl kurulacaktır? Bu da eninde sonunda eğitimin çözmesi gereken bir problem olarak önümüzde durmaktadır.

Yeni Bir Eğitim ve Kültür İçin İnsanın Yeniden Yönlendirilmesi

Modern sanayi toplumlarında yaşayan insanlar ilk, orta ve yüksekokullarda bir ekonomik mal gibi üretilemezler. Eğer eğitim olgusuna öğrencilerin ve diğer toplum elemanlarının olumlu vaziyet alışları sağlanamazsa, her şey boşuna olabilir. Her türlü eğitim-öğretim kurumunu kurmadan önce, kişilerde eğitilme ve başarılı olma arzusu yaratılmalıdır.

Makinaların ve teknik cihazların iş hayatında kullanılmasıyla kazanılan boş zamanlar, insanların ve insan toplumlarının yükselmesi için iyi bir vasıta olabilir.

Sanayi toplumunun, insanları ferdileştiren ve çıkarlarını korumaya sevkeden eğilimlerine karşı, gelecek nesilleri başkalarının sırtından yaşamamaya, kendisi ve diğer insanlar için çalışmaya, kendisinin yanı sıra başkalarını da düşünmeye ve yardım etmeye alıştırmalıyız. Çocuklara; kendisinden ve ailesinden başlamak üzere millet, devlet ve insanlık gibi büyük toplumlara kadar birçok sosyal grupların içinde bilinçli olarak ve sorumluluk duygusuyla yaşaması öğretilmelidir. Sanayi toplumuna Batı ülkelerinde "başarı toplumu" da deniyor. Burada fertler başarılı

⁵¹ Kellhacker, M. *Erziehung und Bildung in der Industriegesellschaft*. Stuttgart 1967. S.59.

olmaya, rasyonel ve ekonomik bir şekilde, teknik cihazlardan ve yeni örgütlerden faydalanarak mümkün olduğu kadar büyük etki ve başarılar göstermeye ("efficiency") mecburdurlar. Sanayi toplumu ve bu toplum içinde yaşayan fertler birbirine başarı prensibi ile bağlanmışlardır.

Modern toplumlarda belli başlı üç faktör vardır: tarım, sanayi ve hizmet sektörleri. Bugünkü toplumların çoğunu esas ayakta tutan, topluma adını da vermiş olan, sanayi sektörüdür. Bu sektör yeteri kadar başarılı olmazsa toplum çöker. Ama bu demek değildir ki, diğer sektörlerin önemi yoktur; toplumda herkes nerede ise, kendi görevlerini vicdanlı ve çalışkan olarak yerine getirmelidir.

İnsan sadece hayatın maddî temellerini sağlamaya çalışmakla yetinmemelidir. İnsanın en büyük zenginliği, kendisinin doğuştan getirdiği kuvvetlerde vardır. İnsan varlığı tek yönlü değildir; her insanın hem bedeni hem de ruhu vardır. Eğitim, insandaki bu iki yönü de çok iyi değerlendirmelidir.

Sanayi toplumlarının varlık temelini tabiat bilimlerinin oluşturduğu doğrudur. Ancak geçmiş kültürler, diller, estetik sorunlarıyla uğraşan bilimlerle tiyatro, resim, müzik gibi alanlar da insanın zenginliğini gösterir ve insan olma şartlarından sayılır. Saf maddî bakış açısı insana yetmez, bu bilimlerin insanın bakış açısını genişletir, değerlendirmesini sağlamlaştırır. İnsan, sadece tüketim maddeleri üretmek ve tüketmekle insan olmaz; ona iç hürriyet ve huzurunu sağlayacak iyi ve değerli zihni faaliyet alanları da vardır.

Sanayi toplumu insanı kısmî gelişmeye zorluyor. İnsan, başarılı olabilmek için sadece bir tek noktada uzmanlaşmak zorunda kalıyor; bu da onun şahsiyetini parçalıyor. Mükemmel bir insan, bütün ferdi güçlerini geliştirmiş "bütün insan" olmalıdır. Modern insan nasıl hem uzmanlaşacak hem de şahsiyetini bir bütün olarak geliştirecektir? Son yıllarda ekonomik hayattaki meslek hareketliliği göz önüne alınarak belli bir alanda derinlemesine uzman yetiştirme yerine, kolayca meslek değiştirmeye uygun geniş temelli bir meslek eğitimi vermek fikri yaygın kabul görmektedir. Bu eğitimde esas, kişileri, belli mesleklerin teknik alanlarına kolayca uyum yapabilir, girebilir bir hale getirmektir. Ama bu, işyerlerinde robot gibi çalışan, para kazanan ve sonra piyasada ve eğlence yerlerinde bu parayı gene robot gibi bilinçsiz harcayan insanı "insan"lığa yaklaştırmak için yeterli midir? Modern sanayi insan yeteneklerini parçalamaya, tek yönlü geliştirmeye zorlamasına karşın, eğitim var gücü ile insanı bütünleştirmeye, bütün duygu ve yeteneklerini uyum içinde geliştirmeye zorlamalıdır. Modern eğitim, teknik ve maki-na dünyasından ziyade insanın iç dünyasından hareket etmelidir.

İnsan bir sosyal varlık olarak sanayileşme öncesi dönemdeki cemaat hayatını, sevgiyi, güvenmeyi, sırtını bir topluma, dine vs. dayamayı, belli bir yöreye ve toprağa bağlanmayı, belli bitki ve hayvanlarla uğraşmayı bırakmış; iyice şekillenmiş,

kurallaşmış ahlâk ve geleneklerini yitirmiştir⁵². Bugünkü dünya bambaşkadır; ama bu çağ da insana “*kendini gerçekleştirme*” seçme imkânı olan birçok kolaylıklar sunmaktadır. Varoluşçu bir yaklaşımla, insanın bu çağda hür olarak kendini gerçekleştirme şansı daha çoktur, denebilir.

Ancak sosyolojideki “*rol teorisi*”ne göre modern insana baktığımızda, rollerin giderek arttığını ve karmaşılaştığını da görüyoruz; evde baba rolü, çalışırken iş adamı veya arkadaşı, seçmen, tatilde dinlenmeye giden bir kişi, akşamları arkadaşlarıyla otururken bir başka kişi vs.. Sosyal hayat ve özellikle meslek hayatı karmaşılaştıkça insanın taşıması gereken sosyal roller artıyor ve çeşitleniyor. Bu da insanın bütünlüğünü parçalıyor. Eğitim, burada da, modern sosyal hayatın insanı çeşitli ve bazen birbirine zıt roller içinde parçalamasına karşın insanı bütünlleştirici, şahsiyet ve karakter olarak insan bütünlüğünü koruyucu bir rol üstlenmektedir.

Bunun için, insanı, ekonomik üretimin bir âleti, bir makina parçası olarak değil de canlı, büyüyen, duyan, hisseden, olgunlaşan, makinalardan tamamen ayrı ve çok karmaşık, saygı duyulacak bir unsur olarak kabul etmelidir.

İnsana karşı, onun biyolojik, zihni ve ruhsal birliğine ve varlığına karşı tavırlarda büyük düzeltmelere ihtiyaç vardır. İnsan, bitkiler ve hayvanlar gibi görülecek bir canlı değildir. Onu tüplerde suni olarak üretmek, eğitim vasıtasıyla tekniğin ve sanayi toplumunun bir kölesi yapmak, bütün eğitimi çocukluk ve gençlik dönemleri üzerinde yoğunlaştırarak okulları bir girdi-çıkı mekanizması haline, kalifiye işçi üreten bir fabrika haline getirmek uygun değildir. Yüksek çalışma temposu, sert bir rekabet mücadelesi, reklamlar vasıtasıyla sürekli “kamçılanma”, tabii hayattan uzaklaşma vs. insanda biyolojik ve ruhsal bozukluklara yol açıyor; modern toplumlarda nevrozlar giderek artıyor. Eğitim, insanı, hayatın tabii akışına karşı “üzme”ye zorluyor.

Bu yeni durum içinde, sanayi toplumunda eğitim ne demektir? İnsanın özü değişir mi ve ne ölçüde değişebilir? Son zamanlarda çocuğun gelişimini ve olgunlaşmasını hızlandırma, beden ölçülerini büyütme gibi çabalar (“*akselerasyon*”) göze çarpıyor. Bunda beslenmenin, giyinme ve evlerin, çevre uyaranlarının da mutlaka etkisi vardır. Gelişim ve olgunlaşma hızlanmasını bazıları olumlu, bazıları olumsuz değerlendiriyorlar. Akselerasyon, çocukluğu ve gençliği kısaltıyor. Bu arada beden büyümesi ile olgunlaşması paralellığının sık sık bozulduğu da oluyor. İnsanın bedensel ve ruhsal yönden dengeli gelişimi bozulduğu an da birçok eğitsel ve psikolojik problemler ortaya çıkıyor. Sınıfların homojenliği bozuluyor; her öğrencinin gelişim ve olgunlaşmasına uygun, seçmeli ders ve kurs sistemi uygulanmaya çalışılıyor. Öğrenciler sinirli oluyorlar, kendilerini iyice derse verip sabırlı bir

52 Daha sonra işlenecek olan insanın “versiz-yurtsuzlaşması” gibi. Deleuze, G.; F.Guattari, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, YKY 2000.

şekilde çalışmıyorlar. Aşırı şehirleşme, trafik, gürültü vs. de öğrencileri rahatsız ediyor.

Teknik ve medeniyetin, insanın özünü ne yönde değiştireceği konusunda tahminlerde bulunmak zor; ama değiştireceği muhakkak!.. Çünkü gerek doğal çevre gerek insanların birbirleriyle ilişkileri ve toplumsallaşma biçimleri hızlı değişiklikler içindedir. İnsan, tekniğin ve sanayi toplumunun yasallıklarına karşı çıkamaz. İnsanın yapacağı, kendi özünü bozmadan tekniğe ve sanayi toplumuna uymak, hatta ondan kendi özü için faydalanmaktır.

İnsan, katı veya tek yönde programlanmış bir canlı varlık değildir. Doğuştan bir yatkınlıklar demeti, geniş bir gelişim imkânları potansiyeli getirir. Sanayileşme öncesi toplumların statik yapıya uyan insan, sanayi toplumlarının hızlı değişimine de uyuyor; büyük aile içinde de, küçük aile içinde de, kitle iletişim araçlarıyla veya onlar olmadan vs. de yaşayabiliyor.

Sanayileşme öncesi dönemin eğitim amaçlarıyla, eğitim kurumları ve metodları ile sanayi toplumunun istediği insanları yetiştiremeyiz. Böyle bir durumda suç öğretmenlerde veya öğrencilerde değil, sistemin kendisinde olur. Bugün toplumumuz, sanayileşme öncesi toplumdan sanayi toplumuna geçiş safhasındadır. Sanayi toplumunun eğitim düzeni henüz tam olarak kurulmuş değildir. Bu toplumun isteklerine ve tehlikelerine göre yeni eğitimin amaç ve teknikleri, yeni okullar ve öğretmenler bulmalıdır. *Eğitim, geçmişten çok günümüze ve geleceğe yönelik olmalıdır.* Yeni bir sanayi toplumu kültürü yaratmaya yönelik olmalıdır. Bu kültür yaratılmazsa, sanayi toplumu bir robotlar toplumu olacaktır. Hatta daha şimdiden bir kısım kültür tarihçileri bu görüştedir. Yaratılacak bu yeni kültür içinde insanın özü, yatkınlık, yetenek ve özellikleri merkezî bir yer almalıdır.

OKUL İLE HAYAT ARASINDAKİ İLİŞKİ ZORUNLULUĞU

Tarihî Bakış

Okul ile hayat arasındaki ilişkilere bakıldığında, bu genellikle “*okulun, çocukları ve gençleri hayata hazırlaması*” olarak anlaşılır. Bu şekli ile eğitimin amacı, her zaman çocukları hayata hazırlamaktır ve eğitim tarihinde de hemen her zaman böyle olmuştur. Ancak eğitim amaçlarındaki farklılıkların nedenleri genel olarak toplum içinde geçerli olan hayatın amaçları, gelecek hayat tasarımları, devlet ve toplum felsefeleri, kişilerin ve grupların sosyo-ekonomik durumları olabilir.

Antik Yunan devrinde yaşayan Sofistler, gençleri gramer, retorik ve diyalektik alanlarında keskin tartışmacı ve ikna ediciler olarak yetiştirirken çok pragmatist ve utilitarist bir amaç güdüyorlar, Atina demokratik ortamına “hatip” (politikacı) hazırlıyorlardı. Sparta’da ise genç kızlar ve erkekler kendi toplum felsefelerine ve devletin amaçlarına tamamen uygun, dolayısıyla hayata yakın, hayat için yeni elemanlar yetiştirmek amacıyla idiler.

Platon, hayal ettiği bir devlet ve toplum içinde, eğitime gene ‘çocukları ve gençleri hayata hazırlamak’ görevi verirken; Aristoteles de “eğitimin ana görevi, insanı, içerisinde yer aldığı toplumun ya da devletin erdemli ve bilgili bir unsuru yapmaktır” diyordu⁵³.

Stoacı L.A. Seneca, ‘tabiata uygun yaşama’ felsefesi içinde, -daha sonra slogan haline gelecek olan- “*insan okul için değil, hayat için öğrenmelidir*” (“*Non Scholae, sed Vitae Discimus*”) ilkesini ortaya koydu⁵⁴. Ama hayat ne idi? Hayat insandan neler istiyordu?

Felsefecilerin, pedagogların, devlet yöneticilerinin anlaşılmadıkları noktalar bunlar idi. Antik Yunanda yiğitlik ve ruh güzelliği esas amaç iken, Antik Yunanın son devirleri ile Roma’da ansiklopedik bilgiler kazanmak ve iyi konuşmayı öğrenmek esas amaç olmuştur.

Ortaçağ’da hayat felsefesi ve hayatın amacı düşüncesi tamamen değişmiştir. Artık insanlar ve “bu dünya” önemli değil, Tanrı ve “öte dünya” önemlidir. Yalnız

53 Aytac, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. S.46.

54 Fitch, J.G. (Ed.) Seneca, Oxford University Press, 2008. S.186.

eğitimin değil bütün diğer sosyal kurumların hepsinin amacı, Tanrının isteklerine göre ve öte dünya için çalışmak olmuştur.

Rönesans devri, yeni bir hayat ideali ve üslubu getirdiği için, hayata uygun olması gereken eğitimin de özden değişmesi istendi. Değerler ve dünya görüşleri değiştiği için, dindar insan yetiştirme yerine “estetik şahsiyet” yetiştirme geçti. Rönesans devrinin hümanistleri, aristokratik bir hayat için aristokrat çocuklarının eğitimi üzerinde duruyorlar; ancak, insanın içinde yaşadığı tabiata da, kültür kadar önem vermesi gerektiği hususunu belirtiyorlardı. M. de Montaigne, Seneca'nın “okul için değil, hayat için öğrenmek” ilkesini tekrarlıyor; eğitimin, insanı pratik hayata hazırlayıcı fonksiyonu üzerinde duruyordu⁵⁵.

“Metod çağı” denilen 17. yüzyılda eğitimin amaçlarından çok öğretim metodları üzerinde durulmuş, ancak bu arada gene de eğitimin insanı “ebedi hayata hazırlaması” (Komenski), tabiat ve kültür hakkında reel bilgiler kazandırılması (J. Milton), toplumun ahlâkileştirilmesi (Fenelon) gibi amaçlar ileri sürülmüştür. Aydınlanma çağının başlamasıyla tabiata dönüş akımı da başlamış, pratik-faydacı bir dünyevî eğitim, tabiatın insan bedenini istediği gibi şekillendirmesi, tabiatın en iyi öğretmen olduğu (C. de la Chalotais) şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.

Fransız aydınlanmacılarından Rousseau, eğitimin hangi hayat içinde cereyan etmesi konusunda büyük bir tartışma başlatmıştır. Rousseau, medeniyetin yükselmesi, hayatın giderek daha lüks olması ve rasyonelleşmesi, insanların dış görünüşlere göre yüzeysel yaşamasını insan için büyük bir tehlike sayıyor; insanın doğal barış ve özgürlük içinde yaşayacağı bir ortam arıyordu. İnsan, her türlü mesleki ve siyasi bağlarından önce “insan” (“l'homme”) olarak yetişmelidir, diyen Rousseau, bunun için insanlardan ve toplumdaki uzak, kırlarda ve ormanlarda yetişmelidir, diyor⁵⁶.

Philantrop düşünürler, eğitimde, pratik hayat için faydalı olma prensibini esas alarak tabiat, okul ve hayatın dengeli bir şekilde birleştirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Eğitim, çocukların aklını, duygularını ve kabiliyetlerini körelteceği yerde onları aktifleştirmeli; çocuklar kendi kendine faaliyete geçmelidirler (Salzman)⁵⁷.

18. yüzyılda artık hümanist eğitim görüşüne karşı “modern” bir realist eğitim gelişmiştir. Fransa'nın ihtilâl eğitimcilerinden Condorcet, köylü çocukların hayatlarını kazanmaları için para kazanma yollarını öğrenmeleri lüzumundan bahsederken; Lepeletier Fransız eğitiminin günlük uğraşlarında elişinin birinci sırada yer alması gerektiğini vurguluyordu⁵⁸.

55 Montaigne. *Denemeler*. (Çev.S.Eyüpoğlu) İstanbul: Cem yay. 1980.

56 Rousseau, J.-J. *Emile*. İstanbul 1961.

57 Salzman, C.G. *Çocuğunuzu Nasıl Yetiştiriyorsunuz? (Yengeç Kitabı)*, İstanbul 2002.

58 Aytaç, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. S.214.

Alman Klâsik ve idealistleri, bir taraftan kültürü ve klâsik dilleri temele alan hümanist eğitim akımını geliştirirlerken; diğer taraftan da matematik ve mekanik bilimlere önem veren, eliş çalışmasını temele alan *Real okulları* kurup geliştirdiler. Genellikle orta tabaka insanların üretim işlerine yardım etme şeklinde gelişen Real okullar, sadece pratik ve faydalı işlere yöneldiği için Yeni Hümanistler (Schiller, Goethe, Wolf, Herder, Schelling, W. von Humboldt vs.) tarafından aşağı görüldüler. Bunlara göre insan her türlü sosyal ve dini baskıdan kurtulmalı, kendini hürriyet içinde geliştirmeli idi.

Ama sanayileşme ve teknik gelişme geleneksel meslek yapısını değiştirince, insanın mesleği ve eğitimi arasında, örgün eğitim kurumlarında sıkı bir bağ kurmak gereği doğdu. Reel bilimler birer ders konusu olarak okullara girmeye başladı. Bugün Alman eğitim sisteminde önemli bir yer alan ve yükseköğretim yapamayan gençlerin kısa yoldan bir meslek öğrenerek hayata atılmalarını sağlayan Real okul, hayata yönelik öğretim tasarımlarının iyi uygulamalarından biri sayılabilir.

Pratik hayattan uzak, insanın “insan” olma amacına yönelik hümanist eğitimi temele alan Alman idealistleri, Kant’ta, Fichte’de sağlam ve sarsılmaz bir irade ile ahlâkî şahsiyet yetiştirmeyi amaç olarak benimserken, Hegel’de “*tabiata değil, kültüre uygun*” bir şahsiyet yetiştirme biçimini savunurlar. Eğitim insanı, içinde yaşadığı fizik tabiata değil, kendi eseri olan tarihe ve topluma uygun olarak yetiştirmelidir⁵⁹.

Okul ile Hayat Arasındaki Bağ: İş Eğitimi

İş, Rönesans’tan itibaren iki grup düşünür ve pedagog tarafından bir eğitim ilkesi olarak değerlendirilmeye, hayat ile okul arasındaki bağ bunun vasıtasıyla kurulmaya çalışılmıştır.

Bu iş eğitimi gruplarından birincisi Komenski, Locke, Pietistler, Philantropolar, Pestalozzi, Kerschensteiner, Gaudig vs. tarafından temsil edilen *liberaller*; diğeri ise Th. Morus, Campanella, Ch. Fourier, Owen, Marx, Blonski, Krupskaya vs. tarafından temsil edilen *sosyal ütopyacılar ve sosyalistler* grubudur.

Sanayileşmenin başlangıcında halk tabakalarının sefaletinin gittikçe artması, ekonomik güvenliklerinin kalmaması, Pestalozzi’yi, eğitimi ve okulu buna bir çare olarak görmeye sevketti. Halkın ve yoksulların sefaleti ancak eğitim vasıtasıyla önlenilebilirdi. Eğitim sadece üst ve orta tabakadakileri değil, alt tabakadaki insanları da hayata hazırlamalı; onları sadece akli, manevi ve kültürel yönden değil yoksulluğu kaldıracak iş ve meslek kazandırma yönünden de eğitmeli, yetiştirmeli idi. Gençleri yetiştirirken, onlara verilecek ahlâk eğitiminin yanı sıra endüstriyel iş de öğretim ile birleştirilmeli ve kaynaştırılmalı idi⁶⁰.

59 Limnatis, N.G. *German Idealism and the Problem of Knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel*, Springer 2008.

60 Aytaç, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. S.260 v.d.

19. yüzyıl düşünürlerinden Spencer, geleneksel eğitimin her şeyden önce hayata yabancılaşma noktası üzerinde durur ve faydacı bir bakış açısı ile okulda öğretilen bütün bilgilerin hayatta kullanılabilir olması gerektiğini arar. *Çocukların hem zihinsel hem de ahlâkî yönden yetiştirilmelerinde tabiata uygunluk ilkesi, ana ilke olmalıdır*, der⁶¹.

Pedagojik düşünce olarak Pestalozzi'yi esas geliştiren Kerschensteiner'dir. Okullar insanları bir taraftan vatandaş olarak yetiştirirken bir taraftan da onları belli mesleklere hazırlamalıdır. Mesleğe hazırlık sırasında da, okullarda elişiye büyük bir pedagojik değer verilmelidir. Çocukların zihni yetileri elişi ile sıkı bağlantı halinde olmalıdır. Yalnız zihin değil, "el" de faal olmalıdır. Saf bir elişi yoktur; elişi mutlaka zihni iş ile birleşmelidir. İdeal insan, işe yarar insandır. Okulun ilk amacı meslek kazandırmaktır. Meslekî eğitim insanlık eğitiminin kapısıdır; daha sonra meslekî eğitim ahlâkileştirecektir⁶².

Kerschensteiner'in elişi ve vatandaş eğitimiğine karşı çıkan Gaudig, eğitimde amacın vatandaşlık değil, iyi ve sağlam bir şahsiyet olması gerektiğini savunur. Okul, milli kültür ve hayatla çevrelenmiştir; çocuk hayatı okul yoluyla ve okul içinde yaşmalıdır. Eğitimde temel, çocuğun kendi kendine serbest ve bağımsız çalışmasıdır. Çocuk, okuldaki her türlü kuraldan ve öğretmen baskısından kurtulmalı, âdeta normal hayatını yaşıyormuş gibi, hayata çok yakın bir şekilde serbest (zihni) faaliyette bulunmalıdır. Okullar hayata yaklaştırıldıkça okulun verdiği bilgilerle hayatta gerekecek bilgiler arasındaki farklar kendiliğinden kapanır⁶³.

Okulla hayat arasındaki bağlantıları kurma hususunda Amerikan eğitimcisi J. Dewey'in çalışması da önemli bir yer tutar. Ona göre düşünce, somut hayattaki görevleri yapacak sorunları çözmeye yarayacak bir alettir (instrument); eğitim, insandaki bu aleti iyi geliştirip hayat mücadelesinde kullanılmasını sağlamaktır. Hayat, faaliyetten ibarettir; oysa eski okul, çocukları pasifliğe mahkum etmektedir. Okul, hayat içinde çevreden soyutlanmış bir ada olmamalı, sosyal hayatın aynen devam ettiği bir yer olmalıdır. Okuldaki öğrenme, ancak yaparak ("by doing") mümkündür; yaparak öğrenme de ancak elişi yapmakla olur. Bir iş toplumu haline gelecek olan okullardaki disiplin de tamamen demokratik yollarla sağlanmalıdır⁶⁴.

Dewey, okul eğitimini, çocukları gelecek hayata hazırlamak olarak almıyor; *"okulda geçen eğitim yılları bizatihi hayatın kendisidir, bir parçasıdır"*, diyor. Bu

61 Nafi Atuf. *Pedagoji Tarihi*. İstanbul 1932. S.237.

62 Münür Raşid. *Yüzyılımızın Alman Pedagogları*. İstanbul 1935. S.103 v.d.

63 Kanad, H.Fikret. *Pedagoji Tarihi*. 2.cilt, İstanbul 1963. S.368.

64 Dewey, J. *Demokrasi ve Eğitim* (çev. M.S.Oturan). İstanbul: Başan yay. 1996;

Dewey, J. *Demokrasi ve Kültür* (çev. V.Günyol). İstanbul: Çan yay. 1964;

Dewey, J. *Özgürlük ve Kültür* (çev. Vedat Günyol). İstanbul: Çan yayınları, 1962;

Dewey, J. *Tecrübe ve Eğitim*. (Çev. F.Varış, F.Başaran). Ankara 1966.

nedenle okuldaki eğitimi sunî olarak hayattan ayırmamalı, orada bizzat hayatın kendisi çocuklar tarafından yaşanmalıdır. Yalnız, okuldaki öğretim programlarını düzenlerken bunun ileriye doğru giden, canlı, değişen bir hayata, ekonomi ve tekniğe bağlı olmasına da özen gösterilmelidir⁶⁵.

Herkesi, okulda öğretilen her şeyi öğrenmeye zorlamak anlamsızdır; öğrenci ilgilendiği, seçtiği konuları öğrenmeli ve kendine güvenerek öğrenmelidir. Öğretmenin ve katı bir ders programının yerine, sınıf ve katı ders saatleri yerine hayata uygun yeni dersler konulmalı, öğrencilerin ilgileri uyandırılarak tabiatla ve hayatla karşılıklı etkileşimleri sağlanmalıdır. Dewey, okullarda çeşitli konular işlenirken insanlık tarihinin o alanda geçirdiği gelişme sürecini, başlangıçtan modern hayata kadar, çocuklara sunmak gerektiğini, yaratılacak uygun bir ortam içinde çocukların hayatı daha kolay ve sağlam öğreneceklerini belirtiyor. Çocukların yaptığı iş, eğitimin ve bilginin gerçek kaynağıdır. İnsan, toplumsal kurumları ve çevresindeki fizik tabiatı sürekli değiştirmekte, bu arada çevre de insan tabiatını değiştirmektedir. Eğer kişi, sadece modern ve bilimsel teknik bilgi ve buna uygun becerileri öğrenmekle yetinirse, kullandığı makinanın zorunlu bir parçası olma tehlikesi vardır. İnsan, tekniğin ve sanayiin içindeki akıldır; bu nedenle okul, işin içindeki zihinsel imkânlar üzerinde özellikle durmalıdır.

Okulun hayata daha yakın olmasını, çocukların kendilerinin seçecekleri *projeler* ile aktif olarak çalışmalarını amaçlayan Kilpatrick; “*hayat yoluyla hayat için okul*” prensibinden hareket ederek çocuğun ilgilerini eğitimin temeline koyan Decroly⁶⁶; elişine dayalı eğitimin aynı zamanda çocuğun ruhunu da geliştireceğini savunan Ferrière⁶⁷; “*uyanık kafalar ve becerikli eller bilgi dolu kafalardan daha iyidir*” diyen Freinet de okul ile hayat arasındaki bağı iş eğitimi vasıtasıyla kurmak isteyen akımın temsilcilerindendir.

“Hayata Karşı Okul” Görüşleri: Herbartçı Akım

Herbart’ın “*ahlâki irade*” eğitimi, genellikle dış hayata ve beden çalışmalarına ilgi göstermez. Humboldtçu Yeni Hümanizmi devam ettirenlerden biri olan Herbart, mesleğe, çalışmaya ve çalıştırarak ders vermeye karşıdır. Bütün dersleri “*zihinsel dersler*” haline getirmek istemektedir. Hayat, okulda yapılan öğretime karıştırılmamalıdır; insan zihni ve davranışları için en iyi örnekler, zihinsel çalışmalarda ve spekülasyonlarda vardır. Okuldaki ders, hayatın eğitsel olarak araştırılması ve keşfedilmesi değil, “*ahlâki fikirler*”in öğrenciye açıklanmasıdır. Eğitim bir bilgi verme işidir. Öğrencilere bilgilerin ne şekilde aktarılacağını da gerek Herbart gerek öğrencileri olan Rein ve Ziller ayrıntılı olarak tespit etmişlerdir. Zihinsel bir genel öğretim verirken derste hangi plânın uygulanacağı bu pedagoglar tara-

65 Dewey, J. *Mektep ve Cemiyet*. İstanbul 1340. S.8.

66 Hamaide, M. *Decroly Usulü*. İstanbul 1926.

67 Ferrière, A. *Yeni Türkiye Mektepleri ve Faal Mektep*. İstanbul 1932.

findan çok ince olarak belirlenmiş; üstelik Rein'in bilimler sınıflamasında da teknik ve iş derslerine yer verilmemiştir⁶⁸. W. Rein'a göre eğitim, yoğunlaştırılmış bir kültür felsefesidir. Eğitimin amacı, hayatın devamlı değişmelerine karşı insanları sonsuzluğa bağlayan bir ahlâki karakter, bir şahsiyettir. Eğitim kişilerdeki zihni ve fikri hayatı derinleştirmeli, iç kültürü yükseltmelidir. İnsanın bütün teşkil eden bir şahsiyete ulaşabilmesi için en çok din ve ahlâka önemi vermeli, ruhta bu iki şeyi birleştirmelidir. Bilgi, şahsiyetin oluşmasında bir araçtır; bilginin üstünde inanç ve irade olmalıdır⁶⁹.

Herbartçı akımın eğitimi hayattan uzaklaştıran esas girişimleri, felsefelerinden ziyade öğretim metodlarındadır. Bu akım tamamen akıl ve muhakeme üzerine bir ders programı kuruyor.

1. Herbart'ta önce soyut tasvirler veriliyor; bilinen şeylerden akıl yürütülerek bilinmeyen şeyler izah edilmeye çalışılıyor. Burada öğretmenin en büyük mahareti soru sormak ve telkin etmektir. Sadece düşünceye ve duygusal yöne hitap ediliyor, dış dünya çocuğun zihninde "berrak olarak" yaratılmaya çalışılıyor.

2. İkinci aşamada öğrenciye tek tek verilen bilgilerin "idrak"te birleştirilerek, anlatılan somut örnekler ve olaylardan soyut kavramlar çıkartılmaya çalışılıyor. Burada özellikle öğrencinin kendi okuması, araştırması ve düşünmesi önem kazanmaktadır.

3. Üçüncü safha çağrışım safhasıdır; birbirine yakın olan, benzer ve zıt noktalardan hareketle çeşitli dersler arasında fikri ilişki kurulur. Mukayese etme, çağrışım safhasında en çok kullanılan yoldur.

4. Dördüncü safha özetlemedir. Burada somut noktalar artık iyice ayklanır, bilgiler süzülür, bir sıraya konur ve sistemli olarak deftere yazdırılır.

5. Son safhada ise, çocuğun kuramlar içinde saplanıp kalmaması için bilgiyi beceri haline getirecek bir uygulama metodu vermek gerekir. Bu âdeta, bilgi kazanmadaki işlemin tersi gibidir. Kavramlardan, bütünden parçalara gitmeli, derste öğrendikleri doğrultusunda çocuğun istenilen şekilde hareket etmesi sağlanmalıdır⁷⁰. Herbart akımının temsilcileri olan Ziller ve Rein, Herbart'ın bu, hayata yabancı okul teorisini daha da geliştirmek için çabalamışlardır.

Hayata Egemen Okul: "Üretim Okulu"

Okulun kişilere, yetişkinlik hayatında yapacakları bedensel işleri öğretmekle gerektiği fikrine, berrak olarak ilk kez "sosyal ütopacı"larda rastlanmaktadır. Avrupa'nın hürler ve köleler olarak ikiye ayrılmış toplumsal düzeninde zihin çalış-

68 Szaniavski, I. *Okulun Toplumsal İşlevi*. Ankara 1980. S.36

69 Münür Raşit. *Yüzyılımızın Alman Pedagogları*. S.20-21.

70 Kanad, H.F. *Pedagoji Tarihi*, 1.cilt, İstanbul 1963. S. 180-184.

ması genellikle hür insanlara, beden çalışması da kölelere ve köylülere bırakıldığı için; eğitim dendiğinde sadece hür insanların eğitimi, “beden eğitimi” dendiğinde de hür insanların atletizme, jimnastiğe ve spora dayalı beden eğitimi anlaşıyordu. Beden çalışması ile iş yapanların ise herhangi bir şekilde eğitilmesi söz konusu değildi. Ancak toplumdaki bütün insanların eşitliğini kabul eden sosyal ütopyacılar, beden çalışmasının de eğitimi hususu üzerinde durmuşlardır.

T. Morus, “*Ütopia*” (1516) adlı eserinde herkesin çalışmaya mecbur tutulmasını, herkesin kendi seçeceği özel bir alanda iş eğitimi görmesini zorunlu tutar⁷¹. Thomas Campanella ise “*Güneş Ülkesi*” (1623) adlı eserinde zanaat ve meslek sahibi olmanın kişileri çok yücelttiğine, bu nedenle herkesin çeşitli mesleklerde ve zanaatlarda eğitilerek yükseltilmelerine çalışmak gerektiğini vurgular⁷².

Charles Fourier “*Yeni Dünya*” adlı eserinde (1829), bedenle zihnin dengeli bir biçimde eğitilmesi gerektiğini, ancak eğitimin, ilke olarak, üretici, işe hazırlayıcı olması gerektiğini; eğitimde ezber ve teoriden çok yaparak öğrenmenin esas alınmasını savunur. Çocuklar atelyelerde basit üretim işi ve tekniklerinden karmaşık üretici çalışmalara yönelmeyi öğrenirler⁷³.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında çeşitli Avrupa ülkelerinde görülen sanayi okulları, gerçi elişine ve geleneksel el sanatlarının öğretimine çalışıyordu, ama okul ile hayatı birbirine yaklaştıran, hatta bazı durumlarda kaynaştıran bir rol oynadılar. Sanayi devriminin hızlı gelişimi sonucu Avrupa’da 19. yüzyıl başlarında ortadan kalkan bu tip okullar, Türkiye’de Cumhuriyet dönemine kadar devam etti⁷⁴.

Dünyada üretim okuluna yön veren ana sistemlerden birisi K. Marx ve F. Engels’in “*politeknik eğitim*” görüşleridir.

Marx’ın genelde Hegel’den hareket ettiği, hatta onun düşünce sistemini tamamen tersine çevirerek kendi sistemini kurduğu hemen bütün araştırmacılarca kabul edilmektedir.

Hegel, işin insan oluştaki büyük etkisini görmüş; insanın çevredeki fizik tabiatı işleyip kendi kültürü haline getirmekle “insan” olabileceğini; tabiata şekil veren, ona yabancı kalmayan insanın kendi kendine de şekil vermiş, kendi bilincine ulaşmış olacağını belirtmişti. Oysa Marx’a göre “üst yapı” olarak nitelenen hukuk, ahlâk, din, sanat, eğitim gibi kültürel hayat unsurları tamamen dış çevre tarafından, madde tarafından, ekonomik yapı ile belirlenmekte idi.

Ekonomik yapıda işbölümünün başlaması ise insanı kendi eserine, kendine yabancılaştırıyor; dış dünya karşısında küçültüyordu. İşbölümünün insanı da bölmesine, onun birçok ruhsal ve bedensel özelliklerini kaybettirmesine karşı bir

71 Th. More. *Utopia*. İstanbul 1964.

72 Campanella. *Güneş Ülkesi*. İstanbul 1974, 2.baskı.

73 Aytaç, K. *Politeknik Eğitim Reformları*. Ankara 1979, 2.baskı. S.16-17.

74 Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*. Ankara 1996.

eğitim sistemi kurmak gerekir. Modern sanayi ortamında yaşayan insan, işbölümü dolayısıyla sadece bir tek işten anlıyor, hatta onun da sadece bir tek kısmını yapıyor. Bu şekilde, bir makinanın ufak bir parçası gibi, bilinçsiz bir madde gibi hayata yabancılaşıyor. Oysa insanın, tarihin her döneminde dış dünyayı bir bütün olarak anlaması, ona hâkim olması şarttır. İnsanın modern iş dünyasına uyumunu ve hâkimiyetini sağlayacak eğitim de ancak “*politeknik*” (≠ monoteknik) eğitimidir. Burada üretimin genel bilgisi verilecek, üretici iş ile zihnî eğitim, teori ile pratik birleşecek; insanın bedensel, duygusal ve zihinsel çok yönlü yetiştirilmesi, hayata, gelişmenin her çağında egemen olması sağlanacaktır.

Marx ve Engels tarafından ileri sürülen ilkeyi okul pratiğine uygulamak üzere H. Schulz, sosyal-demokratik bir okul düzeni önermiş; “iş”i insan olmanın ve sosyalleşmenin vasıtası olarak kabul etmiştir. Marx’tan farklı olarak sosyalizme toplumsal gelişme yoluyla değil de, ahlâkî hareketler üretilerek gidilmesini isteyen Östreich, verilecek teknik eğitimin çocukları makinalaştırmaması, onları insanlıktan uzaklaştırmaması gerektiğini savunur. Bu nedenle tek tek fertlerin zihnî, iradî el işi ve teknik işteki maharetlerinden yararlanarak ahlâkî esasta sosyal değerler üretmesi ve insanlığın kardeşlik ve eşitliğe böyle ulaşmasını ister⁷⁵.

Marksizmin temel eğitim ilkesini -eski- Sovyetler Birliği’nde uygulama alanına koyan kişilerin başında Krupskaya gelir. Krupskaya, okullardaki monoteknik eğitimi politeknik eğitime dönüştürmek, çocuklara temel bilgilerin yanı sıra modern üretim esaslarının öğretilmesini sağlamak için de uğraşmıştır⁷⁶.

Marx’ın görüşlerini derinliğine işleyerek sosyalist bir iş eğitimi taslağını hazırlayan Blonski, politeknik okulu bir üretim okulu haline getirmiştir. “*Çocuklar teorik bilgiyi değil, yaşamayı öğrenmelidirler*” diyen Blonski, *hayat okulunun elişi değil, seri üretime dayalı sanayi işine önem vermesini ister. Çünkü elişi çağı artık geride kalmıştır, yeni iş fabrika işidir*. Çocukları modern sanayi kültürüne hâkim kılmak için, onları üretim içinde çalıştırarak meslekî bir eğitimden ziyade teknik formasyon kazandırmalıdır. Aslında Ortaçağın elişi düzeni ile insanın çok yönlü yetiştirilmesi de mümkün değildir; bu imkân ancak sanayi çağında doğmuştur. İnsan, üretimin ve makinaların çalışma sisteminin özünü kavramalı, hızlı teknik gelişmeye, meslek değiştirmeye rahatça uyum yapabilecek bir çok-yönlülük ile yetiştirilmelidir.

Üretim okulunun eski Sovyetler Birliği’ndeki uygulamalarında kazandığı bir başka özellik de “kollektiflik”tir. Sanayi işi ancak kollektif bir çalışma ile gerçekleştirilebilir. Bu nedenle okullarda sanayi organizasyonuna benzer bir işbölümü kurmalıdır. Okulun dışında fiilen var olan veya okulun kurulmasına yardım etmeyi amaçladığı toplum düzeni, en iyi şekilde, okul ile hayat kaynaştırılarak, okulda organize bir toplum hayatı kurularak gerçekleştirilebilir.

75 Aytaç, K. *Çağdaş Eğitim Akımları*. S.120-121.

76 Krupskaya. *Eğitim Üzerine*. Ankara 1975. S.206-225.

Okulun sanayileştirilmesi ve toplumsal hayat ile bütünleştirilmesi, genellikle -eski- “Doğu Bloku” eğitimcilerince mükemmel olarak işlenmiş, ama uygulamada -teoride beklenildiği kadar-başarılı sonuçlar alınamamıştır.

Okul, Çocukları Hangi Hayata Hazırlamalıdır?

“Okul için değil, hayat için öğrenmeliyiz” sloganını nasıl gerçekleştireceğiz? Okul hangi hayatı kendine örnek alacak, gençleri hangi hayata hazırlayacaktır? Özgürlüğü sınırsız kullanmaya dayalı bir gençlik hayatına mı, avareliğe mi, zevke ve eğlenceye mi, cinayete, sadistliğe, eziyet etmeye mi, hırsızlığa, dolandırıcılığa mı?

Okul, hayatın bazı unsurlarına karşı vaziyet almalı; bir kısım hayat olaylarına karşı kendince “ideal” bir hayat ortamı belirleyip ona göre yetiştirme yapmalıdır. Savaşı, kavgayı, tahripkârlığı, ahlâksızlığı değil; barışı, sevgiyi, insanları ve tabiatı korumayı, yükseltmeyi öğretmelidir; yıkıcılığı değil yapıcılığı aşılamalıdır. Kötü oyunlar oynama, her türlü toplumsal kuralı yıkma, tembellik vs. yerine ağaç dikme, insanlara yardım etme, araçları düzgün kullanma, onarma, modern sanayi ve teknik çalışma öğretilmelidir. Hayat için eğitim haylazlık, adaletsizlik, vurdum-duymazlık, savsaklayıcılık değildir. Hayata hazırlık, bazı ülkelerde uygulanageldiği şekli ile öğrenciler arasında veya okulda cinsel hayatın serbest olması veya eşcinselliğin teşvik edilmesi de değildir. Hayata hazırlık, çocukları ideolojik saplantılar içinde tek yönlü düşünen, katı bir mücadeleye hazır hale getiren; başarılı olmak için bütün “Makyavelci” yolları öğretme değildir.

Çocukları ve gençleri hayata hazırlayacak okul, ilkönce onların bedensel gelişimlerine önem vermelidir. Gerçi bu, dünyanın her tarafında spor ve beden eğitimi dersleri, atletizm, jimnastik vs. şeklinde yer alıyor ama bu, gelişmenin sadece, ortaöğretim yıllarına rastlayan döneminde ciddi olarak yapılıyor, ilköğretim ve yükseköğretimde gereken ilgi gösterilmiyor.

Okul sadece bedenin fiziksel gücünü değil, duyu organlarını da geliştirmektedir. Çünkü hayat ile insan arasındaki bağlantı ancak duyularımız vasıtasıyla kurulur. Ampirist bir görüşle, bütün bilgilerimizin kaynağı duyu organlarımız vasıtasıyla algıladığımız duyumlardır, diyebiliriz. İnsanın çevreye uyum sağlamasında, çevreyi doğru olarak algılamasının çok büyük rolü vardır.

İnsanın çevresindeki hayat fiziksel bir hayat olduğu kadar, hatta ondan daha fazla kültürel ve ahlâkî bir toplumsal hayattır. İnsanın oluşmasında fizik çevreden çok sosyal çevre etkili olmakta; tabiat doğallığını giderek yitirip insanlar tarafından işlenmiş, şekillendirilmiş *kültürel tabiat* olmaktadır. Eğitim tarihinde insanın kendine has özelliğinin, insanı “insan” yapan ana özelliğin ahlâk ve toplumsal kültür olduğu ileri sürülerek, insanın evrensel bir sosyal hayata hazırlanması gerek-

tiği; içinde yaşadığı toplumun dilini, geleneklerini, ahlâk düzenini, devlet yapısını bilen kişiler yetiştirmenin esas amaç olduğu savunulmuştur. Ama insanın, fizik tabiatın bir parçası olduğu, tabiattaki canlılar içinden bir tanesi olduğu da açıktır. Bu nedenle, insanın kendini fizik tabiattan soyutlanmış görmesine, hatta fizik tabiatı kendine yabancı görmesine hiç de gerek yoktur. İnsan, tabiat kanunlarına tâbi bir canlıdır. Bundan dolayı, içinde bir parçası olarak bulunduğu tabiatı ona tanıtmalı, onun güzelliklerini, yasallıklarını da öğretmelidir.

İnsan hayatına başka bir yönden bakıldığında gene iki boyut görülecektir: ferdi hayat ve toplumsal hayat. İnsan aynı anda bu iki hayatı da yaşamak, hem de dengeli yaşamak zorundadır. Herhangi birisi lehine veya aleyhine denge bozulduğunda insanı ve toplumu rahatsız eden uyumsuzluklar görülür. Eğitim düşüncesi tarihinde ferdi ve sosyal eğitime tek yönlü ağırlık verilmesini isteyen ve bunu uygulayan örnekler görülmüştür; ama bunların başarılı oldukları söylenemez. İnsan, gerek ruhsal gerek bedensel yönden, gerek ferdi gerek toplumsal yönden tam bir dengede durmaktadır. Eğitim, insanın yaradılışında var olan bu dengeleri bozmak yerine, onları en mükemmel bir sentez içinde geliştirmelidir. Ferdin toplum içinde başarılı olmasını sağlayacak bilgi, beceri, motivasyon ve hayat idealleri çok iyi gösterilmeli; ancak bu arada onun 'toplumun bir elemanı' olduğu, topluma uyum yapması ve aynı zamanda toplum çıkarları için de çalışması gerektiği unutulmamalı ve ferde öğretilmelidir. Topluma önem verirken de ferdin varlığı ve şahsiyeti çiğnenmemeli, bazı durumlarda geçerli olan "*ben, sen yokuz; biz varız*" ilkesi, hayatın her alanında ve her zaman söz konusu edilerek ferdiyet feda edilmemelidir.

Hayat ile Okulun Kaynaştığı Yer: Meslek Eğitimi

Tarih boyunca dünyanın her tarafında eğitimin ve okulun üstlendiği ana görevlerden birisi, kişilerin hayatlarını rahatça sürdürmelerine ve şahsiyetlerini belirlemelerine yarayacak bir *meslek kazandırmadır*.

Sosyal değişimin ve bu arada meslekî değişimin de çok yavaş olduğu dönemlerde genellikle el becerisine dayanan mesleklerin öğretimi çırak, kalfa, usta kademelerinde öğrenme ve yetiştirme tarzlarında oluyordu. Bu yaparak ve yaşayarak öğrenme sırasında yalnızca o mesleğin teknik bilgi ve becerileri değil, aynı zamanda bir usta olarak o mesleği yapmaya başladığında halka ve müşterilerine karşı göstereceği vaziyet alışları da "yaparak-yaşayarak" öğrenmiş oluyordu.

Ancak, özellikle sanayi devriminden bu yana meydana gelen hızlı teknik, ekonomik ve sosyal değişimler meslek hareketliliğini çok hızlandırmış, bu arada meslek eğitiminde de köklü değişiklikler meydana getirmiştir.

Bugün, modern bir meslek eğitimi, mesleğe hazırlayıcı bir *ön-eğitim*, mesleki *temel eğitim*, belli bir meslek dalında ince ayrıntıları gösteren *uzmanlaşma eğitimi*

ve mesleği icra sırasında *sürekli meslek eğitimi* gibi kademelere ayrılmakta ve şu yönler üzerinde durmaktadır:

- Meslek eğitimi, kişiye, değişik alanlarda ve değişik kademelerde bir mesleki bilgi, bir ustalık, kalifiye eleman olma özelliği kazandırmaktadır.
- Meslek eğitimi, kişilere çok yönlülük, belli alanlarda çabuk meslek değiştirebilme (disponibilite), yeni işine kısa sürede uyum yapabilme (fleksibilite) özellikleri kazandırmalıdır⁷⁷.
- Meslek eğitimi artık tek başına bir işin tümünü yapma şeklinde değil, bir işte veya işyerinde ekip çalışması yapabilecek, yardımlaşmaya, karşılıklı anlaşmaya dayalı bir iş becerisi ve ahlâkı kazandırmalıdır.
- Meslek eğitimi kişilere bir sorumluluk duygusu kazandırmalıdır; çünkü yaptığı iş sadece kendisini değil toplumdaki daha binlerce kişiyi, tanımadığı, hatta kendi ülkesinden ve milletinden olmayan “insanlar” için de iş ve üretim yaptığını öğretmelidir.

Çağdaş meslek eğitiminin en önemli unsurlarından birisi *mesleğe yönelme*-dir. Kişilere çeşitli meslekler bütün yönleri ile tanıtılarak, çalışma dünyası hakkında bilgiler verilerek; öte yandan kişinin yetenek ve becerilerinin hangi mesleklere uyduğu tespit edilerek kişiye uygun ve kendisinin isteyerek yapacağı bir meslek eğitimi verilir.

Hangi mesleklerin eğitimi okullarda yapılacaktır? Zamanın akışı içinde bazı meslekler önem kazanmakta bazıları kaybetmekte; her gün bazı yeni meslekler doğmakta bazı eski mesleklerde hiç bir temsilci meslek adamı kalmamaktadır. Sanayileşme, yeni teknik buluşlar meslek sayısını akıl almaz bir şekilde arttırmıştır. Bugün, gelişmiş bir sanayi ülkesinde 20 binden fazla meslek çeşidi vardır. Bunlardan hangilerinin eğitimi okullar vasıtasıyla yapılacaktır? Meslek eğitiminin çok geliştiği bir yer olarak Almanya’da 450-500 meslek, okullarda eğitim-öğretim vasıtasıyla kazandırılacak meslek olarak belirlenmiştir⁷⁸.

Meslek eğitimi nerede yapılırsa daha faydalı olacaktır? Geleneksel meslek sisteminin çökmesi, fabrikalarda seri üretimin başlaması, mesleklerde beceri kadar teknik bilgiye de ihtiyaç duyulması meslek eğitimini okulların üstlenmesine yol açmıştır. Ancak, sınıflarda, atelyelerde, laboratuvarlarda yapılan eğitim bugün, çalışma alanında “*okul-hayat birliği*”ni sağlayamıyor. Fabrikaların öğretim büro ve atelyelerinden, işletmelerin geniş âlet ve işbaşında çalışan ustalarından faydalanma gereği de doğmaktadır. Gerek meslek eğitimi öncesi, kişinin öğrenimini yapacağı mesleğin işyerlerinde belli bir süre pratik olarak çalışması, gerek okullardaki teorik eğitim ile işletmelerdeki pratik eğitimin bütün öğretim boyunca kol kola

77 Bunk, G.P. *Einführung in die Arbeits-, Berufs- und Wirtschaftspädagogik*. Heidelberg 1982. S.23.

78 Bunk, G.P. a.g.e. S. 27.

yürümesi, çalışma alanında okul-hayat etkileşimini ve okuldan mesleğe geçişi kolaylaştırmaya yöneliktir.

Ancak ailedeki ve okuldaki sosyalleştirmelerin yanı sıra bir de meslekî sosyalleşme olması, okulda okunan ne olursa olsun mesleğe başlangıçta ve meslek hayatının ilk yıllarında kişinin yeniden uyum yapmak, yeniden bilgi, beceri ve vaziyet alışlar geliştirmek zorunda kalması; bütün çabalara rağmen meslek eğitiminde hayata uygun bir eğitim yapılmadığını gösteriyor. Hemen her ülkede modern sanayi dünyası ile okulda verilen teknik bilgilerin paralelliği uzun süre sürdürülemiyor. Ya okullarda verilen eğitim mevcut meslek uygulamasının zihniyet ve araç-gereç olarak çok önüne geçiyor, ya da -tam tersi- işletmelerdeki zihniyet ve araç-gereçler çok hızlı değişiyor ve okullar bunu takip edemiyor. Her iki halde de okul ile çalışma hayatı arasında bir uyumsuzluk baş gösteriyor.

İNSANIN GELİŞİMİ VE EĞİTİMİ

Gelişim (Büyüme ve Olgunlaşma)

Tabiatatta her cins kendi içinde yüzyıllar süren bir gelişime (filogenez) sahiptir. Ayrıca her cinsin içinde bir tek varlık da, hayat boyu süren bir gelişime (ontogenez) sahiptir.

İnsanın eğitimi söz konusu olduğunda, onun anne rahminde meydana geliş anından itibaren gösterdiği gelişmeyi ve bu gelişime etki eden faktörleri iyi değerlendirmelidir.

Genellikle eğitim psikolojisinin konusu olan insanın gelişimi, onun beden büyümesini, ruhsal ve bedensel olgunlaşmasını, yeteneklerinin, hazır olma durumlarının gelişimini ve öğrenme gibi hususları içerir. Bazı gelişim unsurları hayatın belli bir döneminde durur, bazıları belli yaşlarda ortaya çıkar; bazı yaşlarda hızlanır, bazılarında ağırlaşır; insanın her gelişim safhası bir öncekine bağlıdır. Her insan gerek büyürken, gerek olgunlaşırken ve öğrenirken belli kademelerden geçmek zorundadır.

İnsan, beden olarak, ruh ve zihin olarak, sosyal ortamda yaşayan bir kişi olarak *bütünlük* gösterir. Bir yerdeki rahatsızlık veya gelişim geriliği diğer yönleri de etkiler. Zihin geriliği ruhu ve bedeni, beden sakatlığı psikolojik ve sosyal hayatı olumsuz yöne sürükler. İnsan davranışları, insanın bir bütün olarak gösterdiği davranışlardır.

İnsanın canlı bir varlık olarak, gelişimini engelleyen faktörlerin en önemlisi sayılmasa bile en baştaki belirleyicisi anne-babanın genleri, dolayısıyla “kalıtım”dır. Her organizmanın genetik bir düzeni vardır. Eğer çok güçlü hastalık, kötü beslenme, yaralanma vs. gibi faktörler olmazsa, kalıtım, beden gelişimini belirleyen en büyük ustadır⁷⁹.

Kalıtım, kişinin bünyesinde hedefini arayan bir eğilimdir. Her çocuk, kendi genetik gücünün ortaya koyduğu gelişim çizgisinde yürür. Genetik yapı, kişinin fizyolojisini belirleyen ana etmen olduğu gibi, davranışlar, huylar ve zekâ üzerinde de önemli bir etkileme gücüne sahiptir. Hatta bazı genlerin, kişilik gelişimini ve faktörlerini etkilediği konusunda araştırmalar da bulunmaktadır⁸⁰.

79 Jersild, A.T. *Çocuk Psikolojisi*. Ankara 1971. S.34.

80 Damon, W., R.M. Lerner, N.Eisenberg, *Handbook of Child Psychology: Social, emotional, and personality development* ... Vol.3, Wiley 2006. S.330 vd.

Kalıtım özelliklerini taşıyan baba spermeleri ile anne yumurtasının birleşmesi canlı hayatının başlangıcını teşkil eder. İki hafta sonra kalp atmaya, fetus döneminin başlangıcında da refleksler işlemeye, 14. haftadan itibaren hareketler ortaya çıkmaya başlar. Bebek, doğumdan sonra pasif beslenmeyi bırakıp aktif beslenmeye ve başka türlü hareketler yapmaya başlar.

Canlı bir organizmanın davranışlarındaki gelişme, beden ve organların işe yarar bir şekilde gelişmesine bağlıdır. Bedenin büyümesi baştan aşağıya ve içten dışa doğrudur. Büyüme sırasında kemiklerin sayısı, şekli, bileşimi sürekli değişir. Kemikleşme, beden olgunluğunu belirleyen ana ölçütlerden biri kabul edilmiştir⁸¹.

Beden ve ruh gelişmesinde fizyolojik olgunluğu sağlayan bir başka faktör de iç salgı bezlerinin (hipofiz, epifiz, tiroit, paratiroid, böbrek üstü bezleri ve cinsel bezler) gelişmesi, normal salgılama yapmasıdır. Bunlar büyümeyi uyarmakta, metabolizmayı etkilemekte, beden gelişmesini "normal" düzeyinde tutmaktadırlar.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta, beden her yanının aynı oranda büyümediği ve aynı zamanda olgunlaşmadığıdır. Cinsler arası bir gelişim ve olgunlaşma farklılığı olduğu gibi, aynı cins içinde de büyüme ve olgunlaşma farkları bulunmaktadır. Günümüzde tartışılan ilkökula hazır olma ("*okul olgunluğu*") bunun aktüel örneklerinden biridir⁸².

Gelişimin bir parçası olan *olgunlaşma*; bedensel, ruhsal ve sosyal olgunlaşma gibi yönlerden incelenmektedir. İnsan davranışlarının ve başarılarının şartlarından olan olgunlaşma, beden büyümesine dayanır. Bu arada yaş olarak büyüme ve iç salgı bezlerinin çalışması da olgunlaşmayı sağlar; iç salgı bezlerinin fazla çalışması vaktinden önce olgunlaşmaya neden olduğu gibi, az çalışması da olgunlaşmanın gecikmesine neden olur.

Beden olgunlaşmasının esas önemli noktası, ergenlik döneminde ortaya çıkar. Burada daha önce *çocuk vücudu* olarak gelişen organizmanın çocuk vücudu şeklinden çıktığı ve cinsiyete göre bazı özellikler kazandığı görülür⁸³.

Bir çocuk, gerekli beden büyümesine, kasların ve kemiklerin gerekli olgunlaşmasına ulaşmadan önce ayağa kalkamaz, yürüyemez ve katı yiyecekleri yiyemez. Daha sonra çevre etkilemeleri altına, eğitim sürecine girebilmesi için birçok noktada gerekli olgunluğa ulaşması gerekmektedir. Ancak olgunluğa ulaşırken yapılan öğrenme ve alıştırmaların da olgunlaşmada çok önemli bir payı vardır.

Olgunlaşma, beden organlarının faaliyete hazır hâle geldiğini gösterir; zihni ve sosyal alandaki olgunlaşma da kişinin belli şeyleri öğrenmeye hazır olduğunu gösterir. Hatta dağda bulunan vahşi çocukların, kurt çocukların konuşamaması,

81 Sandström, C.I. *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*. İstanbul 1982. 2.baskı, 5.63.

82 Oktay, A. *Okul Olgunluğu*. İstanbul 1983.

83 Vanş, F. *Ergenin Gelişimi*. İstanbul 1963.

dik yürüyememesi vs. bedensel olgunlaşmanın da, öğrenilmesi gereken bazı beden hareketlerine bir nevi yatkınlık ve hazır olma durumları olduğunu göstermektedir. İnsan tabiatının yumuşaklığı, vahşi çocukların içinde yaşadıkları hayvan toplumuna başarılı uyum yapmalarında kendini çok berrak bir şekilde göstermektedir. Yüzyıllardan beri insanlar arasında yaşayan evcil hayvanlardan hiçbirisi dik yürümeyi, insan gibi konuşmayı, yemek yemeyi öğrenemedikleri halde; vahşi hayvanlar arasında kalmış insan yavruları o çevreye başarılı olarak uyum yapabilmektedirler. Küçük çocuklar hangi toplum içinde büyürlerse onun dilini tüm ses ve vurgularıyla öğrenmektedirler.

Bazı bilgileri öğrenmede, bazı motorik hareketleri ve becerileri kazanmada kritik zamanlar ve değerlendirilmesi gereken çok uygun gelişim safhaları vardır; bunlar eğitim için çok önemlidir. Eğitimin amaçlarını belirleyenler ve programını yapanlar bundan çok iyi yararlanmalıdırlar.

Olgunlaşmanın zamanı ve hızı, -âdeta, bir tohumda bitkinin, bir çekirdekte ağacın gizli olduğu gibi-, insan genlerinde potansiyel olarak bulunmaktadır. Yalnız, bu gelişimin normal sürecinde devam etmesi için uygun ortam hazırlanmalıdır.

Modern toplumlardaki hızlı hayat, sunî yetiştirme yalnız evcil bitki ve hayvanlara değil, insan cinsine de yönelmiştir. Tıpkı bir bitkiden daha fazla ürün, bir tavuktan daha fazla yumurta, bir koyundan daha fazla kuzu almak ister gibi insan nesli de hem bedensel yönden hem sosyal ve psikolojik yönden hızlı gelişmeye, "normal" ölçüler dışına çıkartılmaya çalışılıyor. Gerçi insanlar arasındaki gelişimde bireysel farklılıklar egemendir; ama gerek kızlar gerek oğlanlar için her yaş seviyesinin ortalama bir beden büyüklüğü, ruhsal ve motorik olgunluk düzeyi vardır. Buna rağmen gerek iç salgı bezlerinin az veya aşırı salgılamalarıyla, gerek insanların baskıya dayalı yoğun eğitim ve alıştırma programları ile normal gelişimin iyi ve kötü yönde bozulması olaylarına sık sık rastlanmaktadır.

Gelişimin Bir Parçası Olarak Sosyalleşme

Çocuğun ve gencin gelişiminde sosyal çevrenin önemi hemen herkesçe kabul edilmektedir. Kişinin çevresinde bulunan ve karşılıklı etkileşimde bulunduğu kişi ve kurumların dışında, insanlar tarafından yaratılmış "cansız" kültür eserleri de kişiyi etkilemektedir. Dışarıda, kişinin elinin değmediği tabiat parçası giderek azalmaktadır.

Genel olarak gelişimin amacı ile sosyalleşmenin amacı aynıdır; ferdi sistemlerle toplumsal sistemlerin talepleri aynılaştırılmıştır. Sosyal çevre ile insanlar birbirlerini sürekli olarak etkilerler; insan kendi tüketimi için, iç arzuları ve tabiatı için üretim yapar.

Toplum ile insanın karşılıklı etkileşimi, karşılıklı değişime neden olur. Bundan dolayı nesiller değiştikçe insan toplumları da değişir. İnsan, toplum içinde birçok şahsi ihtiyacını çok daha kolay karşılar, ama bu arada toplum da kendini ferdin tahripkârlığına karşı korumak için bazı tedbirler alır. Toplum kişilerin davranışlarını -bazılarını ödüllendirerek bazılarını cezalandırarak- şekillendirir. Kişilerin gerek sosyalleşme gerek eğitim vasıtasıyla toplumdaki davranış kalıplarını aynen alması, geleneksel toplumlarla cemaat hayatına önem veren toplumlarda daha bariz, ferdiyete önem veren toplumlarda daha azdır. Ancak modern kitle iletişim araçlarının sınırsız etkileme gücü, ferdi, kendi şahsiyetini geliştirmede zor durumlarda bırakmaktadır. Her fert, aslında, sosyal benliği ile şahsi benliği arasında bir denge kurmalı ve *kendine has orijinal benliğini* böyle kazanmalıdır.

Bugün, çocuğun sosyalleşmesine etki eden sosyal ve maddi çevrenin özellikleri ve bunların çocuk şahsiyetini nasıl etkilediği; gelişimin ve öğrenmenin sosyalleşmeyi hangi noktalarda belirlemeye çalıştığı araştırılıyor. Gelişim psikolojisinde, materyalist sosyalleşmeyi ve sembolik etkileşimi de içine alan üç büyük gelişim teorisi vardır:

1. *Davranışçı (sosyal) öğrenme teorilerine* göre gelişim bir öğrenme tarihçesidir. Bir gelişim seviyesi daha önceki tecrübelerle dayanır. Her türlü gelişim durumu çocuğun sosyal çevresi ile izah edilebilir. Çocukların gelişim seviyelerine ve yaşlarına göre uygulanan eğitim şekilleri geleneklere dayanmaktadır.

Yeni sosyal öğrenme teorisinde yalnızca davranış değişiklikleri değil, kognitif (bilişsel) sistemdeki değişiklikler de öğrenme ile izah edilir⁸⁴.

2. *Zihni gelişim psikolojisi teorileri*: Burada özellikle Kohlberg'in ahlâki gelişim teorileri ve Piaget'nin zihni gelişim teorileri önem kazanmıştır. Bunlara göre fert aktif bir yaratılıştadır; gelişme birçok safhalarda basamak basamak olur. Gelişim, iç kognitif yapı (bilgi ve duyum işleme-değerlendirme) ile dışarıdaki sosyal ve doğal çevre arasında uyum sağlama amacı güder. Bu teorilerde öğrenme oluşumu yerine yaş büyümesi ve yaş kademeleri önem kazanır.

3. *Psikanalizci gelişim psikolojisi teorisi*, libidonun, cinsel enerjinin gelişimini esas alır. Bu arada benlik kazanma, vicdan teşekkülü gibi konularda dış çevrenin de önemli etkileri olduğu kabul edilmiştir.

Gelişme ve Şahsiyet Kazanma

Gelişimin büyüme, olgunlaşma, öğrenme ve yaratıcı faaliyetlerin bir sonucu olması, sürekli veya kesik kesik, tek bir hat üzerinde, spiral şeklinde veya merdiven gibi kademe kademe ilerlemesi şeklindeki görüşler, insan hakkındaki temel görüşlerden hareket eder.

84 Bandura, A. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs Prentice Hall 1977.

Gelişim olgusunu tek yanlı değil, bütün ilişkileri içinde düşünmelidir. Piaget, gelişimi çok yönlü ele alan psikologlardan birisidir. Biyolojik açıdan gelişim, dış çevre faktörleri ile organizmanın iç faktörlerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda meydana gelir. Evrimci teoriye göre çevrenin etkisi, iç mutasyon, iç ve dış faktörlerin sürekli etkileşimi şeklinde bir gelişme söz konusudur. *Bazen kişi çevreye uyar, bazen çevresini kendine uydurur.*

Gelişim, özellikle zekânın gelişimi yaratıcı bir olgudur; insan bilgi kazandıkça, problem çözdükçe yeni bilgi ve beceriler kazanır, yeni düşünce ve eylem planları yapar ve uygular. İnsan sürekli gelişen, değişen, ferdi ve sosyal özellikler kazanan bir bütündür.

İnsanın gelişimi söz konusu olduğunda karşımıza ilk çıkan Leipniz ve Descartes'in sunduğu *"doğuştan fikirler"* ile Hume ve Locke'un zihni *boş bir levha* olarak görme prensipleridir. Yeni şahsiyet teorileri ve insan tablolarında da bu eğilimler yer yer devam etmektedir.

Bazı gelişim teorileri, insanda doğuştan yetenekler, içtepeler, içgüdüler, özel gelişim mekanizmaları kabul edip insanın ne olacağının önceden belirlenmiş olduğunu savunuyorlar. Ch. Bühler, H. Hetzer, O. Kron ve A. Buseman bunlar arasında sayılabilir. C.G. Jung ve S. Freud'un gelişim teorileri de bu gruptadır. Jung'un arketipleri eski *"doğuştan fikirler"* gibidir. Freud'un içteki libido gelişimi de kişinin dış gelişimini belirler. Rousseau da, toplumun kötü etkilerinden uzak, tabiatındaki iyiliğe dayalı çocuk eğitimini savunurken *"doğuştan iyi"*liği kabul ediyordu.

Rousseau, Fröbel, Stanley Hall, Ernst Haeckel bir insanın gelişiminde bütün insanlığın gelişim tarihini, kültür tarihini de görüyorlardı. Her insan, âdeta oyunlar vasıtasıyla vahşi yaşamdan moderne doğru bir gelişim gösteriyordu. Kademelelerinde olan gelişim, en sonunda modern insanı amaçlıyordu. Bunun zıddı bir anlayışa göre de gelişim çevreye, tecrübeler, buluş ve keşiflere bağlı idi. Doğuştan getirilen şeylerin minimum düzeyde bir etkisi olabilirdi. Her insan, tecrübelerinin eseri idi. Locke'ta, Lamarkçılıkta savunulan bu fikri psikolojiye aktaran J.B. Watson'dır. Bir düzine çocuktan, siparişe göre adam yetiştireceğini iddia eden bu psikoloğun davranışçı (behavyorist) görüşleri, insanın dışarıdan belirlendiği, *"kültürel şartlanma"*ya uğradığı fikrini ortaya çıkardı. Her insan, içinde yaşadığı toplumun ve kültürün eseri idi. Bu görüş Doğuda ve Batıda da büyük kabul gördü. Sosyalleşme, kültür kazandırma kavramları, organizma ve çevre, kişi ve kültür, fert ve toplum bağlantıları bu gerçeği ifade etmek için kullanılmaktadır.

Öğrenme Teorileri

Gelişen bir insandaki değişmelerin iki nedeni vardır: Birisi büyüme ve olgunlaşma dolayısıyla organizmada ve davranışlarda meydana gelen değişmeler, diğeri

ise öğrenme sonunda meydana gelen değişimlerdir. Kültürel ve toplumsal hayat-taki değişimler genellikle öğrenme sonucunda meydana gelmektedir.

Öğrenme üzerinde birçok araştırmalar yapılmış ve bunun sonucunda da farklı teoriler ileri sürülmüştür. Bu teorilere girmeden önce bazı hususları hatırlatmak gerekir. Eğer öğrenme davranış değişiklikleri ise, bu değişiklikler öğrenme vasıtasıyla nasıl meydana geliyor? İnsanlar niçin birbirlerinden çok farklı şekillerde öğreniyorlar? Öğrenilen bazı davranışlar kolay, bazıları zor değişiyor; üstelik doğru da, yanlış da, arzu edilen de, edilmeyen de niçin öğreniliyor? Davranışlar ne oranda kontrollü, ne oranda kontrolsüz öğreniliyor?

Öğrenme bilgi ve becerilerle ilgili olduğu kadar şahsiyet ve sosyal hayatla da ilgili olabiliyor. Öğrenmeyi sağlayan kurumlar eskiden sadece aile, yakın çevre ve askerlik ocağı gibi sınırlı makamlar iken; bugün her kademede birçok okul, iş yeri ve kitle iletişim araçları yoğun ve hayat boyu süren bir öğrenme işlemine girişmişlerdir.

Öğrenme, çok faktörlü bir ortamda olur; öğrenmeye etki eden faktörler çoğunlukla kontrol altına alınamaz. Her toplum ve kültür, belli yaş kademelerinde belli şeyler öğretmeye yönelmiştir. Meselâ 2-3 yaşına kadar temizliği, 6-7 yaşında okula gitmeyi, 20 yaşında askere gitmeyi, 20-25 yaşları arasında bir meslek sahibi olmayı, evliliği vs. öğrenmesi gibi. Burada beklentilere uymayan gelişimler, kişilerde çatışmalara yol açıyor.

Öğrenme, gelişime, öğrenme şartlarının uygun olmasına ve zamana bağlıdır; burada da tek faktöre yüklenmemelidir.

Öğrenme mutlaka başarı demek değildir. Amerikalı psikologlar öğrenme ve başarı göstermeyi ("*learning and performance*") birbirinden ayıran birçok deneyler yapmışlardır. bazen faaliyet göstermek için öğreniriz, bazen yasaklardan kaçınmak, kendimizi kontrol altına almak için...

O halde eğitim felsefesi için hangi amaçla, hangi bilgileri ve davranış örneklerini öğreteceğimiz önemli bir sorun olarak karşımıza çıkıyor.

Temel ve karmaşık öğrenme, insanın ve hayvanın öğrenmesi, yönlendirmeli ve farkında olmadan öğrenme, aktif ve pasif öğrenme, serbest ve şartlı öğrenme gibi öğrenme çeşitleri üzerinde duruluyor; hayvanlar üzerindeki öğrenme alıştırmaları hiç düşünülmeden insanlara transfer ediliyor.

Burada, değişik öğrenme teorilerinden üç tanesi üzerinde durulacaktır⁸⁵.

1. Psikanalizin öğrenme prensipleri

Psikanalizin kendine has bir büyüme ve olgunlaşma teorisi olduğu gibi, kendine ait bir de öğrenme teorisi vardır. İnsan organizması devamlı zevk almaya yönelmiştir. Zevke ve hazzı yönelen bu hayat güdüsüne ("*libido*") karşı ölümden

85 Hilgard, E.R./Bower, G.H. *Theories of Learning*. New York 1966.

korkma ve dolayısıyla saldırganlık vardır. Freud ve öğrencileri, saldırma güdüsünü de, yaşayan insanın temel donanımlarından birisi saymışlardır. İnsan organizması acıdan kaçınır, hazza yönelir; bu arada ortaya çıkan engellere karşı saldırganlıkla tepki gösterir. İhtiyaçlarını, içtepilerinin meydana getirdiği gerginlikleri gidermek, gene çevresi ile denge içine girmek ister.

Freud'a göre öğrenme, kişinin dış çevreyi iyice tanıyıp onun prensiplerine uyarak gene haz prensibi doğrultusunda hareket etmesidir.

Çocuğun ilk öğretmenleri anne-babasıdır; ona yiyecek, sevgi ve sıcaklık verir, çevrenin tehlikelerine karşı korur, toplum gerçeğini öğretir, ödülü ve cezayı dengeli verir.

Psikanaliz, gelişim kademelerini libidoya göre, insana haz veren vücut bölge-lerinin biyolojik olarak değişmesine göre sıralar (oral ve anal dönem, Ödipus dönemi, latenz dönemi, cinsel dönem gibi). Eğitimin odak noktası da bu gelişim kademelerine göre değişir. Oral dönemde yiyecek alımı önemlidir, anal dönemde temizlik eğitimi verilmelidir. Ödipus dönemi veya fallik dönemde cinsiyet farklılaşması ortaya çıkar; kızların babaya, oğlanların anneye yaklaşması görülür. Latenz dönemde libido cinsel baskıdan bir parça kurtulur ve çocuğun ilgisi daha ziyade dış çevreye yönelir. Cinsel dönemde ergenlik başlamıştır ve karşı cinsten arkadaşlar aranmaktadır.

Bu gelişim sırasında organizmanın biyo-psikolojik ihtiyaçları, onu devamlı zevk ve haz almaya sevk eden vahşi tabiatı ("id", "Es") ile gerçek hayat karşısında organizmayı ve güdülerini frenleyen, gerçek hayatla bu istekleri uzlaştıran belli ölçüler içinde gerçekleşmesini sağlayan ben ("ego", "ich") ve bu iki güce karşı toplumun ahlâkını ve vicdanını savunan üst ben ("Superego", "Über-Ich") bulunmaktadır.

Eğitim, öğrenme ve sosyalleşme, insandaki bu üç ben tabakasının bir denge hâline getirilmesidir. Bu arada belli bir gelişim kademesinde saplanıp kalma, geri bir gelişim kademesine dönme, üst benin sürekli baskıları sonucu bütün arzuları bastırma, hiçbir şey yapmasına müsaade edilmeyerek "şamaroğlanı"na dönme veya her arzusunu sınırsız yerine getirme gibi "normal olmayan" durumlar da söz konusu olabilir. Bu arada *ben*, başarı yolları ararken veya hoş olmayan çeşitli durumlara karşı kendini savunmak için "*savunma mekanizmaları*" da geliştirir.

Ruhsal hastalıkların psikanalitik tedavisinde, rahatsızlığı yaratan gelişim kademelerine yönelinir, buradaki problemler açığa çıkarılır ve yeniden "doğru" öğrenme meydana getirilmeye çalışılır. Eğitim, özellikle "ben"in kuvvetlendirilmesi üzerinde durulmalıdır. Çocuğun şahsiyetine sadece anne-baba ve yakın çevresi değil, dolayısıyla aile ve halk gelenekleri, bütün sosyal çevre etki eder. Yeni psikanalizcilerin görüşlerine göre, sosyalleşmenin şahsiyet oluşumundaki etkisi giderek artmaktadır.

2. Uyarıcı-tepki teorisyenlerinin öğrenme prensipleri

Davranışçı öğrenme teorileri, organizmanın fonksiyonlarından hareket ederler. Beden uyarılabilir veya uyarılara tepki gösterir; bu tepkilerin hepsi şartlıdır. Bu teoriler, 17. yüzyılda J. Locke'un, zihni boş bir levha kabul etmesi ve üzerinde ne varsa çevrenin "yazdığını" iddia etmesine dayanırlar. Daha sonra Pavlov'un "klâsik şartlanma" dediği denemeler şartsız uyarıların, bazı ödül ve cezalarla birlikte sunulduğunda şartlı uyarı hâline geldiğini göstermekteydi. E.R Guthrie gibi bazı başka araştırmacılar buna "bitişiklik üzerine kurulu öğrenme" ("*conditioning, association and connection by contiguity*") diyorlar. Özellikle konuşmayı öğrenmemiş çocuklarda bu tip öğrenmeler çoktur. Bu tip öğrenmelerin, belki insanlığın mükemmel bir dile sahip olmadığı "tarih öncesi" dönemlerde daha çok görülmesi muhtemeldir.

E.L. Thorndike, etki-tepki teorisinde, ferden problemlerini çözerken organizmanın gösterdiği tepkinin başarıya ulaşp ulaşamamasına göre tekrarlandığını, bu şekilde davranışların belirlenmesinde ödül ve cezanın da çok önemli bir rol oynadığını gösterdi. Thorndike, öğrenmede en önemli ilke olarak etki veya pekiştirme ilkesi ("*the law of effect*") denen, öğrenmeye yönelik davranışlarımızın sonucunu kabul etti.

B.F. Skinner bu öğrenme prensibini daha da geliştirmiş ve "*operant şartlanma*" veya "*araçlı şartlanma*" denen bir öğrenme tipi önermiştir. Pavlov'un şartlı reflekslerinde bireyin veya canlının dışarıdan gelen bir "uyarana tepki göstermesi" esas alınmıştır. Skinner deneylerinde ise söz konusu olan tepkiler değil, çevre uyarılarından bağımsız olarak kişinin kendiliğinden yaptığı hareketlerdir (*edim*). Yalnız uyarılara karşı gösterilen tepkiler değil, kişinin kendiliğinden yaptığı hareketler de şartlanmaktadır⁸⁶. Skinner'in üzerinde durduğu, yeni davranışların oluşmasında ödüllendirmenin pekiştirici bir öğrenme prensibi olarak değerlendirilmesidir.

Pavlov'un, Thorndike'in ve Skinner'in öğrenme teorileri, şartlanma prensiplerine dayanır. Bu psikologların araştırmaları da genellikle hayvanlar üzerinde yapılmıştır. Oysa insan yeni uyarılara eski tepkilerle, eski uyarılara yeni tepkilerle ve yeni uyarılara yeni tepkilerle cevap verme çeşitliliğine ve mükemmelliğine sahiptir.

Yeni davranış psikologları artık basit uyarılar ve basit tepkiler yerine karmaşık uyarılar grubu ve karmaşık tepkiler yaratmaya çalışıyorlar. Bütün sosyalleşme oluşumunu davranışçı gözü ile izah etmek istiyorlar⁸⁷.

Her insan organizmasında, uyarıların ince farklarını birbirinden ayırt etme yeteneği vardır. Meselâ, insan 7.5 milyon renk ayrımı yapabilir; bugün İngiltere'de aşağı yukarı 4.000 değişik renk adı vardır. Oysa her insan organizmasında ayrıca

86 Baymur, F. *Genel Psikoloji*. İstanbul 1984, 6.baskı. S. 160.

87 Roth, H. *Pädagogische Anthropologie*. C.II (Entwicklung und Erziehung), Hannover 1976. S. 126.

"uyaranları genelleştirme" eğilimi de vardır. Her dilde, renklerden ancak 7-8 tanesi sık olarak kullanılmaktadır⁸⁸. Organizma, hem uyaranları hem de onlara gösterilecek tepkileri genelleştirir. Başarılı olduğu sürece de genelleştirmelere devam eder.

Gerek bitişiklik gerek pekiştirme vasıtasıyla şartlanma, gerekse etki-tepkileri farklılaştırma ve genelleştirme yolu ile öğrenme, devamlı olarak yeni bir şeyler öğretebilir. Ancak insanı Skinner'in, Hull'un ve Spence'in gördüğü gibi bir makina modeli olarak alırsak, yanılırız. Çünkü insan çok karmaşık ve yaratıcı bir varlıktır. Hayvanların bütün davranışları bu model ile açıklanabilir, ama insanın yaptığı davranışlar açıklanamaz. Tarihte insan aynı sorun karşısında birbirinden çok farklı davranışlar geliştirmiştir.

Thorndike, bütün insan ve hayvan öğrenmelerini sına-yanılma ("*trial and error*") ile, pekiştirme ilkesi ile açıklamaya çalıştı. Skinner, bu pekiştirme ilkesinin ("*law of effect*") öğrenmede ne kadar etkili olduğunu hayvanlar üzerinde yaptığı deneyleri ile gösterdi. Bu arada tekrarın ve alıştırmının da öğrenmede önemli prensipler olarak kullanıldığı görüldü.

A. Bandura ve davranışçı arkadaşlarının yaptığı araştırmalarda, mekanik öğrenme oluşumunun dışında, insanların taklit ("*imitation*") ve özleştirme yoluyla, gözlem yolu ile de öğrendikleri gösterildi. Bu genellikle sosyal hayat içindeki modellere ve soyut ödüllendirmeye dayandığı için buna "sosyal öğrenme" denmiştir⁸⁹.

Ama burada, orijinal davranışların nasıl bulunup yapıldığı hâlâ çözümlenemiyor.

Öte yandan, davranışçı teorilerde dilin, düşünmenin, kavramların, fikirlerin vs. öğrenme oluşumundaki rolü, gereği gibi değerlendirilemiyor. Motorik hareketler için geçerli olan izah denemeleri, dil ve düşünce söz konusu olduğunda pek geçerli olmuyor.

Pavlov ve Vygotski, dilin oluşumunda uyaran sistemlerinin üst üste yığılmasının önemli rolü olduğunu söylüyorlar⁹⁰. Chomski, bir çocuğun dili ve grameri o kadar hızlı öğrenmesinin şartlanma, bitişiklik ve pekiştirme ile açıklanamayacağını belirtmiştir.

Bir insan için en önemli yaşam biçimleri bilinç, dil ve düşünmedir. Bunların hepsi, davranışların temeli olabilecek işaretlerle anlatılamaz.

3. Zihinsel öğrenme teorileri

Öğrenmede zihinsel unsurlar üzerinde ilk duran psikologlar grubu, "Gestaltçılar"dır (Lewin, Koffka, Köhler, Wertheimer, Metzger vs.) Piaget de zihinsel öğrenmeyi savunanlar arasında sayılabilir. Bunlara göre öğrenme görüş, anlama, düşünme, anlamını kavrama ile bilinçli bir oluşumdur. Araç-amaç arasında,

88 Hörmann, H. *Psychologie der Sprache*. Berlin 1967. S.342.

89 Bandura, A./ Walters, R.H./v.b. *Social Learning and Personal Development*. NewYork 1963.

90 Vygotski, L.S. *Düşünce ve Dil*, İstanbul 1998.

sebeup-sonuç, bütün-parça arasındaki ilişkileri anlamadır. Öğrenme ve bilme oluşumunun en önemli elemanı içgörü ("*Einsicht*", "*Insight*") dır. Durumun kavranması, anlamlı ve amaçlı hareket edilmesi insanlar için daha önemlidir. İnsan bir ödevi yaparken, bir problemi çözerken bilinçli, plânlı davranır. Bunlar insanda bir gerilim meydana getirir, insan bunu çözmek için faaliyette bulunur. İnsan uyumsuzlukları, problemleri çözmek ister; bu çözmeye, düzene ve dengeye koyma ona zevk verir.

Zihinsel öğrenme teorileri içinde, bugün en aşırıları Ausubel'in "anlamlı sözel öğrenme"si ve Bruner'in keşfedici öğrenmesidir⁹¹.

Eğitim için önemli olan, insanın yeni bir problemi nasıl çözdüğü, eski bildiklerini yeni çözümler için nasıl kullandığıdır. Bir insan, problem çözerken kör denemeler yapmaz; önceden bazı plânlar tasarlar, bazı varsayımlar belirler ve ona göre denemelere, sınama-yanılmalara girişir. Buradan kademe kademe çözüme gidildiği gibi, birdenbire bir çözüm (sezgi yoluyla) de bulunabilir.

Zihinsel öğrenmeye önem verenler için "*öğrenmenin öğrenilmesi*" ve dilin, kavramların öğrenilmesi önemlidir. Düşünerek öğrenme, düşünceye dayalı öğrenme, insana hastır. Hayvanlardaki gibi şartlanma yoluyla değil; anlama, bilme ve kavrama yolu ile insanın problem çözme yolları geliştirmesi önemlidir. Önemli kavramlar, bilgiler, insanlara anlamlı sözel öğrenme yolu ile kazandırılır.

Ama insan bir parça "*homo sapiens*"tir, tabiatın bir parçasıdır. Kendisi kadar, çevresindeki problemler de insanı ve yaratıcılığı harekete geçirir.

İnsan, ne Freudçuların sandığı gibi yalnız derinliği olan bir güdü varlığı ne zihinsel öğrenme teoriklerinin dediği gibi yalnızca düşünen bir varlık ve basit bir mekanik uyaran-tepki makinası değildir. İnsan, yerine göre bunların hepsini kendinde bulunduran bir sentez varlığıdır. Freudçular düşünme üzerine, uyaran-tepki teorisyenleri artık düşünme ve dil üzerine eğilmekteler. Zihinsel öğrenmeciler ilkel öğrenmeye, uyaran-tepki öğrenmecileri de karmaşık öğrenme oluşumlarına eğilmeli ve teorilerini bu noktalarda yumuşatmaya çalışmalıdırlar.

Davranışların Doğuşu ve Yönlendirilmesi

Davranış ("*behavior*", "*Verhalten*") yaşayan bir organizmanın yaşam ifadeleridir. Genellikle dışarıdan gözlenebilen hareketler ("*action*", "*Handlung*") de davranış olarak nitelendirilmektedirler.

Davranışların temelinde her zaman ya bir ihtiyaç ya da bir güdü (motif) yatar; bir görev yapılmaya çalışılır, bir ihtiyaç giderilir. Gelecekteki bir beklenti de insanda harekete neden olur.

91 Bruner, J. *Eğitim Süreci*, Ankara, Pegem 2009.

Sosyal bir ortam içinde yaşayan insanların hareketlerini, çoğu *zaman* sosyal değerler ve kurallar belirler. İnsan davranışlarının biyolojik ve psikolojik temelleri aranırken ilk karşımıza çıkan fizyolojik ve psikolojik iç etmenler, güdülerdir. İnsan ihtiyaç ve güdülerini biyolojik yönden en iyi açıklayan vücudun *homeostatisi*, dış uyaranlara karşı iç-dengesidir. İnsan bedenindeki her şey denge halindedir ve belli ayarlarda çalışır. Meselâ, dışarıda hava çok soğuduğunda titreyerek, hava çok ısındığında terleyerek vücut ısısı belli bir dengede tutulur. Organizma kendi varlığını, canlılığını sürdürmek için gerekli dengeyi her zaman korumak ister. Aynı şekilde, acıkınca yeriz, susayınca su içeriz. Organizma insanı, kendi ihtiyacı için gerekli şeyleri almaya, fazla şeyleri atmaya zorlar.

İnsan davranışlarını belirleyen ve onları harekete zorlayan bazı saf fizyolojik güdüler vardır; açlık, susuzluk, uyuma, beden ısınısını dengede tutma, cinsiyet arzularını tatmin etme, faaliyette bulunma, uyarılma vs. gibi. Bunlar sadece insanlarda değil, diğer canlıların hemen hepsinde vardır.

Bir de kişinin içinde yaşadığı kültür ve toplumla bağlantılı sosyal-psikolojik güdüler vardır: büyük bir gruba bağlanma, kendini güven içinde hissetme, saygınlık kazanma, özgür olma, saldırganlık, mutluluğu arama, acıdan kaçma vs. gibi.

İnsan davranış ve hareketlerini belirleyen güdülerden hangilerinin daha önemli olduğu hususunda tartışmalar vardır: Freud, cinsel istek olan libidoyu, A. Adler üstünlük güdüsünü, başka bazı psikologlar kendini gerçekleştirme güdüsünü esas alıyorlar.

İnsanın davranışları bir bütün olarak ele alındığında amaçlı, anlamlı ve düzenlidir. Bu davranışların nedenleri konusunda bazı psikologlar o andaki psikolojik alanın özelliklerini, bazıları o davranışları belirleyen tarihi gelişimi esas alıyorlar. İnsan tek zaman boyutunda yaşamaz; geçmişe ve geleceğe doğru çok geniş bir zaman içinde yaşar. Bu nedenle onun davranışlarında geçmiş, şimdiki durum ve gelecek hakkındaki plânları ve umutları hep birlikte rol oynar. Psikanalizciler davranışı geçmiş yaşantılarla ve gelişim tarihçesi ile açıklarlar. Ama bu metod tek başına kullanıldığında, ferdin şu anda içinde yaşadığı duruma hiç ilgi gösterilmemiş, sadece geçmişteki iyi veya kötü izlenimleri değerlendirilmiş olur ki, bu, kişiyi tek taraflı değerlendirmektir. Davranışların temelleri araştırılırken, insan biyolojisine önem veren psikologlar da fizyolojik ihtiyaçlara, bozukluk ve dengesizliklere dikkat ederler. İnsanda asıl olan açlık, susuzluk, cinsiyet, istirahat gibi içtepilerdir. Bunların sosyal muhteva ile süslenmiş veya kamufle edilmiş şekilleri de insan davranışlarını belirler, ama bunlar ikinci plânda kalır.

İnsan faaliyetlerinin arkasında itici birer kuvvet olarak alışkanlık, şartlanma, taklit, telkin, sosyal örf ve âdetler de bulunur. Ancak bunlar davranışa neden olmaktan ziyade davranışı yönlendirmede etkilidirler⁹².

Ferdin psikolojisindeki dengesizlikler gerginlik yaratır; bu gerginlik durumundan kurtulmak, tekrar dengeyi sağlamak için fert harekete geçer. Bu ihtiyaçların giderilmesi ve isteklerin yerine getirilmesi sırasında bir engelle karşılaşılır da hedefe erişilemez ise engelleme ("*Frustration*") ortaya çıkar ve bu, birçok yeni hareketlere neden olur.

İnsanın karşısına engel olarak çıkanlar fiziki ve sosyal çevredeki bazı faktörler olabileceği gibi, insanın biyolojik gücünün sınırlılığı ve psikolojik yapısının karmaşıklaşması da olabilir. Belli bir hedefe ulaşmak isteyen insanın karşısına engeller çıkması durumunda, insan, yeni bir plânlama yaparak, başka bir alternatif bularak, çabalarını yoğunlaştırarak amacına ulaştığı gibi; saldırganlık, gerileme ve çekilme, bastırma, yüceltme, içe kapanma, akileştirme ve aksettirme, aynileştirme ve özdeşleşme gibi "*savunma mekanizmaları*"na da başvurabilir.

Davranışlar, bir bütün olan insan şahsiyetinin eseridir. Bu bakımdan kişinin fiziksel ve psikolojik özelliklerinin yanı sıra, ihtiyaç ve isteklerinden başka, kişinin idealleri, değerler sistemi, ideolojisi, dünya görüşü vs. de davranışları yönlendirir. Bunlar ayrıca kişinin vaziyet alışlarını ve tutumlarını da belirlerler. Son zamanlarda kitle iletişim araçlarının ve etki güçlerinin aşırı yayılması, insan davranışlarının büyük oranda orijinallikinden ziyade propaganda ve beyin yıkamanın tesiriyle kitle veya sürü hareketleri şekline girmesine neden olmuştur. Dünyanın her tarafında "*davranış değiştirme*" ("*behavior modification*") bir "bilim" hâlinde gelişiyor⁹³.

İnsan davranış ve hareketlerinin nedenleri, gerek iç ihtiyaçlar gerek fizyolojik ve sosyal güdüler, gerekse dış uyaranlar olsun, davranış, bir fert insanın, bir "ben" in, bir şahsiyetin eseridir. Ben, psikolojik alandaki yapıların en önemlisi ve en kuvvetlisidir. Davranışların belirlenmesinde "ben" in kendini saydırmak, kendini savunmak amaçları her zaman en önde gelir.

İnsanın Öğrenme ve Eğitilme İhtiyacı

İnsanın canlılar dünyasında yaşayabilmesi için birçok avantajı ve dezavantajı vardır.

Biyolojik olarak, akli ve duyumları değerlendirebilme gücü sayesinde bitkilerden ve hayvanlardan çok üstündür. Ancak bu üstünlük belli bir zaman sonra ve bazı eğitim süreçlerinin arkasından gelir. Yoksa yeni doğmuş bir bebek, yeni doğan canlılar içinde en çaresizlerinden biridir. A. Portmann'ın deyiimiyle, âdeta annesinden bir yıl önce doğmuş (prematüre) bir varlık gibi, hareketleri sınırlı; duyumları sınırlı, akli henüz faal olmayan bir canlıdır. Uzun süre yatağa bağlıdır ve dışardan beslenmelidir... Çok naziktir; sürekli ilgi ve özenli bakım ister. Düşünürlerin ve antropologların "eksik varlık" olarak niteledikleri bu canlı geç geliştiği gibi geç de öğrenir. Hayvanlardaki içgüdü potansiyeli bunlarda yoktur; sadece

93 Martin, G., J.Pear, *Behavior Modification -What It Is and How to Do It*, Prentice Hall; 6 edition 1998.
Miltnerberger, R.G. *Behavior Modification: Principles and Procedures*, Brooks/Cole Pub Co; 1996.

beslenme, korunma gibi alanlarda basit refleksleri vardır. Hayvanların hemen çevreye uyum sağlayan veya -genetik olarak- uyum yapmaya ayarlanmış içgüdüleri, kendi hayatîyetlerini sürdürecektir organları, beden uzuvlarında fazla bir değişime uğramadan cisimsel büyüme vardır. Oysa insanda, çevreye açık "boş bir levha" hâlindeki zihni, henüz hiçbir işe yaramayan elleri ve ayakları, geç olan ama önemli değişikliklere uğrayarak meydana gelen bir gelişme gözlenmektedir.

İnsanın hem bedensel hem ruhsal olarak geniş şekil alabilirliği, eğitimi ve öğrenmeyi zorunlu kılmaktadır. Vahşi tabiat içinde veya hayvanlar arasında kalan insan yavrularının vahşileştiği ve bulundukları her çevreye uyum sağladıkları görülmüştür. Bugün modern organize toplumlar halinde bir araya gelmiş insan grupları içinde, insan yavruları, hem biyolojik varlıklarını korumak ve geliştirmek hem de sosyal ve kültürel hayat içinde başarılı bir kişi olmak için *eğitilmek zorundadırlar*.

Hayvanların içgüdüleri yerine insanlar, esneklik ve bazı yatkınlıklarla doğarlar. İnsan kalıtımın, çevrenin ve geçen zaman içindeki büyüme ve olgunlaşmanın eseridir. Kalıtım, insanların hem birbirine benzemesinin hem de benzememesinin nedenidir. Çocuğun anne-baba ve onların atalarından oluşan kalıtım kuşağı içinde, kalıtsal genlerin o kadar çok çeşitli kompozisyonlar meydana getirme imkânları vardır ki, hemen her insanın bedensel, zihinsel ve ruhsal orijinalitesi vardır.

Dünyadaki bütün unsurlar birbirlerine hem benzerler hem benzemezler; akrabalar da birbirlerine diğer insanlardan daha çok benzerler, ama aynı zamanda benzemezler.

İnsandaki "*kalıtım * çevre * zaman*"⁹⁴ etkileşimli oluşum daha döllenme anında başlar. Bizim genellikle kalıtsal olarak düşündüğümüz genlerdeki ve plazmadaki anormallikler, annenin kullandığı ilaçlar, alkol ve kötü beslenme, hatta bazı doğum arızaları, hep çevrenin olumsuz etkileri sayılmalıdır.

İnsan yavrusu dünyaya geldiğinde dili, değer hükümleri ve vaziyet alışları yoktur. Bunlar daha sonra toplum tarafından kazandırılır. Ahlâk ve şahsiyet unsurları, toplum içindeki davranışları şekillendirir. Hayat enerjisi, her toplumun felsefesine göre bir yön bulur.

İnsan, öğrenmek, eğitilmek üzere doğmuştur; eğer eğitilmezse vahşileşir, insanlığın ilk vahşi dönemlerine doğru geri gider. Oysa her türlü çevreye uyum yapabilen, yalnız dünyada değil evrenin her yerinde yaşama azmi ve arzusu gösteren bu akıllı canlıyı devamlı olarak ileriye götürmek gerekir. Her neslin görevi; bilimde, teknikte, sosyal hayatta, sanat yaşamında ileri bir düzeye ulaşmış insanı biraz daha ileri götürmek olmalıdır. Geçmiş bugünün aynı olmadığı gibi, gelecek de bugünün aynı olmayacaktır. Her türlü tehlikeli gelişmeye rağmen, insan, gelecekte karşılıklı anlaşmaya dayanan, sürekli ilerleyen mutlu bir düzen kuracaktır.

⁹⁴ Kalıtım*çevre*zaman formülünde her bir çarpanın ağırlıkları kişiden kişiye değişir; bazılarındaki çok güçlü kalıtsal özellikler, bazılarındaki çok uygun çevre şartları gelişimi önemli ölçüde etkiler.

Eğitimin Gücü ve Sınırları

Eğitimin gücünün sınırları ve etkililiği, insanın yeteneklerine ve yaratma gücüne bağlıdır.

Canlılar dünyasında zihinsel ve ruhsal yetileriyle en güçlü varlık olan insan, hem kendisi değişerek çevreye uyar hem çevresini değiştirerek kendine uydurur. *Bugünkü insan medeniyeti, insanın uyum sağlayabilme ve değiştirebilme gücünün eseridir.* Hayvanlar yüzyıllardır aynı şekilde yaşadıkları, meselâ, kuşlar aynı yuvayı, arılar aynı peteği, örümcekler aynı ağı yaptıkları hâlde, insanın yaptığı evlerde -hem tarihî gelişim hem bugünkü coğrafi dağılımı içinde- neredeyse sonsuz derecede çeşitlilik vardır.

İnsan fizyolojik alanda olduğu gibi, hatta ondan çok daha fazla olarak sosyal ve kültürel alanda hızlı değişiklikler geçirmektedir.

Eğitimin gücü ve sınırları meselesi insanlık tarihinde öteden beri tartışılmaktadır. Antik Yunan filozofları, özellikle Sofistler eğitimin gücüne aşırı derecede inanıyorlardı. Sokrates, insanlara sadece bilgi ve becerilerin değil, ahlâk ve erdemlerin de öğretilebileceğini, *“cesaretin, korkulacak şey ile korkulmayacak şeyi bilin ayırma meselesi”* olduğunu söylüyordu⁹⁵.

İslâmiyet ve İslâm düşünürleri, insanın yaratılıştan iyi olduğuna, daha sonra eğitimsizlik veya yanlış eğitim yüzünden kötü olduklarını belirtiyorlardı. *“Anne-mizin karnından çıktığımız zaman muhakkak ki bunları bilmiyorduk”* diyen İhvan es-Safa düşünürlerinin yanı sıra, İbn Sina da çocuğun sütannesini ve yakın arkadaşlarını seçmede özel bir dikkat gösterilmesi gerektiğini belirtiyordu⁹⁶.

Hristiyanlık gerçi “ilk günah” fikri ile insan tabiatına şüphe ile bakmıştır ama kilise ve manastır okulları hristiyanlığı yaymada ve vaftiz törenleri ile çocukları “temizleme”de çok büyük çaba göstermişlerdir.

Rönesans düşünürleri, eğitim öğretimi insan tabiatından daha güçlü kabul ediyorlardı. Erasmus, ham bir kütle olan insan yavrusundan iyi veya kötü bir eğitim vasıtasıyla bir hayvan veya yüce bir varlık elde edileceğine inanıyordu.

Kant, *“insan ancak eğitimle insan olabilir, yahut eğitimin meydana getirdiğinden başka bir şey değildir”* diyerek, insandaki mükemmelliklerin bütün sırlarının eğitimin arkasında saklı olduğunu belirtirken; J. Locke da insandaki iyi veya kötü, faydalı veya zararlı görülen şeylerin eğitim yoluyla alınan şeyler olduğunu söylüyordu.

Aydınlanma çağı düşünürlerinden Leipniz, *“eğitime hâkim olan dünyaya hâkim olur; eğitimi bana verin, bir yüzyılda dünyanın yüzünü değiştireyim”* diye

95 Rabieh, L.R. *Plato and the Virtue of Courage*, The Johns Hopkins University Press 2006

96 Öymen, H.R. “Eğitimin Gücünün Sınırları”. *Eğitim Hareketleri*. 11/119-120 (1965). S.20 v.d.

iddialı konuşurken, 19. ve 20. yüzyılda birçok devlet, dünyanın tanınmış eğitimcilerini ülkelerine çağırıp ülke kalkınmasını sağlamak için eğitim reformu projeleri alıyorlardı⁹⁷.

Montaigne ve Rousseau üzerinden Philantropolar, Salzmann, Basedow ve Pestalozzi'ye uzanan bir kuşak sadece eğitimin gücüne değil, insanın tabiatına ve özüne de güveniyorlardı. Hatta 20. yüzyıldaki "*çocuktan hareket*" akımı, insana, eğitimden daha fazla güvenmeye, insanın hiç eğitilmese bile kendi kendini mükemmel olarak gerçekleştireceğine inanıyordu.

Eğitime karamsar bakan ve gücünün olmadığını veya çok sınırlı olduğunu söyleyenlerin başında biyolojik kalıtmacılar gelir. Onlara göre, insanın yaratılışı veya döllenmesi anında meydana gelen yapı bir tohum, bir çekirdek gibi ne olacaksa o şekilde büyür. Öz olarak kötü bir varlığı iyi yapmaya, "kurşunu altına çevirmeye" imkân yoktur. Nasıl sakat, geri zekâlı, yaratılış bozukluğu olan çocuklarda eğitimin gücü hiç yok derecesinde sınırlı ise, ruhsal bozukluğu, mizaç ve karakter kötülüğü olanlar için de durum aynıdır.

İçinde yaşadığımız âlemi, canlıların birbirini yediği rezil ve vahşi bir âlem olarak niteleyen Schopenhauer, insanlık tarihinin yağma, yalan, entrika ve cina-yetten ibaret olduğunu söylüyor. Dünyanın her tarafında erdem olarak kabul edilen davranışları kurnaz bir bencillik olarak niteleyen düşünür, bahtsız olan insan varlığının bu dünyadan çekilmesi gerektiğini, hatta bunun için hiç evlenmemesi gerektiğini iddia eder.

Aynı şekilde, İtalyan psikiyatri profesörü C. Lomroso da, suçluların kalıtsal nedenlerle veya sinirsel hastalıklarla suç işlediğini, bu şekilde eğitimin gücünün sınırlı olduğunu varsayıyor.

Eğitimin gücü nerededir? Psikologlara göre bütün değerler insanın çekirdeğinde; sosyologlara göre ise toplumlarda ve kültürlerdedir. Şu açık ki, insanlar arasındaki ferdi farklar çok fazladır. Hele hele büyüyüp olgunlaştıkça insanlar arasındaki farklar daha açık ortaya çıkmakta, kişiler tamamen kendilerine has olmak-tadır.

Ferdin yaşadığı ortam içinde bir şahsiyet kazanmasında çevresinin ve kendisinin etkileri ne kadar olabilir? Aynı dili konuşan, aynı dine inanan, aynı kültüre ve topluma mensup insanların birbirlerinden farklı olması ferdin gücünü; dil, din, kültür vs.'nin toplumsal olması toplumun gücünü gösterir. *İnsan, ancak toplum içinde insan olur, ama toplumdaki her insan da birbirinden farklı olur.* Toplumdan uzak bir insan da, topluma iyice karışarak orijinal benliğini yitirmiş bir insan da mükemmel değildir. Amaçlanan, içinde yaşadığı topluma uyumlu, ancak toplum içinde kendine has bir şahsiyeti olan insandır.

97 Ergün, M. "Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 17, 1990. 5.435-457.

Eğitimin gücü ve sınırları, kişinin doğuştan getirdiği ve büyüyüp olgunlaştıkça açılıp serpilecek olan özelliklerine, çevreyi doğru algılama, değerlendirme, çevreye uyum sağlama gücüne; bu arada fizik ve sosyal çevrenin de kişiyi sistemli etkileme düzenine bağlıdır.

Eski toplumlarda etkileme zayıf ama kontrol güçlü, modern toplumlarda etkileme güçlü ama kontrol zayıf olduğundan, çevre ve insanın özü dengeli bir şahsiyet meydana getirmektedir. Eğer modern kitle iletişim araçlarının etkileme gücünün yanında bir de insanların kontrolü sıklaştırılır, şahsî özgürlükleri elinden alınacak olursa, gelecekte, topluma uyan şahsiyetli insanlar yerine, birbirlerinin aynı olan robotlar yetiştirilmiş olacaktır.

İNSANLAR ARASINDAKİ HABERLEŞME AĞININ GELİŞMESİ VE DEĞİŞMESİ

Eğitim, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkilere dayanır. Öğretmen ile öğrenci, anne-baba ve çocuklar, sosyal kurumlar ile *fert insan* hep karşılıklı etkileşim içindedirler. Eğitim yüzyıllardan beri yaşlı nesillerin genç nesillere kendi bilgi, tecrübe ve beceri birikimini aktarmaları olarak anlaşılmış, insanlar arasındaki haberleşme sistemi üzerine kurulmuştur.

İnsanların eğitimde kullandıkları esas haberleşme sistemi dildir. Dilin yanında gösterme ve yaptırarak, yaşatarak öğretme de kullanılmaktadır.

“Dil”in Anlamı, Öğrenilmesi ve İnsan Hayatındaki Önemi

Dil, fert insan tarafından yaratılan veya yok edilen bir varlık değil; fertleri aşan, onların doğduklarında çevrelerinde hazır olarak buldukları bir toplum ürünüdür. Bu bakımdan dil, bireylerden bağımsızdır; o bireye değil, birey ona bağlıdır. Ancak dil, insanla birlikte meydana gelen, onunla beraber yaşayan tarihi bir varlık alanıdır⁹⁸. İnsanlık başarılarının temeli, insanın çevresindeki diğer insanlar ile, evrendeki her şey ile, geçmiş ve gelecek ile, kendi iç dünyası ile bağlantılar sağlayan; insanı diğer canlılardan ayıran önemli bir “varlık alanı”dır.

Dil, kültür ve medeniyetin kendini ifade etme vasıtasıdır. Dil, bir milletin duyma ve düşünmesi, kavraması, dünyayı görüş biçimidir (W. von Humboldt). Weisgerber de dili, “*kültürün aynası*”, kökü olarak niteliyor. Dil, milletlerin dünya görüşü, kültür ve uygarlıkları ile sıkı bağlantılar içinde olduğu için, onlar değiştikçe dil de değişir.

Normal yetişkin bir insan, şartlar gerektirdiği zaman, ana dilinde daha önce hiç duymadığı ve kullanmadığı cümleler kurabilir. Aynı dili konuşan diğer insanlar da, daha önce hiç duymadıkları bu cümleleri anlayabilirler, hem de çok kısa bir süre içinde! Bir dili öğrendikten sonra kolayca ve duraksamaksızın kullanılabilecek sonsuz sayıda cümle grupları vardır. İnsanın bu kadar cümleyi ezberlemesi ve gerektiğinde bulup çıkararak kullanmasına imkân yoktur. Zaten bu, insan belle-

98 Mengüüşoğlu, T. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kit. 1983.

ğinin sınırlarını da çoktan aşar. Daha önce hiç işitmediği cümleleri anlayabilmesi, dili iyi öğrenen bir insanın aynı zamanda yaratıcı anlama ve konuşma faaliyeti içinde bulunabileceğini gösteriyor⁹⁹.

Kişi sınırsız sayıda yeni cümle yaratabilir; ancak konuşurken ve yazarken yeni kurallar meydana getirmez. Konuştuğu veya dinlediği dilde gramer kurallarına uymayan, bozuk ve anlamsız cümleleri hemen fark eder. Herkes konuştuğu dilin kurallarını kendisi koymaz, ancak daha önce konulmuş kurallar sistemi içinde yaratıcı olarak hareket eder. Kişi genellikle konuşma ve anlamasını yöneten kuralların farkında değildir; ama bunları bilir ve hatta bunlarla özdeşleşmiştir.

Dil üzerinde çeşitli teoriler vardır. Meselâ, konvensiyonalist-pozitivist teori, dili, üzerinde, kullananların anlaşılmaya vardığı bir “işaretler sistemi” olarak anlarken; mekanist teori dili, statik kalan, kelime kalıplarından meydana gelen, gerektiğinde değiştirilebilir bir araç olarak görür. Organist teori ise dili, tıpkı canlı bir organizma gibi doğan, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden sonra ölen bir varlık olarak kabul etmektedir¹⁰⁰.

Psikologlar insan davranışlarını incelerken dile de temas etme gereğini duymuşlardır. Çünkü insan davranışlarının önemli bir kısmı “*verbal behavior*” denilen dil davranışları şeklinde olmaktadır. Öte yandan dil ile düşünce arasındaki bağlantılar da birçok psikoloji ekolünün dikkatini çekmiştir. Bazıları düşünme ile konuşma arasında bir özdeşlik olduğunu iddia etmişler, hatta düşünmeyi *sessiz konuşmak* olarak nitelemişlerdir. Ayrıca farklı dillere mensup insanlar arasındaki düşünme ve hareket farklılıklarının da dilden ileri gelebileceği iddia edilmiştir. Başka bazı psikologlara göre ise düşünme dilden bağımsız olarak meydana gelmekte, ancak dil vasıtasıyla ifade edilmektedir. Buna göre dil, düşünceyi taşıyan bir araç, düşünceyi içinde bulunduran bir kaptır¹⁰¹.

Düşünme ve görme ile dil arasında daima sıkı bir ilişki vardır. İnsanlarda düşünme ve görme, bilim ve felsefe, sanat ve teknik bilgiler ne kadar zengin olursa dil de o kadar zengin olur, bunlar gelişmemiş ise dil de yoksuldur. İnsanlarda dilin zayıf olması düşünmeyi, kendini ve dış dünyayı anlamayı, öğrenmeyi ve öğrendiğini ifade etmeyi zorlaştırır.

Yeryüzünde insanların konuştukları birbirinden farklı dillerin sayısı pek çoktur. Bunlar toplu olarak incelendiğinde yapı kurallarında, seslerde ve anlam boyutlarında benzerlikler görülür. Bütün dillerde nesnelere verilen isimler, nitelikleri belirleyen sıfatlar, ilişki terimleri ve fiil görevini yerine getiren kelimeler vardır. Bu benzerliklerden hareketle dillerin bazı evrensel ilkelere dayandıkları ileri sürülmektedir.

99 Anzerbacher, A. *Einführung in die Philosophie*. Wien 1981. S. 171.

100 Frajzyngier, Z., A.Hodges, D.S. Rood, *Linguistic Diversity and Language Theories*, University of Colorado, 2005

101 Şahin, N. “Dil ile zihin işleyişinin etkileşimi.” *Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe*. Ankara 1978. S.181-183.

N. Chomski'ye göre, bütün insanların doğuştan getirdikleri bir dil yeteneği vardır. Bu, klâsik akılcılık görüşü gibi, doğuştan getirilmiş fikirleri ve kalıpları kabul etmek demektir. Dil sistemi, her insanda insana has biyolojik bir özellik, bir apriori sistem olarak mevcut bulunmaktadır. Chomski "*Dil Üzerine Düşünceler*" (1977) adlı eserinde, bütün insanlardaki genel konuşma biçimlerinden ve evrensel bir gramerden söz etmektedir¹⁰². Bütün insan dilleri birbirine benzerdir; doğuştan getirilen genetik özellikler, her çocuğun kendisindeki evrensel gramer potansiyelini kolaylıkla ana diline transfer etmesine yardım etmektedir. Çocuklar bu nedenle ana dillerini veya onun yerine geçecek bir başka dili kolayca öğrenirler.

Tek bir fert açısından bakıldığında, zihin işleyişinin dil üzerindeki önemi kendisini gene göstermektedir. Kulağa gelen mesajı, rastgele bir araya gelmiş sesler yığını olarak değil de anlamlı bir bütün şeklinde yorumlayabilmek için, ileri derecede bir *sembollerini anlama* yeteneğine ihtiyaç vardır. Sözlü mesajı alan kişi, aynı anda hem sesleri gruplandırarak, dil yapısına ait kurallara göre mesajın bütünü, kelimeleri kontrol edecek, bunların nelere işaret ettiğini ve bir bütün olarak anlamının ne olduğunu çözecektir. Konuşan ve anlayan kişi açısından bakıldığında, gramer kuralları dilbilgisi kitaplarındaki kadar katı değil, konuşan ve anlayan kişi arasında bir düzenlilikler dizisidir. Konuşma ve anlama sırasında kişi gramer kurallarının çok üstünde bir zihni değerlendirme işlemi yapmaktadır¹⁰³. Gramer yapısına uygun bir cümle anlamsız, gramer yönünden yanlış bir cümle de anlamlı olabilir. Demek ki kişi, söze dayalı mesajı aldığı zaman sadece dilbilgisi kuralları çerçevesinde düşünmeyip, söz konusu nesne ve olay hakkındaki bütün bilgilerini değerlendirmeye katmaktadır. Bu bilgi-işlemi yapabilmek için de hatırlama, karşılaştırma, ihtimalleri değerlendirme vs. gibi zihni faaliyetler bir arada gerçekleştirilmelidir.

Konuşmanın en önemli özelliği, onun yaratıcı bir faaliyet olmasıdır. Yoksa dil sadece gramer kuralları ile açıklanamaz. Bir dilde kullanılan cümle ve ifadelerin sayısı sonsuz derecede çoktur. Bir insan, hayatı boyunca milyarlarca orijinal cümle kurabilir ve duyabilir. Dili konuşanlar ve dinleyenler, daha önce hiç karşılaşmadıkları, duymadıkları ve kullanmadıkları cümleleri birkaç saniye içinde kurabilmekte ve anlayabilmektedirler. Konuşan ve yazan kişi, dilin kendine sağladığı imkânlar doğrultusunda, duruma ve niyetine göre en uygun kelime ve cümleleri seçmek, kafasındaki düşünce ve niyet ile yarattığı dil arasında uyum sağlamak zorundadır. Konuşma ve yazma sırasındaki duraklamalar, zihinde bir seçim ve plânlama yapıldığını göstermektedir.

Çocuklar, hangi basamaklardan geçerek ana dillerini yetişkinler seviyesinde anlayıp konuşabilir hâle geliyorlar? Çocuklar ilk kelimeleri söylemeye başlamadan

¹⁰² Chomsky, N. *On Language*, Penguin Books, 2003;

Chomsky, N. *Dil ve Zihin* (Çev. A.Kocaman), Ayraç Yayınevi Ankara, 2001

¹⁰³ Krech, D./ Crutchfield, R.S. *Cemiyet İçinde Fert*. İstanbul 1983. 2.baskı. S.22-28.

önce bazı “hazırlayıcı dil gelişim basamakları”ndan geçerler. Bunlardan birisi “*agula*” (“*cooing*”) denilen ve çocukların 3-5 aylıkken geçirdikleri, rahatsızlık ve memnuniyet sesleri dönemidir. 7. aydan itibaren istek vurgulamaları başlar. Diğeri aşağı yukarı bir yaşma kadar süren “*lal dönemi*”dir (“*lalling, babbling*”). Bu dönemde çocuk, çıkardığı bir sesi uzun süre tekrarlar. Bu dönemde çocuklar genellikle tek ses ve tek kelime ile yetinirler. Kullanılan kelimeler genellikle isimlerdir. Tek kelimeli cümlelerle çocuklar uzun bir süre idare ederler, hatta uzun cümle kurabildikleri halde gene tek kelimelerde ısrar ederler. Birden çok kelimelerle cümle kurma, genellikle 18. aydan itibaren başlamaktadır. Zaman geçtikçe cümlelerdeki kelime sayısı, cümlelerin karmaşıklığı artmaktadır. İki yaşından sonra çocuklarda çok yönlü bir dil gelişimi başlamaktadır. Artık dile hâkim olmaya başlamış, yetişkinlerin cümlelerini anlar ve hatta bazen düzeltir, kısaltır, sadeleştirir bir hâle gelmiş olurlar. Çocukların daha bu yaşta, çevrelerinden duyduklarını olduğu gibi kopya etmemeleri, değişik yorumlar getirmeleri dikkati çekmektedir.

Çocukların taklit ve basite indirgeme yeteneği onların dil öğrenmelerinde çok önemli faktörlerdir. Baştaki bir ve iki kelimelik cümle safhalarından sonra “*telgraf stili cümle*” safhasına geçilir. M.D.S. Braine’in araştırmalarına göre çocukların bu kısa cümlelerinde dayanak kelimeler (“*pivots*”) vardır. Bunlar, çocukların vurgulamak istedikleri şeyleri belirten ve en çok üzerinde durdukları kelimelerdir. 4-5 yaşından sonra gramer ve kelimelere iyice hâkim olan çocuklar dili artık istedikleri biçimde kullanabilirler. Şartlı ve pasif cümlelerin kullanılması ise oldukça sonra ortaya çıkar. Çocuklar dili artık gramer ve uzunluk açısından değil, ifade ettikleri anlam ve ilişkiler açısından kullanırlar. Önemli olan ifadeden ziyade anlam olur; çocuk bu anlama uygun olarak o dilde çok çeşitli ifade imkânları bulabilir. Ama *çocuk dili*, hiç bir zaman kelimelerin yanyana getirilmesi demek değildir; Çoğu kez çocuklar gramer kurallarına yetişkinlerden daha sadık olurlar.

Anne-babalar, çocukların gramer kurallarına uygun konuşmalarından ziyade, söylenen sözlerin “doğru” olmasına önem verirler Ancak çocuğun aнадilini ailesi içinde öğrendiğini göz önüne alırsak aile fertlerinin çocuğun taklit edeceği kadar güzel konuşması, sözlerin ve olayların doğruluğu kadar kullanılan dilin de doğruluğuna önem vermeleri gerçeğini ortaya çıkarır.

Birbirinden ayrı 18 dil grubuna giren 40 dilde, çocukların konuşmayı nasıl öğrendikleri üzerinde yapılan araştırmalar, çocukların, anadillerini birbirlerine çok benzer bir şekilde öğrendiklerini ortaya çıkarmıştır. Çocuklarda dil, onların ifade etmek istedikleri anlam ve kavramlara bağlı olarak gelişmektedir. Dil öğrenme konusunda Skinner’in sözel davranış (“*verbal behavior*”) teorisi oldukça yaygındır¹⁰⁴. Bu görüş, uyaran-tepki psikolojisinin dil alanına katı bir uygulamasından ibarettir. Dil, insan davranışlarının sözel ifadesidir. Dili dışarıdan gelen uyaranlar

belirlemektedir. Ogden ve Richard “*Anlamanın Anlamı*” (1923) adlı eserlerinde¹⁰⁵ dilin ve kelimelerin kendiliğinden bir anlam ifade etmediğini, bu anlamı onlara dili kullanan insanların verdiğini söylüyorlar. Dil, insanlar tarafından belli bir amaca ulaşmak için kullanılmaktadır¹⁰⁶. Hâlbuki dil, bir sosyal kurumdur ve insanla sürekli etkileşim içindedir.

Dil, insanların içinde yaşadıkları fiziksel ve sosyal ortam, onu yaratan insanların çevreyi algılama biçimleri ve ihtiyaçları tarafından belirlenmektedir. Öyle ki, Eskimo dilinde kar yağışı ve kar tipleri ile ilgili birçok kelime bulunurken Arapça da da deve ile ilgili altı binden fazla kelime bulunmaktadır. 200’den fazla dil üzerinde yapılan araştırmalar, akrabalık bildiren terimlerin sayısının bir toplumdan diğerine önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Kelimelerin yanı sıra gramer özellikleri, cümle içinde öğelerin sırası, kelimelerin önünde, sonunda ve ortasında kullanılan takılar da değişmektedir.

Dış dünyayı ve ilişkileri ifade etmek için dilde görülen bu yapı farklılıklarına “*kodlama*” veya “*kodlanılabilirlik farklılıkları*” denilmektedir. Whorf hipotezi, dillerin dış dünyayı algılama dolayısıyla iletişimi, hafızayı, düşünmeyi etkilediğini iddia ediyor. Whorf, “*Dil, Düşünce ve Gerçeklik*” (1956) adlı eserinde, dilin dış dünyayı kavramada bir etken olduğunu, dış dünyanın ve gerçekliğin dil ile yoğrulduğunu anlatıyor¹⁰⁷.

İnsanların nesneleri ve ilişkileri anlarken konuştuğu dile bağımlı olması (*dil göreliliği*), dilin, zihnin işleyişini bütünüyle belirlemesi “*dil determinizmi*”ni ortaya çıkarıyor. Heidegger de, insan bilincinin bütün etkinliklerinin doğal konuşma dili tarafından şekillendirildiğini iddia ediyor. İnsanların gerek yeni bir şeyler öğrenmelerinde, davranışlarını şekillendirmelerinde gerekse eski bildiklerini ve yaptıklarını pekiştirme ve genişletmede, yani eğitimde büyük oranda “sözel aracı”lardan faydalandığını görüyoruz. Hareketleri, nesneleri ve nitelikleri sözlendirerek anlatmanın en etkili olduğu çağlar 4-7 yaşları arasındır. Bilgilerin hafızada saklanması için de genellikle sözler kullanılır. Şu andaki öğrenme ve eğitim sistemimiz tamamen sözel araçlar kullanma üzerine kurulmuş gibidir.

Bir toplum içinde yaşayan insanlar, kendi dillerini çocukların zihnine kodlamakta ve işlemektedirler. Aile ve okul başta olmak üzere bütün sosyal kurumlar, bu dil kodlama işini yapmaktadırlar. Çünkü çocuklar, o toplumun dilini ne kadar mükemmel öğrenirlerse, toplum içinde o kadar başarılı olmaktadır. Dil, sosyal iletişimin ve etkileşimin en önemli unsurlarından birisidir. Bir anlamda “*iletişim ağı*” olarak görülen toplum içinde iletişimi mükemmel sağlamak için, o toplumda konuşulan dili çok iyi bilmek gerekmektedir¹⁰⁸. Eğer bir toplumdaki bireyler bir-

105 Ogden, C.K.; I.A. Richards vd, *Meaning of Meaning*, ARK Paperbacks, 1977

106 Grünberg, T. *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*. Ankara 1970. S.35 v.d.

107 Başkan, Ö. *Lingüistik Metod*. İstanbul 1967. S.157-159.

108 Schenk, M. *Soziale Netzwerke und Kommunikation*. Tübingen 1984. S.244-117

birlerinin ne dediklerini anlayamazlarsa o toplum hayatında sağlıklı bir diyalog kurulamaz.

Öte yandan toplum içinde yaşayan fertler ihtiyaçlarını gidermek, bilgi ve haber almak, toplumun diğer fertleriyle duygularını paylaşmak, dengeli yaşayabilmek için diğer insanlarla iletişim kurmak zorundadır. Gerçi toplum içindeki küçük alt grupların ve sosyal tabakaların dilleri birbirinden az çok farklı olmaktadır. Schutzmann ve Strauss'un araştırmaları, alt sosyal tabakalarda somut bir düşünce ve dil, orta sosyal tabakalarda ise kavramlara dayalı bir düşünce ve dilin egemen olduğunu gösteriyor. B. Bernstein da toplumsal tabakaların, zihniyetlerin ve dilin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu; alt tabakaların sınırlı, işlenmemiş bir dile, orta ve yüksek tabakaların ise işlenmiş bir dile sahip olduğunu göstermiştir¹⁰⁹.

Eğitim hedeflerinin gerçekleşmesi ve öğrenme, öğrencinin, içinde bulunduğu çevre ile iletişimi ve etkileşimi sayesinde. İletişim, davranış değiştirmeye yönelik fikir, bilgi, duygu, haber, tutum ve becerilerin paylaşılmasıdır.

Sınıfta öğretmenin öğretebilmesi, öğrencinin ise öğrenebilmesi ancak iletişim sayesinde mümkündür. Kişilerin iletişim yeteneğini de, büyük oranda, en çok kullanılan iletişim aracı olan dili bilme ve kullanma becerisi belirler¹¹⁰. Öğrencinin öğrenebilmesi, öğretmenin kullandığı terimlerin onun zihninde bir anlam meydana getirmesi, daha önceki bilgileri ve dış dünya ile bağlantı kurması sayesinde olabilir.

Bizim eğitim sistemimizde iletişim ve öğrenme imkânları ancak anadilimiz üzerinde aranabilir. Birkaç yüzyıldan beri en iyi eğitimin anadili ile verilebileceği konusunda psikolog ve pedagoglar aynı fikirdedirler¹¹¹.

Anadili, birbiriyle sıkı sıkıya ilgili dört faaliyete dayanır: dinleme, konuşma, okuma ve yazma! Bu dört ana faaliyet bütün derslerdeki öğrenmeler için gerekli bir temel olmalıdır¹¹². Okuduğunu çabuk, doğru ve tam olarak anlayabilen; duygu, düşünce, tecrübe ve fikirlerini belli bir amaca yönelik olarak açık ve anlaşılabilir biçimde ifade edebilen öğrencilerin her derste başarılı olma ihtimalleri fazladır.

Aslında birçok derste başarısızlığın temelinde, okuduğunu anlayamama ve anladığını anlatamama yatmaktadır. Eğitim teknolojisi günümüzde çok gelişmiş olmasına rağmen öğretimimiz gene de büyük ölçüde okumaya ve okuduğunu anlamaya dayanmaktadır. Hemen bütün derslerde en çok kullanılan, sözel araçlardır. B. Bloom, okuldaki öğrenmenin yarısından fazlasının okuduğunu anlama ve yazılı anlatım yeteneğine bağlı olduğunu; edebiyat ve fen bilimleri alanında başarıyı belirleyen asıl unsurun, okuduğunu anlama gücü olduğunu belirtiyor¹¹³.

109 Bernstein, B. *The Structuring of Pedagogic Discourse*, Vol.IV. (Class, Codes and Control). London, Routledge. 1990.

110 Çilenti, K. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara 1979. S.25 v.d.

Alkan, C. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara 1977. S.112 v.d.

111 Lurija, AR./ Judowitsch, F. *Die Funktion der Sprache in der geistigen Entwicklung des Kindes*. Düsseldorf 1970.

112 Marshall, J. *Anadili Öğretimi*. İstanbul 1974.

113 Tekin, H. *Okuduğunu Anlama Gücü ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*, Ankara 1984

Hayvanlar Arasındaki İletişim ve Etkileşim

İnsanlar hayvanlardan, beden ve yaşama biçimlerinden ziyade dilleri ile ayrılırlar. Hayvanlar, âdeta “*dilsiz yaratıklar*”dır. Hayvanların çok güzel sesleri ve çok çeşitli ses dönüştürmeleri vardır, ancak bunlar ne ölçüde dil sayılabilirler? Hayvanların ve bitkilerin konuşmasına ancak masallarda rastlamıyor. İnsanın diğer canlılardan ayrılmasında en büyük özelliklerden birinin dil ve konuşma olduğu tâ Antikçağdan beri çeşitli düşünürlerce söylenmektedir.

Son yüzyıldaki biyolojik araştırmalar insanın, fizyolojik olarak, yaşayış biçimi ve davranış olarak hayvanlar âleminin içinde bir canlı olduğunu göstermektedir. Acaba dil için de öyle mi? Hayvanların da dili var mı? Hayvanların sesleri de bunlar arasında bir iletişim ve etkileşim sağlıyor, ama bunları insan dilinin çok fonksiyonluluğu ile mukayese etmeye imkân yoktur.

Aynı insanlar gibi, hayvanlar da birbirleriyle haberleşme ihtiyacını duyarlar. Onların da iletişim sistemleri ve sosyal duyguları oldukça gelişmiştir. Anne ile yavruları arasında haberleşme ve ortak hareket etme iletişimi vardır. Toplu hâlde yaşayan yetişkin hayvanlar arasında da bir haberleşme sistemi vardır. Hayvanların iletişim sistemleri doğuştan ve içgüdüselidir. Bütün ayrıntılar ve sinyal kodları kalıtımla gelir. Tavuklar ve kuşlar, kendileri için bir tehlike gördüklerinde acı çığlıklar atarlar. bazen rakibini ve düşmanını korkutmak için tehdit çığlıkları, tahrik etmek ve heyecanlandırmak, belli bir yöne sevk etmek için değişik sesler çıkarırlar.

Hayvanların gerek ses çıkarmaya gerek gelen sesleri duymaya yarayan haberleşme kanalları herkesçe bilinmektedir. Koku saçıran maddeler de hayvan haberleşmesinde, özellikle cinsel davranışları harekete geçiren ve koordine eden vasıtalar olarak önemli rol oynarlar. Dilimizdeki “*insanlar konuşa konuşa, hayvanlar koklaşa koklaşa*” ifadesi, hayvan haberleşmesinin kokuya dayalı yönünü çok güzel ifade etmektedir. Elektrikli balıklarda da elektrik sistemi, önemli bir iletişim vasıtasıdır. Ayrıca dış görünüşünü ayarlama da hayvan etkileşiminin önemli yollarındandır.

Böcekler arasında gerçi ses iletişimi vardır, ama arıların haberleşmesinde “*dans dili*”nin geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. Yılanlarda da ses iletişimi önemli bir rol oynamaz. Buna karşın deniz hayvanlarında neredeyse kuşlardaki kadar zengin bir ses iletişimi vardır¹¹⁴.

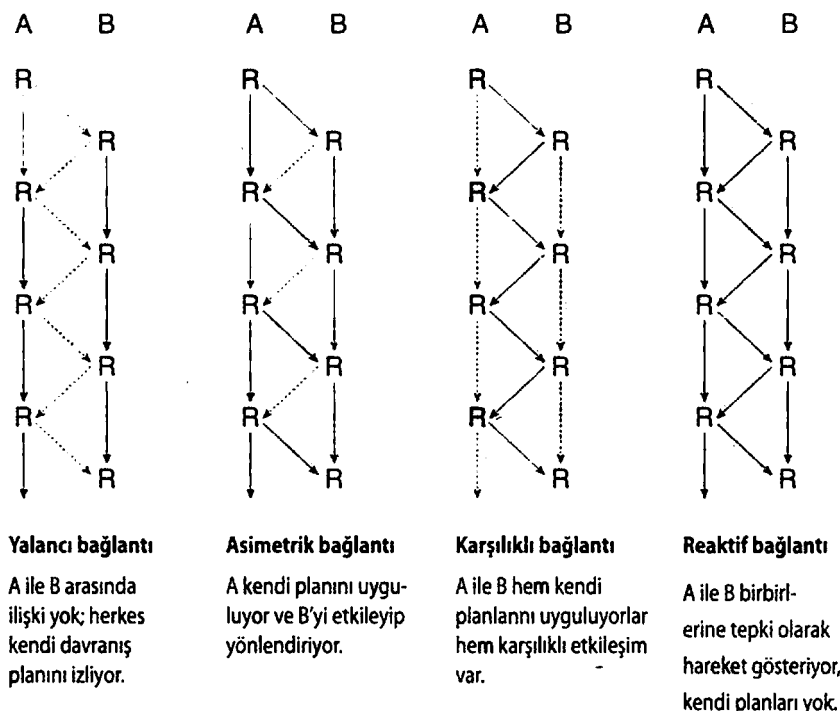
Haberleşme ve Karşılıklı Etkileşim (“İnteraksiyon”)

Haberleşme, bir organizmanın çevre uyaranlarına tepkisi; haber gönderenle alan arasındaki haberin gelip gitmesidir. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkiler ha-

114 Möhrens, F.P. *Tierische Kommunikation und menschliche Sprache Ursprung und Wesen des Menschen*. Tübingen 1968. S.81-96.

berleşmeye dayanır. Eğer haberleşme karşılıklı olur, haber veren ve alan karşılıklı haberleşirse “*interaksiyon*” ortaya çıkar.

İki kişi arasındaki karşılıklı ilişkileri ve etkileşimi gösteren *interaksiyon*, aşağıdaki şekillerde olabilir¹¹⁵:

Birçok karşılıklı iletişim ve etkileşim teorilerinde haberleşme çok önemli bir yer tutar. İnsanlararası ilişkilerde anlaşma ancak karşılıklı iletişim (haberleşme) ile mümkündür.

İnsanlar arasındaki etkileşimin nasıl olduğu konusunda davranışçılar, Skinner'in fonksiyonel davranış çözümlemesine dayanarak sosyolog G.G Homans ve P.M. Blau, sosyal psikolog E.E. Jones, H.B. Gerard, J.W. Thibaut ve H.H. Kelley tarafından geliştirilen karşılıklı davranış kontrolünü kabul ederler. Davranışın, karşıda etkili olup olmamasına göre pekiştirme ortaya çıkar. Skinner dil davranışlarını ve haberleşmeyi, uyarın-tepki zinciri ile açıklamaya çalışmaktadır. Buna karşı sosyal karşılıklı iletişim ve etkileşim teorisi, fertlerin birbirleriyle ilişkilerinde karşılıklı beğenmelerin ve çıkarların söz konusu olduğunu, karşılıklı memnuniyetin esas olduğunu iddia etmektedir. Oyunlarda, kişilerin karşılıklı yardımlaşmaya

115 Jones, E.E./ Gerard, H.B. *Foundation of Social Psychology*. New York 1967.

ve mücadeleye dayanan davranışları vardır. Grup dinamiğindeki farklılaşmalar ve iktidar sağlama da bu teori ile izah edilmektedir. Ama bu teori, insanlar arasındaki etkileşimi bir mal ve madde karakterine indiriyor; tarihe dayanmayan tabii bir malzeme olarak görüyor.

G.H. Mead'ın sembolik interaksyonculuğu, ruhu ve bilinci toplumsal etkileşim ve haberleşmenin bir fonksiyonu; insan davranışlarını, toplumsal olayların bir sonucu olarak görüyor. Kişinin benliği ve toplum, birbirleriyle âdeta özdeşleşmişlerdir. Mead'e göre davranışçılar, insan davranışlarını sadece dıştan görülebilir ve ölçülebilir tepkilere indirgeyerek anlamsızlaştırıyorlar. Bu, insan hareketlerini neredeyse hayvan hareketleri gibi yorumlamak demektir.

"Ben", günlük iletişim ve etkileşimin hem bir sonucu hem de önşartıdır; onun varolma şartları toplum içindedir ve toplumsal olaylara karşı da ferдин bir savunma stratejisi vardır. Toplum içinde kendini ortaya koyan kişiye karşı, iletişim ve etkileşim, hem kişinin benliğini destekleyici hem de yaralayıcı, bozucu mahiyette etki eder. Psikanalizde de, çocuğun benliğinin oluşmasında anne-babaların sosyalleştirici etkileşiminin ne kadar güçlü olduğu ortaya çıkmıştır.

İnsanların karşılıklı iletişim ve etkileşimini sağlayan faktörler nelerdir? Bu konuda araştırmacılar karşılıklı algı, karşılıklı sempati ve eğilim ("*Attraksiyon*"), mekânsal yakınlık, tutum ve vaziyet alışların benzerliği, bazı şahsiyet özellikleri vs. üzerinde durmuşlardır. F. Heider, "*Kişilerarası İlişkilerin Psikolojisi*" (1977) adlı eserinde, bu ilişkileri algı ve değerlendirme ile izah etmektedir. İnsanlar karşılıklı iletişim ve etkileşim vasıtasıyla birbirlerinin hareketlerini mânâlandırır ve yönlendirirler.¹¹⁶

K. Lewin tarafından kurulan "alan teorisi" ("*Feldtheorie*"), kişinin çevresinde, onun tarafından algılanan sosyal ve psikolojik bir alan bulunduğunu; bu alandaki bazı kuvvetlerin ferдин ihtiyacını karşıladığını, bazılarının engel olduğunu; ferдин veya grupların bütün hareketlerinin de bu alanda etkili olan kuvvetler ile açıklanabileceğini savunuyordu.

Bu ekole bağlı olarak araştırma yapan sosyal psikologlar (L. Festinger, T.M. Newcomb), iletişim ve etkileşimin de bu alanın güçler dengesi ve gerginliği içinde izah edilebileceğini iddia ettiler. Festinger'in kognitif (bilişsel) uyuşmazlık ("*kognitive Dissonanz*") teorisi, kişinin bilme durumu ile inançlar, kültürel kurallar, değerler tarafında uyuşmazlık çıkabileceğini hatta kişinin bir andaki bilme durumu ile önceki ve yeni tecrübeleri arasında da uyuşmazlık olabileceğini gösterdi. Bilme durumları arasındaki uyuşmazlık hoş değildir ve çözülmesi, en azından azaltılması ("*Dissonanz reduktion*") gerekir. Bunun için ya kişi kendi bilme durumunu ve davranışlarını değiştirmeli ya da eski hareket ve bilgilerine rasyonel izahlar getirmeli, "savunma mekanizmaları" ile savunmalıdır. Öte yandan, sosyal ilişkilerdeki asimetrik durumlar, bir denge içinde olmaya doğru zorlanırlar.

¹¹⁶ Heider, F. *The Psychology of Interpersonal Relations*, John Wiley and Sons, New York 1958

M. Argyles, insanlar arası iletişimi ve etkileşimi sosyal tekniklerle açıklamaya çalışıyor. Tıpkı piyano çalmayı, mükemmel kaymayı öğrendiği gibi insan; dil, ses, bakış, jest, beden hareketlerini nasıl değerlendireceğini, kullanacağını ve yapacağını pratik ve otomatik olarak öğrenmelidir.

Bu arada sözel olmayan iletişim ve etkileşim unsurları da önemli bir rol oynar. İnsanların hareketlerini yönlendirmede geri bildirim ("*feed back*") ve buna göre değerlendirme ile yeniden yönlendirme de etkilidir¹¹⁷.

İnsanlararası karşılıklı iletişim ve etkileşim araştırmaları, bir insanın meydana gelmesinde psikolojinin ve sosyolojinin tek yanlılığını gidermeye çalışıyor. Fert merkezli psikoloji görüşleri ile sistem merkezli sosyoloji görüşleri, yeni araştırmalar ışığında yumuşuyor. İnsanla ilgili olaylara yeni bir bakış açısından yaklaşıyor. Ancak ferdî ve sosyal davranışların hepsinin iletişim ve etkileşim içinde açıklanamayacağı da kesindir. Meselâ, iş ilişkileri, dil vs. henüz her yönü ile iletişim ve etkileşimin açıklayamadığı olaylardır.

Sanayi Toplumlarında İletişim

Her insan toplumu, fertlerin ve grupların karşılıklı anlaşabilmelerini sağlamak için bazı araç ve tekniklere ihtiyaç duymuştur. Tarihte ortaya çıkmış ilk toplumlarda, günümüzdeki küçük gruplarda, aile içinde, anne-çocuk arasında dil, yüz ve beden hareketleri (jestler ve mimikler) iletişim için yeterli sayılmıştır. Yakın çevrede insanların ses ve görmeye dayalı anlaşması mümkün olabilmıştır. Daha sonra insan bu optik ve akustik kaynakları bazı araçlar vasıtasıyla genişletmek istemiştir: ses yükselten boynuzlar, balta girmemiş ormanlarda kullanılan davullar, trampetler, dağdan dağa ateş yakılarak, ateşin dumanını belli şekillerde keserek haberleşmek vs.

İnsanların haberleşme tarihinde dildeki seslerin gözle görülür, okunabilir işaretler sistemi hâline getirilmesi (*yazı*) önemli bir aşamadır. Böylece insan haberleşmesi, hem bir zaman kesiti içinde geniş bir mekâna hem de mekân içinde geleceğe doğru uzun bir zamana yayılmış oldu. Bu arada kâğıdın ve matbaanın bulunuşu, yazıya dayalı haberleşmeyi daha da güçlendirdi. Çağımızda hem kitap ve dergi hem günlük gazetelerin haberleşme alanında oynadığı rolün önemi iyice açığa çıkmıştır.

Sanayi toplumunda yazının çoğaltılarak geniş kitlelere yayılmasının yanı sıra, elle yapılan resimlerden makinaların çektiği fotoğraflara, oradan da hareketli resimlere, filmlere doğru giden bir gelişim içinde de iletişim imkânlarının alabildiğine çeşitlendiğini ve güç kazandığını görüyoruz. Tarihte, insan toplumları aralarındaki haberleşmeyi neredeyse engelleyecek farklılıkta ve çeşitlilikte, birbirinden

117 Argyles, M. *Soziale Interaktion*. Köln 1972.

ayrı diller geliştirmişlerdir. İşte resim, heykel, fotoğraf ve filmler, dillerin meydana getirdiği bu iletişim engellerini ortadan kaldırmıştır.

Bu arada radyo, sese dayalı dili anlayanlar için geniş bir haberleşme sahası yaratırken, dillerin fazla yaygın olmaması yüzünden çoğu kez anlaşılmayan ses sistemleri olarak kalmış, ancak televizyon -aynı film gibi- dillerin meydana getirdiği bu engelleri, görüntüleri vasıtasıyla oldukça ortadan kaldırmış, neredeyse milletler üstü bir anlaşma ve haberleşme aracı olmuştur. Yoksul zengin bütün ülkelerde ve aşağı halk tabakaları arasında bu aracın hızla yayılması son derece şaşırtıcıdır. Çünkü insanlar arasında hiçbir haberleşme vasıtası bu kadar hızla yayılmamıştı. Bugün radyo, TV, telefon gibi teknik cihazlar insanların sese ve görmeye dayanan haberleşme isteklerine büyük kolaylıklar getirmiştir. Özellikle cep telefonu sistemlerinin görüntü ve film aktaracak kadar gelişmesi, internet bağlantısının yapılabilmesi, dünyanın her yerinde konuşulabilmesi insanlararası haberleşmeye büyük bir hız kazandırmıştır.

Modern sanayi toplumu, yeni haberleşme araçlarının da yardımıyla dünya ölçüsünde haber ajansları kurarak devletleri, toplulukları ve fertleri sürekli etki altında tutmaktadır. İnsanlar klâsik yoldan en yakınındaki insanlardan haber alamazken, bu ajansların ve araçların vasıtasıyla dünyanın en uzak köşelerindeki olaylardan haber almakta, bilgi ve “mesaj” (SMS) yağmuruna tutulmaktadır. Bunlar, modern insanın şekillenmesinde çok büyük rol oynamaktadırlar. Modern insan, artık yakın çevresinde gördükleri ve yaşadıkları ile değil, kitle iletişim araçları ile ikinci elden duydukları, gördükleri, okudukları ile şekillenmektedir. O, kendi duyu organlarıyla algıladığı bir gerçek içinde değil, kitle iletişim araçları ile kendisine yansıtılan bir gerçek içinde yaşamaktadır.

Eski insanların hayatında küçük bir rol oynayan dinleme ve okuma, bugün merkezî bir rol oynamaktadır. Modern insan, bilgi ve tecrübelerini kendi yaşantısına değil, kitle iletişim araçlarına borçludur. Gerçek dünya ile kitle iletişim araçlarının yansıttığı dünyayı birbirinden ayırmaya imkân yoktur. Bu nedenle çocuklar ve gençler, ‘çıplak hayat’ ile kitle iletişim araçlarının seçerek ve idealize ederek sunduğu hayatı birbirinden ayıramıyor. Bu olguya olumsuz olarak bakılırsa, *kişilerin, ipleri kitle iletişim araçlarının elinde olan kuklalar olma tehlikesi* açıkça görülür.

O hâlde insanlar gelecekte daha çok kendi *birincil tecrübeleri* üzerine eğilmelidirler; çeşitli olaylara karşı sağlam bilgi sahibi olmalı; onlara kitle iletişim araçlarından gelen haber ve bilgilerin doğruluğunu kontrol etme imkânları sunulmalıdır.

Kitle iletişim araçlarının büyük etkileme gücü, sunulacak olayların seçiminde, belgelenmesinde ve anlatımında çok dikkatli olmayı gerektirir. Belli bir ortalama ile sunulan haberler ve filmler, seyircileri ve dinleyicileri tek şekilde görmeye, düşünmeye sevk eder; insanlar robotlaşır, kitleleşir, özellikleri, kendilerine has şahsiyet unsurları kaybolur gider.

Bunun yanı sıra, modern kitle iletişim araçları insanlar arasında uzun yüzyıllar içinde oluşmuş kültürel farklılıkları ve zenginlikleri de ortadan kaldırmaya yönelmiştir. İnsanları çatışmaya ve savaşa sevkeden önyargıları ortadan kaldırdığı, insanları ve toplumları birbirlerine daha iyi tanıttığı ölçüde, bu iyidir; ama insanların yaşama, düşünme ve hissetme, yaratma zenginliğini ortadan kaldırdığı ölçüde de kötüdür. Yuvarlak bir dünyada bütün insanların aynı şeyleri duyan, düşünen, nefret eden bir birlik olarak yaşamaları güzel, ancak “gökte yıldız ararken ayağının önündeki çukuru görmemek”, dünyanın en uzak köşelerinden haber alırken kendi köyünü, kentini de kitle iletişim araçlarına yansıdığı ölçüde bilmek, tanımak kötü bir şeydir.

Kitle iletişim araçlarını ellerinde tutan güçler, bu araçların imkânlarını kendi politik, ekonomik çıkarları ve dünya görüşleri için kullanabilirler. Bu nedenle, kitle iletişim araçlarının arkasındaki güçlerin tarafsız olması, bazı kişiler ve gruplar için değil, bütün toplum için en doğru, en güzel bilgi ve haberleri vermesi esastır. Gazetelerin, radyo ve televizyonun bugün, partilere seçim kazandırdığı, devlet başkanlarını düşürdüğü, savaşlar çıkardığı, istediği malı sattırıp istediğini sattırmadığı düşünülürse, bu araçları çok dikkatli kullanmak gereği daha iyi ortaya çıkar kanaatindeyiz.

Bugün kitle iletişim araçlarını (basını, radyoyu, televizyonu, film yapımı ve üretimini) elinde tutan totaliter yönetimler, propaganda ve beyin yıkama metodlarıyla, halkı istediği gibi yönlendirmektedir. Bu araçların tamamen özel kişi ve kuruluşların eline bırakıldığı yerlerde de, reklamı yaptıranın; ekonomik yönden güçlü olanın propagandasını yaptırma tehlikesi vardır. Eski Doğu bloku ülkelerinde bütün kitle iletişim araçları, devletin ve dolayısıyla partinin, iktidarın kontrolünde idi. İçlerinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok Avrupa ülkesinde gazete, kitap ve film piyasası, özel şirketlerin; radyo-televizyon kuruluşları kısmen devletin elindedir. ABD'de de bütün kitle iletişim araçları özel şirketler tarafından kurulmakta ve işletilmektedir. Bu dağılım, modern insan üzerindeki etkilerin nasıl çok yönlü kaynaklardan geldiğini göstermektedir. Bu organlardan bazıları iyi, bazıları kötü niyetli; savaşı kışkırtanlar da var, barışı destekleyenler de; kesinlikle doğru-dan ayrılmayanlar da var, sansür ve uydurma haberlerle kamuoyunu istedikleri gibi yönlendirmek isteyenler de!..

Kitle iletişim araçlarının bir başka özelliği, kişilerde neredeyse “alışkanlık” yapmasıdır. Bir gazeteye alışanlar onu her gün alma ihtiyacını duyuyor, radyoya alışan onun programlarını sürekli izliyor, televizyonlar neredeyse hiç kapatılmıyor, programlar izlenirken kimse gürültü çıkarmıyor. Kitle iletişim araçları, kendisi bütün dünya ile bağlantı kuruyor ama ev içindeki, aile içindeki bağlantıyı kesiyor. Gazete, televizyon, insanın yapmak istemediği işten, konuşmadan, karşılaşmak istemediği kişilerden kaçma vasıtası da oluyor; yalnız kalmak isteyen kişiler için “kendi emirlerinde” iyi bir dünya teşkil ediyor.

Modern insan kitle iletişim araçlarının etkisinde, tamamen onların meydana getirdiği bir yaşantı ve uyarılar dünyasında yaşıyor. Bu da kendi benliğini, “insanlığını” kaybetmesine neden olabilir. Bu nedenle modern okul sistemine düşen bir başka görev, dış etkilemeler karşısında ferdin özelliklerini ve insanlığını koruyacak, iradeli olarak seçim yapmasına, dış etkilere gerektiğinde karşı çıkmasına temel olabilecek sağlam bir ruh ve şahsiyet eğitimi vermektir.

Önceleri eğitimciler tarafından öğretmenlerin yaptığı örgün eğitim çalışmalarını engellediği, bozduğu gerekçesiyle olumsuz olarak değerlendirilen kitle iletişim araçları, şon zamanlarda giderek daha fazla eğitim hizmetinde kullanılmaktadır. Gelecekte, hem genel insanlık eğitiminde hem de meslekî eğitimde radyo-televizyon ile bilgisayar ve internetin yeri ve önemi daha da artacaktır.

Resmî ve özel bütün radyo-televizyon kuruluşlarının yanı sıra bazı üniversiteler de kendi istasyonlarını kurup, bu araçlar yardımı ile eğitim programları uygulamaktadırlar. İngiltere’de “University of the Air”, Almanya’da “Telekolleg”, Türkiye’de Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, bu tür programlar hazırlamakta ve yayınlamaktadır. Bundan sonra bütün üniversiteler kendi *uzaktan eğitim sistemlerini* kurup geliştireceklerdir.

Ayrıca radyo ve televizyon, sanayi toplumunun geleceğine yönelik önemli kültür programları da sunmakta; halka sadece önemli haberleri verme ve boş zamanlarda eğlence programları ile dinlendirme yanında, onları şimdiki zaman ve gelecek için de eğitmektedir.

TELEVİZYON SAATİ

Muhakkak ki, önceleri her şey başka idi. Akşam olduğunda, karanlık çöktüğünde, iş bitip eve gelindiğinde insan artık özgür bir kişi değil mi idi? Eskiden, insan, tatil akşamlarında neler yapmazdı ki!

Sinemaya gidilirdi, dostlar ziyaret edilir veya onlarla birlikte bir yerde beraber oturulurdu. Hiç olmazsa evde sessizlik içinde oturulur, konuşulur, kâğıt oyunu oynanır veya tartışılırdı. Sadece şunu söyleyeceğim, eskiden insan saat yedi ile sekiz arasında şimdikinden daha mutlu idi. O zaman, bir çocuk gibi oynamaya gidilebilirdi.

Eskiden, akşam yemeğinden sonra dostlar birbirine telefon ederdi: “Alo, nasılsın?”, “Bu akşam ne yapıyorsun?”, “Sizin orada da yağmur yağıyor mu?”, “Bize gelin de oturup konuşalım” gibi telefon konuşmaları artık eskide kaldı.

Bugün, dostların telefon konuşmaları dar bir zaman içine sıkışmış bulunmaktadır. Akşam saat altıda başlayan bu konuşmalar saat sekizden biraz önce sona erer. Sonra artık konuşulmaz, sessizlik, büyük teneffüs! Problem aslında

önemlidir, ama önemsiz görülüyor. Çünkü bu durumda insan huzursuzluk ve sınırlılık içinde kalıyor. Telefonla konuşurken, eğer karşıdaki "Affedersin, lütfen, şimdi kapatmak zorundayım, maalesef, tekrar görüşmek üzere, teşekkür ederim" diyorsa, bu çok kötü bir etki yapar. Niçin? Çünkü televizyonda haberler başlayacaktır. (Braun, K. / Schmoe, Fr. *Deutsch als Fremdsprache* IB. Stuttgart 1979. S.19.)

SİBERNETİK EĞİTİM

İnsanlığın binlerce yıllık gelişiminde, teknik ilerlemeyi sağlayan bazı önemli safhalar ve prensipler vardır. Tekerlek ve kaldıraç gibi bazı önemli buluşların yanı sıra, yakın zamana kadar insanlık iş yaparken genellikle kendisinin veya evcilleştirdiği bazı hayvanların kas gücünü kullanıyordu. Rüzgâr ve su gibi doğal güçlerden yararlanma ise, yaygın ve sürekli bir kullanım alanı bulamıyordu.

Daha sonra bazı mekanik sistemler yapıldı; burada buhar gücü oldukça yaygın bir kullanım alanı buldu, petrol ürünlerinin kullanımı gene öyle! “Mekanizasyon” denilen makinalarda insan ve hayvan kası dışında güçler kullanma, insanlığın teknik gelişim tarihinin önemli safhalarından biridir. Bu safhada insan, makinaları çalıştırmayı başka enerji kaynaklarına bırakarak, kendisi yönetim ve kontrol yerine geçti. Ama daha sonra bu yönetim işini de makinalara bırakıp sadece kontrol işini kendi yapmaya başladı. Bugün ise artık otomatik makinaların denetim işleri de “operatör” insanlarca değil, geri merkezle haberleşmeli (feed back’li) sibernetik makinalarca yapılıyor¹¹⁸. Bu şimdilik, insanlık tarihinde ulaşılan en son gelişim safhasıdır.

Bugün, sibernetik sistemler büyük oranda canlıların sinir sistemlerine benzerler. Canlılar içinde en gelişmiş sinir sistemine sahip varlık da insandır. Basit canlılarda sinirsel merkezler yoktur, her şey bir tek hücrede olup biter, ama canlılar dizisinde yukarıya doğru çıktıkça sinir sistemlerinin daha gelişmiş oldukları görülür. İnsanın sinir sistemi, değişik duyu organlarından binlerce bilgi parçacığı alır ve bütün bunları vücudun cevabını oluşturacak şekilde bütünleştirir. Tabi bu arada duyuusal bilgi parçacıklarının % 99’dan fazlası önemsiz bulunarak, beyin tarafından sürekli bir yana atılır veya beyin tarafından -kontrol etmek veya düşünme sürecinde kullanılmak üzere- depo edilip saklanır. İnsan beyni bir denge durumu ayarlayarak, dışardan devamlı gelmekte olan sayısız uyarıcıya karşı sinir sistemini korur; sadece belli büyüklükteki şeyleri görür, belli bir titreşim sayısı içindeki sesleri duyarız. Hava basıncına karşı vücudumuz ayarlanmıştır. Görme alanımıza giren her şeyi değil, görmek istediğimizi veya çok dikkati çeken şeyleri görürüz. Eğer çevremizde aşırı derecede bir gürültü varsa, kulak bunu engeller, beyne sadece bir uğultu şeklinde gönderir.

¹¹⁸ Songar, A. *Sibernetik*. İstanbul 1979. 2.baskı. S.131-132.

Duyumların iletim kademeleri olan *sinaps*larda da duyumları arttırma, azaltma, hiç geçirmeme veya dağıtma şeklinde bir kontrol söz konusudur. Eğer insan dış dünyadaki her şeyi algılayabilseydi veya duyu organlarının algılayabileceği her uyarın aynen sinir merkezine alınsa ve hepsine cevap verilmeye kalkılsaydı, bu mükemmel sistem, hemen hiç faaliyet göstermeden çok kısa bir zamanda çökerdi. Oysa Allah'ın yarattığı bu mükemmel evren sistemi içinde, onun yarattığı en dengeli ve yüce varlık olarak insan beyni ve vücudu, hayran olunacak yetenekleri ile her türlü dış şarta uyum sağlayarak sürekli gelişmekte ve ilerlemektedir.

“İnsan” Adlı Mükemmel Sistemin Fizyolojik İşleyişi

İnsan, hem kendi iç dünyasının her noktasını hem de dış dünyasını görmekte, dinlemekte, öğrenmekte ve buralardan gelen uyarılara tepkiler göstermektedir. İçeriden ve dışarıdan gelen uyarılar (duyu organları vasıtasıyla alınan duyumlar, iç ve dış organlardaki kas kasılmaları, iç ve dış salgı bezlerinin salgılamaları) sinir sistemi içinde elektriksel olaylarla iletilmektedir. İstirahat hâlinde her nöronun içinde -70, -85 milivoltluk bir voltaj vardır. Dışarıdan bir uyarın geldiği zaman nöron içindeki voltaj birden -50, -60 milivolta yükselir ve nöron aksonu dentritleri vasıtasıyla başka nöronlara ulaştırır.

Uyarınların uzak mesafelere iletilebilmesi için çeşitli nöronlar uç uca eklenir, bir nöronun akson uçları diğer nöronun dentritleri ile temasa geçerek elektrik akımı iletilir. Bir nöronun ve bilhassa dentritlerin üzerinde binlerce ufak yumru vardır. Bunlar, diğer nöronlardan gelen sinir tellerinin son uçlarıdır. Nöronlarda akım ters yönlüdür, sadece uyarın akımını diğer nöronlara iletir (“*Hep İleri Yasası*”)¹¹⁹.

İnsanın sinir sistemi üç büyük düzeyde çalışmaktadır. *Birinci* safhada, dışarıdan gelen uyarınlara otomatik motor cevaplar, refleksler omurilikten verilmektedir. *İkinci* safha, alt beyin düzeyi denilen bulbus, pons, talamus, serebellum gibi beyin alt bölgelerince idare edilen kan basıncı, solunum, denge kontrolü, baş, vücut ve gözlerin uyumlu çevrilme hareketleri, tükürük salgılama, beslenme gibi bilinç dışı fakat koordine hareketlerin yönetildiği düzeylerdir. *Üçüncü* safha ise, yüksek beyin düzeyi denen, beyin kabuğunun bilgiye dayanan bilinçli faaliyetleridir. Bütün sinir sistemindeki nöron gövdelerinin dörtte üçü beyin kabuğundadır ve anılar ile cevap kalıplarının büyük kısmı burada depo edilmektedir. Beyin kabuğunun düşünmede ve duyumların ölçsüz derecede derinleştirilip zenginleştirilmesinde önemli rolü vardır¹²⁰.

İnsanın sinir merkezlerinde 10 milyardan fazla hücre vardır. Bunlar birkaç trilyon noktada birbirleriyle temas kurma hâlinindedir. + ve - elektrik akımları ile çalışan bu iletim sisteminde (“*Hep veya Hiç Yasası*”) duyumlar çok çeşitli kanal-

119 Akçay, M. *Sinir Sistemi Fizyolojisi*. Ankara 1979. 5.baskı. S.57.

120 Guyton, A.C. *Fizyoloji*. 2.cilt Ankara 1978. S.327-329.

lardan bir nörona geldiği için, nöronun onu diğer nöronların dentritlerine ulaştırmasında milyarda bir yanlış iletme ihtimali vardır. Beynimizde 10 milyar hücre bulunduğunu kabul etsek, bunların ikili elektrik sistemi ile bilgisayar işlem gücü $2^{10.000.000.000}$ gibi korkunç bir düzeydedir. Bütün evrende 2^{300} atom olduğu düşünülürse, insan beyninin gücü açıkça ortaya çıkar.

Sibernetiğin Temeli Olan Elektronik Beyinlerin Esası

Canlıların çalışma sistemleri ile elektronik beyinlerin çalışma sistemleri aynı esasa dayanır. Bunlarda iki esas vardır: akımın geçtiği durum (ki bu “1” ile gösterilir) ve akımın geçmediği durum (bu da “0” ile gösterilir).

Elektrik devrelerinin açık veya kapalı olmasına ve bunların seri ve paralel bağlanmalarına göre çeşitli imkânlar ortaya çıkabilir. Elektronik makinalar elektrik enerjisi ile çalıştıkları için, elektrik dilinin ikili işaretini (1 ve 0) kullanmak zorundadırlar. Elektronik makinarya verilecek her şey bu dile çevrilip makinarya verilmelidir.

Elektronik beyinlerin yapacakları işler, bir akış şeması içinde önceden “programlanarak” makinarya verilir. Bilgisayarlar, bu şekliyle, itaatkâr ve işbirliği yapmaya hazır birer beyindirler.

Sibernetik Nedir?

“Sibernetik”, eski Yunancadan gelme bir kelimedir ve bir gemiyi rüzgârlara, fırtınalara rağmen devamlı yer belirlemeleri, rota düzeltmeleri ile sürekli yeni yönetim stratejileri benimseyerek hedefe götürmek demektir.

Sibernetik, bugün, N. Wiener’in bahsettiği modern ve çok daha kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır. Bugün sibernetik haberleşme, kontrol, ayarlama ve denge kurma bilimidir. Canlı varlıklarda ve makinalarda karşılıklı haberleşme, kontrol ve ayarlama durumlarını incelemektedir.

Sibernetik, tabiatı her şeyin belirli kurallar ve yasalar içinde olduğunu iddia eden determinizm (Newton) ile tabiatı her şeyin birbirine uymayan bir düzensizlik içinde olduğu, bir olan şeyin bir daha olmadığı şeklindeki Heisenberg’in görüşü arasında, tabiatdaki düzeni açıklayan bir arabulucu bilim olmuştur. Buna göre, evrenin en büyük hareketlerinden en küçük mikro organizmaların yaşayışına kadar her şey sibernetik esaslar içinde olmaktadır. Hareketin ve oluşumun özü, yaygın şekliyle geri merkezle bağlantı ve haberleşme kurmadır (“feed-back”, “Rückkoppelung”).

Evren ve onun içindeki canlılar, gerideki merkezle haberleşerek hareket ederler. Evren ve onun içindeki sonsuz sayıdaki canlı organizmalar, tamamen çeşit-

li denge sistemleri kurarak yaşarlar. Bir kurbağa bir böceği yakalarken veya elimizdeki kalemlerle yazı yazarken, gerek göz gerekse kas hareketlerinin ana yönetim merkezlerine gitmesi, orada kontrol edilerek yeni emirlerin verilmesi gerekmektedir. Geri merkezle bağlantı kurulamıyorsa veya haberleşme mükemmel değilse, hareket başarısızlığa uğrar. Eğer yanlış düzeltilebilecek bir yanlış ise, geri merkez (beyin) yeni emirler vererek yanlış düzeltir.

Tabiattaki milyonlarca canlının hepsi, geri merkezle haberleşerek canlılıklarını sürdüren birer süper elektronik beyin, insan aklının şimdilik alamayacağı derecede mükemmel birer sistemdirler. Hem o derecede mükemmeldirler ki, kendi kendilerine üreme fonksiyonlarını bile yerine getirmektedirler. Bunların, denizdeki basit canlılardan evrim yoluyla mı geliştiği, yoksa “her şeye kadir bir Tanrı” tarafından mı yaratıldığı tartışılmaktadır. Ama gerek evren sistemi gerek henüz sayısını bile bilemediğimiz ve hiçbirisinin sırrını tam olarak çözemediğimiz canlılar sistemi, oluşum ve evrim gücünün çok üstünde gibi görünüyör.

Evrendeki bütün canlıların yaşamaları tamamen bir denge sistemi üzerine kurulmuştur. En yakından tanıdığımız kendi vücudumuzu ele alırsak, burada “*homeostatis*” denilen bir denge durumunun hâkim olduğunu görürüz. Üşüyünce titrer, sıcakta terler ve beden ısınısını +36.5 derecede tutmaya gayret ederiz. Bu denge bozulunca insan hasta olur; ısı yükselmesi ve düşmesi belli bir seviyeyi aşınca da canlı organizma ölür. Koşarken veya bir iş yaparken vücut hızlı çalışınca kaslara ve hücrelere gerekli enerjiyi sağlayıcı kan dolaşımını hızlandırmak için kalp daha hızlı çalışır (gaza basmak gibi), akciğer kendisine fazla miktarda gelen kanı temizlemek için daha hızlı çalışır, insan nefes nefese kalır. Bu arada artan beden ısınısını da terleme yoluyla düşürmeye çalışırız.

Vücudumuzda bunun gibi sayısız denge durumları ve ayarlama sistemleri vardır. Bütün sistem devamlı kendiliğinden ayarlanır. Dengeyi aşırı derecede sarsan bozucu uyaranlara karşı organizma “sansür” uygular; ya bu organlardan gelen bildirimlerin diğer sistemlere geçişini zayıflatır, engeller, ya da bozulan sistemin diğer sistemlerle ilgisi kesilir. Yoksa başka türlü sinir sisteminde denge kurmak mümkün olmaz.

Sistemlerdeki denge genellikle negatif geri bildirme ile kurulmaktadır. Negatif geri bildirme denge kurmaya yöneliktir; aşırılıklar kontrol edilmekte, düzeltilmektedir. Eğer sinir merkezlerinden gönderilen emirler, yerine getirici organların dışardan aldıkları bilgilere uymuyorsa veya gücünü aşıyorsa, düzeltilmesi için geri beyne gönderilir, düzgün emir istenir. Beyin, elin ateşe uzanması için emir veriyorsa, parmakların yanması ona emri düzeltmesi ihtiarını verir. Kandaki şeker miktarının artışı vücut için tehlike olmaya başladığı anda, negatif geri bildirimler dengeyi kurmaya yarayan sistemleri harekete geçirir. *Pozitif geri bildirme*, merkeze sürekli olumlu haberlerin gelmesi üzerine, aynı hareketin giderek daha hızlı yapılması, kontrol dışına çıkması, parçalanıp ölmesi demektir. Vücut ısındığında

terlemediğimizi ve ateşin devamlı arttığını düşünelim; sıcaklık daha 8-10 derece artmadan beden ölür.

Sibernetik bilimine önemli sıçramalar yaptıran, buzdolaplarındaki ısıyı sürekli belli bir derecede tutmaya yarayan termostat, Dr. Walter'in "Fotosel" adlı ışık kaplumbağası, Dr. Ashby'nin insan homeostatisine çok benzeyen ve basit bir mekanizma ile 390.625 yoldan haberleşme ve kontrol sağlayan "Homeostat" adlı oluk içinde yüzen plakalar sistemi vs. hep bu negatif geri bildirme esasına dayanarak denge kurmaya yarayan sistemlerdir.

Biyolojik düzenleme sistemlerinin iyice şematize edilmiş şekilleri olan bu örneklerden hareketle, bugünün bilgisayarları da aynı şekilde hesaplama, geri bildirim alma, düzeltme, yeniden düzgün emirler verme şeklinde faaliyet göstermektedir. Bugün bilgisayarların en büyük özelliği ayarlama yapabilmeleridir; uzay uçuşlarında, hava güvenliğini sağlamada, sınıai mal üretiminde, trafik düzenlemelerinde, programlı öğretimde vs. bu böyle olmaktadır. Ancak geri bağlantılar kurarak işlemek, açık sistemler içinde olabilmektedir; kapalı bir sistemde (meselâ, saatte) yönetim hiçbir şekilde geri bağlantılar kurma gereğini duymaz.

Sibernetik, bir sistemin bozucu ve bilinmeyen faktörlere karşı kendilerini ayarlaması ve denge kurması ile olur. Sibernetik, cihazlarda olsun canlı tabiatla olsun, bilgi alışverişi ("Informasyon") ve ayarlamalar yapılmaktadır. Bugün sibernetik, canlılarla uğraşan hemen bütün bilim alanlarında kullanılmaktadır. *Sosyo-sibernetik*, sosyal yapıyı bir sistem, toplumu canlı bir varlık veya makina olarak kabul eder; burada haberleşmenin, kontrolün, denge durumlarının doğru tespitini yapar. *Psiko-sibernetik*, insanın psikolojik yapısında birbirlerini etkileyen güçlerin incelenmesi, sibernetik esasların insan beynine uygulanması, insan beyni ve sinir sisteminin sibernetik esaslara uygun bir makina olarak görülüp incelenmesidir. Burada, anormal davranışlar beyindeki veya fizyolojik sistemdeki bir haberleşme bozukluğu ile açıklanır; bunlar da düzeltilerek tedavi edilmeye çalışılır. Bu şekilde insanın işlediği suçlar da bir tür iletişim eksikliği olarak görülür, cezalandırma yerine tedavi edilmesi önerilir veya en azından yargılamada tarafsızlığın sağlanmasında, ceza sicillerinin tutulmasında sibernetik esasta çalışan makinalardan yararlanılması önerilmektedir.

Nöro-sibernetikçiler, sinir sistemleri ile elektronik beyinlerin benzerlikleri ve geliştirilmeleri üzerinde çalışmakta; insana ve insan beynine benzer robotlar yapmaktadırlar. Burada örnek olarak da sadece insan alınmamakta, diğer canlılar da yeni makinalara örnek olmaktadır. Meselâ, yarasaların algılama gücü radarlara, kurbağaların gözü biyolojik devrelere vs. Ancak tabiatındaki canlılar ve özellikle insanların sonsuz boyutta varlıklar olmasına karşın, insanların yaptıkları cihazlar birkaç boyutludur.

Sibernetiğin hem canlılarla uğraşan bilimlerde hem de teknik bilimlerde böyle kullanılması, onu, "bilimler arasındaki bir köprü" durumuna getirmiştir. Canlıların ve elektronik cihazların "temel tekniği" olan sibernetik, bir hedefe ulaşmada en iyi stratejinin araştırılıp tespitini gerektirir.

Eğer mekanik gözle bakılacak olursa, evrendeki canlılar yanında insanların yarattıkları robotlar ve elektronik beyinler çok basit ve tek yönlü kalmaktadır. Şu anda evrende insandan daha güçlü bir “makina” düşünülemez. Mikroskoplarla evrenin mikro dünyasına, teleskoplarla makro dünyasına uzanan insanoğlu; artık kas gücünün yerine dev makinaları koyduğu gibi, mantık ve hafıza gücünün yerine de bilgisayarları koymuş ve bunlar vasıtasıyla diğer makinaları birer hizmetçi araç olarak kontrolleri altına almıştır.

Bugün insan beyni, aşağı yukarı 10 milyar nöronu (sinir hücrelerini), her nöronun içinde binlerce kromozomu ve her kromozomda da aşağı yukarı 100.000 geni bulundurmaktadır. Böylece her hücre bir milyar bilgi depolarsa insan beyninin bilgi depolama gücü ortaya çıkar. İnsan eseri bilgisayarların elektrik hücresi sayısı, henüz insan beyninin gücünden çok çok geridedir. Ama gene de insan, bu uysal, usanmaz, yorulmaz, her an hizmete hazır “oyuncakları”, kendi beyninin ve sinir sisteminin öğrendiği bilgiyi depolamasında ve bilgileri çeşitli şekillerde işlemesinde hizmetçi olarak kullanabilir.

Sibernetik Eğitim

Sibernetiği insanlarla insanlar, insanlarla makinalar ve makinalarla makinalar arasındaki haberleşme, kontrol ve yönetim bilimi olarak ele aldığımızda, eğitim olayının da esasında sibernetik bir işleyiş olduğunu görürüz.

Eğitim olayında, toplumların kültürel geçmişleri, bugünkü gelişim düzeyleri, değerleri, ihtiyaçları ve gelecekteki hedeflerini göz önüne alan, fertlerin eğitim yoluyla toplumda ulaşmayı hak ettikleri yere ulaşmalarını sağlayıcı bir amaçlar dizisi belirlenir. Bu, eğitim amaçlarını tespit işi, genellikle sibernetik eğitimin dışındadır; toplumların yöneticileri, eğitim filozofları ve ülke eğitiminde söz sahibi kimseler bu amaçları tespit ederler. İkinci safhada, bu amaçlara ulaşmak için nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği, hangi öğretmenlerin, okulların, derslerin açılacağı ve derslerde ne gibi müfredatların uygulanacağı tespit edilir. Bu safha eğitimin planlanması safhasıdır. Eğitim programlarını merkezden yapan yöneticilerle daha ayrıntılı programlama yapan öğretmenler ve okul idarecileri, esas olarak, öğrenciyi açık bir sistem içinde, yani önceden hesaba katılmamış iç ve dış etkilerle devamlı bozulma temayülündeki eğitim olgusunu arada sırada yapılan durum değerlendirmeleri ve gözlem, geri merkezle haberleşmelere dayanarak düzeltmekte; amaçlanan hedefe ulaştırmaya çalışmakta, öğrencide bazı bilgi ve davranış değişiklikleri meydana getirmeye çalışmaktadırlar.

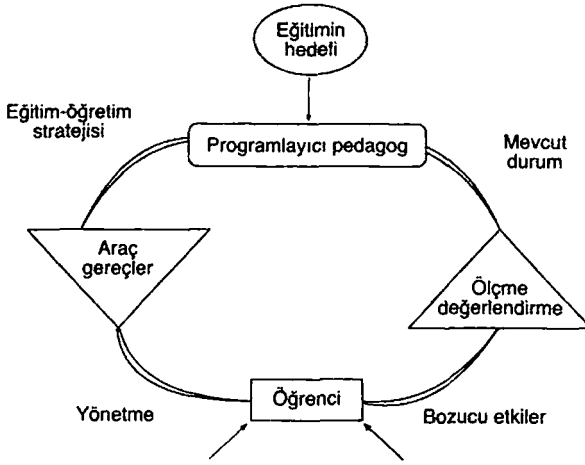
Eğitim olayını, aşağıdaki şemada görüldüğü gibi, tamamen sibernetik esasta işleyen bir mekanizma olarak görebiliriz¹²¹.

121 Cube, V. "Kybernetik und Padagogik", *Padagogik-Das Fischer Lexikon* (H.-H. Groothoff yay.) Frankfurt am Main. 1973. 11. baskı S. 167.

Rose, J. *The Cybernetic Revolution*, Barnes & Noble Books, New York 1974.

Smith, K.U.; M.F. Smith, *Cybernetic Principles of Learning and Educational Design*, Holt, Rinehart and Winston 1966.

Mahapatra, B.C. *Education In Cybernetic Age*, New Delhi, Sarup & Sons, 2006.

Bugün sibernetik eğitim, değerler tartışması sonunda belirlenen eğitim amaçlarına en iyi stratejiyi ve öğrenme tekniklerini hazırlama, ölçme-değerlendirmenin verdiği geri bildirimlerle öğrenmede en kısa zamanda en başarılı bir gidiş temin etmemdir. Zaten eğitim bilimcileri de eğitimi, önceden tespit edilmiş amaçlara ulaşmada bir araç olarak görüyorlar¹²². Sibernetik eğitim bugün eğitim amaçlarını belirleyen *değerler tartışmasına* ("Normenkritik") pek girmiyor, ama tespit edilen değerlere ulaşmada, didaktik oluşum içinde gün geçtikçe etkisini arttırıyor. Bu nedenle sibernetik eğitimi, daha açık bir şekilde "*sibernetik didaktik*" olarak niteleyebiliriz. Sibernetik didaktiği de iki alt bölüme veya daha doğrusu dala ayırarak incelemek daha yararlı olacaktır:

- Bilgi alışverişi didaktiği,
- Otomasyon didaktiği ("Programlı öğretim").

Bilgi Alışverişi Didaktiği ("İnformasyon Didaktiği")

Bilgi alışverişi ve başka bazı sibernetik metodlarla öğrenmenin ne olduğunu araştıran bu didaktik dalı, aynı zamanda öğrenmede en iyi stratejileri ve yöneltme tekniklerini de hazırlar.

Bilgi alışverişi kavramı, hem teknik hem de teorik olarak, modern bilgisayarların ve didaktiğin temelidir. Bilgi alışverişinde en önemli nokta, mevcut işaretler dizisinin, makinaların anlayacağı dile göre kodlanmasıdır. Bir mesaj (söz, yazı veya işaret), sahip olduğu bilgi alışverişi birimi ("bit") oranında, canlı organizmada veya makinada bir değişikliğe neden olur. Bir mesajın bilgi alışverişi değerini

¹²² Brezinka, W. *Erziehungsziele, Erziehungsmittel, Erziehungserfolg*. München 1976. S.106-107.

ölçmek için de $1 = L \log a / \log 2$ formülünü uygulamak lâzımdır (L = mesajdaki işaret sayısı, a = birbirinden farklı işaret sayısı).

Bilgi esasen fizik bir olaydır; eğer hitap ettiği organize sistemde, insan bey-ninde bir değişime neden oluyorsa (semantik kalitesi varsa) bir değeri vardır; bir tepkiye neden olmuyorsa bir bilgi alıp-verme değeri de yoktur¹²³. Meselâ, “limon” sözcüğü, Türkçe bilende bir tepki doğurur, bilmeyende değil! Gene Türkçe bil-meyen bir kişiye sakın sesle istediğiniz kadar kötü söz söyleyin, eğer hareket ve tavrınız bir şey ifade etmiyorsa sözler hiç bir tepki doğurmaz. Bu nedenle insanlar ve hatta canlılar arasındaki ilişkilerde dilden ziyade el kol hareketleri, ses tonu, mimikler vs. daha geniş bir etkileşim alanı bulur. Esasen canlı hücrelerinde enfor-masyonun kodlanarak saklanması ve kullanılması, tamamen kimyasal bileşimler tarzında (DNA yazısı) ifade ve izah edilmektedir.

Bilgi alışverişi teorisi, öğrenme olayına şu esaslar dâhilinde tatbik edilebilir: Araştırmalar, insan bilincinin dakikada aşağı yukarı 10-16 bitlik bir kanal kapasite-sine sahip olduğunu gösteriyor. Bu da insan beyninin bir dakikada aşağı yukarı dört rakam, üç harf, birbiriyle bağlantısı olmayan iki söz alabilecek kudrette olma-sı demektir. Hafızanın kanal kapasitesi de aynı şekilde dakikada 0.5-0.7 bitlik bir alma düzeyine sahiptir¹²⁴. Eğer öğrenmeyi bir davranış değişikliği olarak görürsek, öğrencinin daha önce öğrendiği ve yanlış davranışına neden olan bilgilerin hafı-zadan silinmesi ve onun yerine yeni davranışı yapmayı sağlayacak bilgilerin sinir sistemine ve beyne yerleştirilmesi gerekmektedir. O hâlde bu bilgi ve hareketler beyinde nasıl depolanıyor? Bunlar, hafızamıza ve davranış repertuarımıza parça parça alınırlar. Meselâ, bir metin 1=100 bitlik bir bilgi içeriyorsa, bu metnin bir kez okunması aşağı yukarı 10 dakika sürer, bu zaman zarfında da hafızaya ancak $10 \times 0.7 = 7$ bitlik bir bilgi depolanabilir. Eğer metin ezberlenecek olursa, her tekrar-da daha çok bilgi hafızaya işlenir.

Sibernetik açıdan öğrenme ile ihtimaller arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Sık sık aynı şekilde meydana gelen bir olay, arada bir olan olaydan daha az dikkatimizi çeker. Trafığın akışı hiç dikkatimizi çekmez, bir kaza ise ilgileri oraya çeker. Eğer bir olayda bütün ihtimalleri biliyorsak düzeni tanırız, güven kazanırız, gereksiz bilgileri almayız. Dışarıdan gelen bilgileri hafızamıza kaydetmeden önce kodlar-ken, yalnızca bilgi için kayıtsız şartsız gerekli olanları kodlamak gerekir (“optimal kodlama”). Bilgi alışverişinde kullanılmayacak pek çok ayrıntıları kodlayıp hafıza-ya yerleştirme (fazla unsur kodlanması) öğrenciye veya alıcı makinaya birçok hata yaptırabilir¹²⁵. Fazla unsur arttıkça bilgi alışverişi azalır. Eğer elimizdeki metinlerin harf işaretlerine göre bilgi birimleri (bit) çok fazla ise, öğrenmeyi kolaylaştırmak için üst işaretler kullanmak suretiyle bilgi alışverişi birimi azaltılır. Meselâ, 8 işa-

123 Bilge, M. *Hücre Billimi*. İstanbul 1978. S. 106 v.d.

124 Cube, V. a.g.e. S.190.

125 Legawie, H./ Ehlers, W. *Knaurs Moderne Psychologie*. München 1978.

retli bir metnin bilgi alışverişi -eğer işaretlerine bakılırsa- $I=8.\log 8=24$ bit olur. Ama bunlar iki üst işaretle gösterilecek olursa, $I=2.\log 2=2$ bit olur. Üst işaretlerle metinde bit değerini düşürme, bilhassa anlama-kavrama oluşumu sırasında yararlı olur. Burada, bir problemin elemanlarını düzene koyma, bir araya getirme ve "bir bakışta" kavrama söz konusudur. Algılama sırasında insanın üst işaretler teşkil etme gücü önemli rol oynar; öte yandan kişinin anlarken ve anlatırken bu üst işaretleri bulup kullanması önemlidir.

Bu yukarıda anlatılan, sadece ihtimalleri öğrenme, hafızada sadece en gerekli olanları depolama, üst işaretler teşkil etme vs. *öğrenmenin aslında bilgi alışverişi değerinde bir azaltma yapmak olduğunu gösteriyor*. Şartlanma biçimindeki öğrenme, belirli bir olayın arkasından hemen başka bir belirti olayın geleceği ihtimalini öğrenme demektir. Burada büyük bir bilgi alışverişi azalması olduğu ve organizma ne olacağını bildiği için, sadece belirli noktalarda bilgi alışverişi yapmaktadır. Suya düşen ama yüzme bilmeyen bir kişiyi düşünelim. İlk başta yaptığı bilgi alışverişinin sayısı akla hayale sığmaz; ama yüzmeyi öğrendikten sonra, bilgi alışverişi önemli miktarda düşer. Aynı şekilde bir işi acemi olarak yapanla usta olarak yapan, bir problemi ilk defa çözenle "gözü kapalı" çözen arasındaki bilgi alışverişi miktarları birbirinden çok farklıdır. Başarıyı ödüllendirme şeklindeki öğrenmede de, başarılı veya başarısız davranışın depolanmış bilgisi yüzünden, bu konular etrafındaki (sınama-yanılmaları neden olacak) bilgi alışverişi miktarı devamlı olarak azalır ve giderek sıfıra düşer. Anlayarak-kavrayarak öğrenmede de, kısımlar bir bütün içinde birleştirilmek suretiyle azaltılmakta, devamlı alıştırmaya yaparak bir şeyi öğrenirken de bilgi alışverişi devamlı düşmekte ve davranış gittikçe daha kısa bir sürede sergilenmektedir.

Her ne biçimde öğrenilirse öğrenilsin, öğrenme sırasında seçme belirsizliği ortadan kalktığı için doğru hareket edilir ve az bilgi alışverişi olur. Bilgi alışverişinin azalması problemi, esasında, sağlam ve terkip edilmiş bilgilerin oluşması için beyinde cereyan eden işlemlerin azalması, her şeyin daha sağlam ve çabuk kazanılmasıdır.

Eğitim, daha açık deyimiyle didaktik, öğrenciyi daha önceden verilmiş bir hedefe mümkün olduğu kadar arızasız ve en kısa zamanda ulaştırmak için stratejiler geliştirme görevidir. Bu çerçeve içinde, *bilgi alışverişi didaktiğinin ilk problemi*, verilecek bilgilerin en iyi şekilde gösterilip anlatılmasıdır. Eskiden beri, öğrencilere verilecek bilgileri daha iyi anlatmak ve öğretmek için sistemleştirme, gruplandırma, tablolara işleme, şemalar hâlinde gösterme, resimlerle, belirli vezinler içinde şiirsel, kafiyeli anlatımlarla ortaya koyma yolları düşünülmüş ve uygulanagelmıştır. Bilgisayar çağında ise, öğrenciye verilecek bilgilerin nasıl kodlanacağı, problemlerin çözümü sırasında hangi algoritmaların kullanılacağı en önemli problemler olmuşlardır.

İnsan hafızasına ve sinir sistemine bilgi depolanırken kişiler arasındaki bireysel farklılıklara ve hafızaların kısa ve uzun süreli bilgi depolama yönlerine dikkat

etmek gerekmektedir. İnsan beynindeki bilgi alışverişinin ve çevresiyle olan bilgi alışverişini azaltmanın en etkili yollarından biri metodlar, kurallar ve çözüm yolları geliştirmektir. Bilgi alışverişini didaktiği, belirli bilgi alanları için algoritmalar geliştirmeli, öğrenme sistemi bunlar üzerine kurulmalıdır. Öğrenmenin en iyi, kolay ve çabuk gerçekleşmesi için bulunan metod ve algoritmalar da en uygun şekilde öğretilmiş olur.

Bilgi alışverişini didaktiğinin bir başka inceleme alanı, öğrenme değişkenlerinin geliştirilmesi problemidir. Hafızanın alma kapasitesi, ihtimalleri öğrenme, üst işaretler teşkil etme gibi değişkenlerin öğrenme sırasında sabit kalıp kalmalarına göre, öğrenmede nelerin değiştiği araştırılmalıdır. Ancak bu arada esas amacın sabit davranışlar öğretmek değil, kişilerde üretici ve yaratıcı düşüncenin geliştirilmesi olduğu unutulmamalıdır. Çünkü artık insan beyni kuru mantık ve mekanik işlemleri kendisinden kat kat güçlü ve çabuk bir şekilde yapan makinalar geliştirmiştir. Şimdi gerekli olan hayal gücü ve yaratıcı düşüncedir.

Bilgi alışverişini didaktiği, bir metindeki bilgi alışverişini resim dizileriyle azaltan işit-gör metodlarıyla, bilgi alışverişini şişkinliklerinden kurtulmayı amaçlayan doğru yazım kurallarıyla, okumayı öğretme için geliştirilen bütüncü ve parçacı metodlarla vs. uygulama alanı bulmaktadır.

Otomasyon Didaktiği ("Programlı Öğretim")

Genel olarak bakıldığında, eğitim uygulamalarında öğretmenle öğrenci ilişkilerinin çok ötesine geçildiği, kitaplar, testler, modeller, filmler vs. gibi birçok ders araç-gereçlerinin geliştirildiği görülür. Bunlar, didaktiğin kısmen otomatikleştirilmesi demektir. Sibernetik esaslardan hareket ederek eğitimin düzenlenmesi ile bugün artık didaktik oluşum da otomatikleştirilmiştir. Bunu gerçekleştiren de "programlı öğretim"dır.

Programlı öğretimin didaktikte otomatikleştirmeye çalıştığı noktalardan bazıları şunlardır:

- İşlemler, soru-cevap tarzında olur; karşılıklı sorular sorulur, cevaplar alınır, karşılaştırılır.
- Bilgi alışveriş adımları küçük olarak başlamalı, basitten karmaşığa doğru gitmelidir. Böylece gerek makinede gerek öğrencide geri merkeze bağlanma ve haberleşme o kadar sık ve öğrenme de o kadar sağlam olur.
- Öğrencinin aktif cevap vermesi istenir, cevap teşvik edilir ve bunun için öğrenciye ipuçları verilir. Bu, genellikle çoktan seçmeli cevaplarda yapılır.
- Öğrencinin öğrenme içindeki durumuna göre devamlı yeni öğretme stratejileri belirlenir, sevk ve idare edilir.

Programlı öğretimde öğrencilerin ferdi farklarından hareket etme ve etkili bir öğrenme için çoktan seçmeli soru sormayı esas alan makinalar geliştirme Crowder ve Pressey tarafından uygulanmıştır. Burada öğrenci, makinadan problem istemekte ve çoktan seçmeli cevaplarını da almaktadır. Tabi eğer öğrencinin cevabı yanlış ise, makina sadece yanlış olduğunu belirtmekle kalmaz, basit ipuçları vermekten çok kapsamlı desteğe kadar öğrenciye her türlü kolaylığı gösterir.

Programlı öğretim, bilgisayarla öğrenci arasında geçen, daima yalnız başına bir derstir. Burada hem makina hem de öğrenci geri merkezle haberleşme şeklinde çalışırlar.

Otomatik didaktikte Skinner metodu programlı dersi “basamak” olarak adlandırır. Soru şeklinde düzenlenen her basamak birbirinden ayrılır; her basamakta sorular sorulmakta, öğrenci buna karşılık olan cevabını yazdıktan sonra, ya makinadan ya da programlı basamak kartlarının C kısmından cevabını kontrol etmektedir. Bu programlı basamak, kitap ve defter şeklinde de düzenlenebilir (cevaplar sayfa altına ters veya kitap sonuna konulur, alıştırmaya kitapları da bu esastadır). Skinner metodunda otomatik bir düzenleme oluşumundan çok, yönelterek doğru hedefe götürme söz konusudur. Ayrıca Skinner’in metodu, bir “doğrusal programlama” metodudur ve Crowder’in “dallara ayırarak programlama” metoduna zıttır. Crowder’in programlama biçiminde, öğrenci, verdiği cevaba göre ayrı ayrı yönere gidebilir. Öğrenciler doğru cevaba göre farklı yollar izleyerek ilerleyebilirler. Skinner programı ise, herkes için bir yol izlenmesini zorunlu tutmaktadır. Dallara ayrılmış programın en belirgin özelliği, çoktan seçmeli sorulardır.

Eğitimciler arasında, Skinner ve Crowder programlarının üstünlük ve avantaj tartışmaları uzun süre devam etti. Bu iki programlamanın da karşılıklı üstünlüklerinden yararlanarak geniş çeşitlemeler yapıldı.

Bunlardan en tanınmış Leiris tarafından geliştirilen “atlamalı dallara ayırma program modeli”dir. Burada basamaklar düzensiz olarak çıkılmaktadır; atlamalar öğrencinin kapasitesine göre öğretim hızını esnekletirmektedir. Ders, her öğrencinin gidişine göre ayarlanmaktadır¹²⁶.

Programlı öğretim metodunun avantajları ve dezavantajları vardır. Avantajları, öğrencinin son derece faal olması, sık sık öğrenme kontrolleri yapılabilmesi, -Skinner metodu hariç- öğrencilerin her birine göre ayrı öğrenme stratejileri tespit edebilme ve -eğer uygun programlama yapılırsa- diğerlerinden daha başarılı sonuçlar alınması olarak sayılabilir. Dezavantajları ise hiçbir programcının öğrencinin tepkilerini önceden hesap ederek makinelerde ona göre bir ayarlama yapamaması, öğrenci davranışlarının bir yöne kanalize edilmesi, üretici ve yaratıcı yetenekleri geliştirmeye doğrudan yardım edememe şeklinde sayılabilir.

Öğrencilerin orijinal davranış biçimlerini ve beklenmedik davranışlarını bilgisayarların hemen değerlendirip yeni öğrenme stratejileri geliştirememeleri noktasında, öğretmenin ezici üstünlüğü görülüyor. Öğretmen sadece tek tek kişilere karşı değil, sınıftaki bütün öğrencilerin mümkün davranışlarına karşı üstün denge durumu kurabilir.

Programlı öğretim metodlarının teknik olarak gerçekleştirilmesinde çeşitli araç-gereçler kullanılır. Öğretim bilgisayarları, makinaları vs.. Bunlar, tuşlara basıldığında ekrana yazılar, işlemler, şekiller ve filmler getiren basit makinalardan, öğrencinin verdiği cevaplara göre yeni stratejiler sunma imkânları olan ve sibernetik esaslara göre çalışan öğretme bilgisayarlarına kadar yüzlerce çeşidi ile öğretim olgusuna hazır durmaktadır.

Okullarda programlı öğretim, henüz çok az yer almaktadır. Bu hususta en önemli engellerden birisi, günümüz okullarının yıllık sınıflar sistemi şeklindeki organizasyonudur. Bu, programlı öğretimin ferdi yapısına uygun değildir. Programlı öğretim ile yıllık sınıflar sistemi arasındaki uygunsuzluğu ortadan kaldırmak için üç deneme vardır:

1. Mevcut yıllık sınıflar sistemi içine programlı öğretimi yerleştirme (Schöler, Weltner, Zielinski)
2. Programlı öğretimi, programlı sınıf öğretimi şeklinde düzenleme denemeleri (Frank).
3. Okul yapısını öğrencinin ferdiyetine göre değiştirme denemeleri.

Programlı öğretimin gelecekte okullarımızda nasıl yer alacağı ve alması gerektiği hakkında birbirinden çok değişik öneriler ve tahminler vardır.

BİLGİ TOPLUMUNDA EĞİTİM

Bilgi Nedir?

Bilgi, insanın çevresinde ve kendi içinde olanları anlaması, sistemleştirmesi ve başkalarına anlatılabilir hâle getirmesidir. Bunun için gözlem, deney ve tecrübelerin biriktirilmesi gerekir¹²⁷.

Bir başka açıdan bilgi, tabiattaki varlıkların iç dinamikleri ve varlıklar arasında cereyan eden olayların yasallıklarıdır.

İnsanın kendi bedenini, eşyalarını, yakınlarını, arkadaşlarını tanıması bir bilgidir. Bazı hareketleri ve işleri yapması, neleri ne zaman ve nasıl yiyeceğini, giyeceğini, kullanacağını bilmesi bir bilgidir. Yıllardır edindiği tecrübelerden kendisi için bazı sonuçlar çıkarması bir bilgidir.

Madenleri, kayaları, toprakları birbirinden ayıran, hayvanlar ve bitkiler dünyasındaki çeşitliliği ortaya çıkaran değişik bilgi sistemleridir. Güneş sisteminin dinamiği, fiziksel ve kimyasal olaylar ve hatta sosyal ve bireyler arası olaylar belli bilgi sistemlerine dayanırlar.

Bilgi çok çeşitli şekillerde olabilir. Dil şekline gelip sesli ve yazılı olarak kaydedilebilir. Görüntü şeklinde olup resmi, fotoğrafı ve filmi yapılabilir. Ses şeklinde olup konuşma, haberleşme sağlanabilir ve müzik şeklinde kullanılabilir. Koku, sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık şeklinde olabilir.

Doğanın her tarafından, canlı ve cansız varlıklardan, ağaçlardan ve tarihi eserlerden, olaylardan, havadan, sudan, her şeyden bilgi fışkırmaktadır. Her varlık belli bilgi sistemlerine göre var olmakta; aynı otu yiyen varlıklardan kimisi fil, kimi koyun, kimi at, kimi kaplumbağa olmaktadır. Bu, onların içindeki bilgi sistemi sayesinde. Topraktaki maddeleri bazı bitkilerin ot şekline getirmesi, otu yiyen ceylanın onları ceylan yapması ve ceylan yiyen aslanın midesindeki varlığın yavaş yavaş aslana dönüşmesi, o varlıkların içindeki bilgi sistemleri vasıtasıyladır.

İneğin süt, arının bal yapması, karıncaların toplu yaşaması onların içine yerleştirilen bilgi sistemleri sayesinde.

¹²⁷ Bilhan, S. a.g.e. S.143 v.d.

Ülken, H.Z. *İlim Felsefesi*. Ankara; Eğitim Fakültesi yay. 1969.

Bilgi hem tekildir hem çoğuldur (genel). Her insanın diğerlerinden farklı beden ve ruh yapıları, farklı tutum ve davranışları vardır. Bunlar tekil ve son derece özel bilgilerdir. Ama bu tekil bilgiler, diğer insanlardaki tekil bilgilerle büyük benzerlikler gösterirler. Tabiattaki hemen her varlığın, bu şekilde özel ve hemcinsleriyle benzer yönleri vardır. Birbirinin aynısı olan iki kayısı ağacı yoktur; ama şekilleri, boyları, yaprakları, türleri vs. farklı milyonlarca kayısı ağacının ortak bir adı vardır. Hayvanlar dünyasında birbirinden farklı özelliklere sahip birçok tür, çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulurlar ve buralarda ana bakış açısı gene bilgidir.

Tabiatta hiçbir şey sebepsiz yaratılmamıştır. Önemli olan, insanların gerek tek tek varlıkların ve olayların ve gerekse bütün evrenin nasıl olduğunu anlaması; buradan hem aklı hem de ruhu için dersler çıkarabilmesidir (Maalesef, bazı insanlar bu bilgi zenginliğinden sadece akılları için, bazıları da sadece ruhları için ders çıkartırlar).

Tabiattaki bilginin farkına varılması ve tespiti çok önemlidir. Elektromanyetik dalgaların uzun süre farkına varılmadı. Tabiat yasaları binlerce yıl göz önünde durduğu hâlde tam tespit edilemedi. Şimdi de, ihtimal ki, farkına varamadığımız ve tespit edemediğimiz birçok şey ve bilgi vardır.

Tabiat ve tarih, gerek varlıklar ve gerekse olaylar düzeyinde baştan sona bilgidir. Her şeyin temeli bilgidir ve düzenli olan her şey bilgi ile olur.

Tabiatta var olan her şey derin bir bilgi kaynağı olduğu gibi, canlı türlerinin bazılarında ve özellikle hayvanlarda basit düzeyde bilgi sistemlerinin oluşmaya başladığı görülür. Ama dünyada esas bilgi toplayıcı, sistemleştirici, iyileştirici ve gelecek kuşaklara aktarıcı ("bilgi delisi") varlık, insandır.

Her canlıda bilgi merkezi genellikle beyindir. Bitkilerde ve hayvanların büyük çoğunluğunda, sistemdeki bilgiler doğuştan veya varoluştan getirilen değişmez bilgilerdir. Bu bilgilerin sadece çevre şartlarına uymada sınırlı bir esnekliği vardır. İnsan beyni ise doğuştan genellikle boş geldiği için, bilgiyi her an yenileme, gözden geçirme ve düzeltme şansına sahiptir.

İnsan beyni, kişisel bilgi ve bilgi işlem merkezi olduğu gibi, toplumların kültürleri de toplumsal bilgi merkezidir.

"Bilgi Toplumu" Nedir?

Bilgi toplumu, sosyolojik bir kavram olarak, sanayi toplumundan sonra gelen, "sanayi ötesi toplum" da denilen en "ileri" topluma verilen addır. Tınaz Titiz, bilgi toplumunu "*sorunlarını bilgi aracılığıyla çözebilen toplum*" olarak tanımlıyor. Yani sorunların teşhisinde ve çözümlenmesinde bilimsel bilgilerin kullanılması, bir toplumu "bilgi toplumu" haline getiriyor.

Aslında din, dil, ahlâk, hukuk, ekonomi, politika vs. gibi alanlarda geçerli olan bilgi sistemleri toplumdan topluma değişmektedir ve büyük ölçüde toplumsaldır. Toplamlar bilgiyi üretmekte, bilgi sistemleri de toplumlari etkilemektedir. Auguste Comte'un "Üç Hâl Kanunu"ndan Levy-Bruhl'un ilkel ve uygar zihniyetlerine kadar birçok teori, bu bağlantıya temas etmiştir¹²⁸.

Büyük toplumlari yöneten devletler her zaman çeşitli sosyal alanlarda tutarlı bilgi sistemlerine sahip olmuşlardır. Buna genelde "kültür" denmektedir. "Din" dediğimiz inanç ve bilgi sistemi, uzun dönem toplumlari yöneten siyasî güçten aile, eğitim, hukuk, ekonomi gibi sosyal kurumlara kadar herşeyi kontrol altında tutmuştur.

Bütün toplum, dinî bilgi sistemine göre düzenlenmiştir. Yani dinî toplamlar, aslında "*dinî bilgi toplumlari*"dır.

Toplulum değer verdiği bilgi sistemi değişince, eğitimden yönetime, ekonomiden aileye kadar bütün hayat yeni bilgi sistemine göre düzenlenir. Bu açıdan her dönemde var olan düzen, bir bilgi toplumu düzenidir. Çağımızın millî-demokratik ve hatta komünist devletlerindeki bürokrasi de, farklı bilgi sistemlerine göre yönetim işini düzenlemiş bilgi toplumlari oluşturur. Her devirde o devrin değerli bilgisine sahip olanlar, onu işleyen ve dağıtanlar toplulum üst tabakasını teşkil etmişlerdir. Eğitim kurumları her zaman topluma şekil veren bilgi sisteminin öğretimini yapmışlardır. Kitle iletişim araçları (cami ve kiliselerden radyo, TV'ye kadar) bu bilgiler üzerine program yapmışlardır.

Ortaçağın dinî bilgi toplumlari, millî devletler döneminde *millî kültür toplumlari* hâline gelmeye başladılar (imparatorluklardan millî devletlere). Ancak bu dönemde ortaya çıkan sanayi devrimi, millî kültürler üstü bir ekonomik bilgi sistemini ortaya çıkardı. Bilim ve teknoloji, sanayi devrimini destekledi ve geliştirdi. Yeni toplamlar bilimsel ve teknolojik bilgi ile yoğrulmuş bir ekonomik bilgi sistemine göre oluşmaya başladı. Millî devletlerin kendi içlerinde vatandaşlarına uyguladıkları demokratik yönetim, siyasî bilginin temeli oldu. Bu, günümüzde giderek insan hakları ve çevre bilgilerine kadar ulaştı.

Eski toplamlar da, bir açıdan bilgi toplumu olduğu hâlde, bu ad niçin çağımızdaki "sanayi ötesi toplum"a verildi?¹²⁹ Çünkü bu toplum, sanayi toplumundan çeşitli yönlerden farklı idi.

128 Hekman, S. *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida* (çev. H.Arslan, B.Balkız), İstanbul: Paradigma yayınları, 1999.

Dura, C. *Bilgi Toplumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990

129 Daniel Bell'in "sanayi ötesi toplum" olarak adlandırdığı toplum daha sonra Japon Jujiro Hayashi'nin "*Johoka Shakai*" (1969) adlı eserinde "bilgi toplumu" olarak önerildi ve o zamanlar çok tutuldu. Bu isim, günümüzde eleştirilmeye başlandı. "Bilgi toplumu" yerine "iletişim toplumu" (enformasyon, informatik) kavramı daha çok yayılıyor. Hatta Japonya'da bile Yoneji Masuda'nın eserlerinde "enformasyon toplumu" kavramı kullanılıyor ("*Bir Enformasyon Toplumu için Plan: 2000 Yılına Yaklaşırken Bir Ulusal Hedef*, 1972 ve "*Sanayi Sonrası Tolum Olarak Enformasyon Toplumu*", 1981 eserlerinde görüldüğü gibi).

Sanayi toplumlarında esas üretilip pazarlanan sanayi malları olduğu halde, günümüzde esas değerli olan *bilginin üretilip pazarlanması* idi. Bilgi, en değerli ekonomik meta hâline gelmiş; işlenmiş bilgi daha pahalıya satılır olmuştur. Ağır, kirli sanayi “gelişmekte olan” veya geri kalmış toplumlara bırakılmış, yeni toplum hafif ve temiz olan bilginin toplanması, işlenmesi ve satılması işiyle meşgul olmaya başlamıştı. Sanayi toplumundaki işçi sınıfı bu toplumda giderek küçülüyor, onun yerine -henüz yeni bir ad verilmeyen ve hizmetler sınıfının içinde sayılan- bilgi toplayan ve işleyen sınıf geçiyordu. Bu sınıf içinde bilgisayarlılar, öğretmenler, yöneticiler, muhasebeciler, bankacılar, memurlar, avukatlar, teknik elemanlar gibi bilgi üretici ve kullanıcı kesimin rolü artmaktadır.

Ayrıca yeni toplumu karakterize eden bazı ölçüm ilkeleri de değişmişti. Artık okur-yazar oranı, kişi başına üretilen demir, çelik, kişi başına tüketilen çeşitli maddeler vs. bir gelişmişlik ölçütü olarak ele alınmıyor; toplumda haberleşmeyi ve bilgiye ulaşmayı sağlayan alet ve sistemlerin yaygınlığı gelişmişlik ölçütü olarak alınıyor. Meselâ, kütüphane ve kütüphanelerdeki kitap sayısı, kitapların okunma oranları, bir yılda basılan kitap, dergi vs., gazetelerin sayısı ve günlük tirajları, radyo-TV sayısı, buralardaki programların türü ve kalitesi, telefon sayısı ve yılda kaç adet ve ne kadar süre telefon görüşmesi yapıldığı, bilgisayar ve buna bağlı aletlerin sayı ve kullanılma oranları, internete bağlı bilgisayar sayısı ve internet bağlantı oranları, müze sayısı, çeşitleri ve müzelerdeki koleksiyon sayısı, kâğıt ve elektrik tüketimi gibi ölçütler, yeni toplumu belirleyen ana kriterler oluyor.

Bilgi toplumu bilgi toplama, işleme ve pazarlama işiyle iletişim ve haberleşme unsurlarını bir arada taşıdığı için ona “*enformasyon toplumu*” da deniyor¹³⁰.

Bilgi Toplumunun Ana Güçleri

Buharlı makine ve elektrik motoru, sanayi toplumlarının ana itici güçleri olmuşlardı. Yeni fabrikalar, işleri bu motorların sağladığı düzenli ve güçlü hareket üzerine kurulmuş sistemlere bırakmış; üretimden taşınmaya, ev işlerinden eğlenceye kadar her şey makine ve motorların çalışması üzerine kurulmuştu.

Bilgi toplumu, sanayi toplumu üzerine kurulduğu için genelde motor ve makineye gene dayanıyor. Ama bunlara ilave olarak, yeni topluma esas karakterini kitle iletişim araçlarının gelişmesi kazandırıyor.

Kitle iletişim araçlarının başında da, her türlü çeşitleri ile telefon, televiyon, basın-yayın araçları (gazete, dergi, radyo vs.) ve bilgisayar gibi sistemler geliyor. Bu araçlar toplumu damgalayacak bir etki gücüne sahip oldular. Eğlence, spor gibi

130 Currie, W. *The Global Information Society*, New York, John Wiley, 2000.

Castells, M. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Kimliğin Gücü*, (çev. E.Kılıç), İstanbul : Bilgi Üniversitesi, 2007.

kendilerine bağlı yeni sosyal kurumları ortaya çıkardılar. Devlet, din, ekonomi, sağlık, aile gibi eski toplum yapılarından kalma sosyal kurumları da büyük ölçüde etki altına aldılar.

Kitle iletişim araçları genelde bilgi toplama, işleme ve yayma işi ile uğraşıyorlar. Ajanslar, gazeteler ve televizyonlar gece-gündüz topladıkları haberleri seçerek, işleyerek kitlelere ulaştırıyorlar. Bu noktada sanayi toplumunun dayandığı milli devlet sınırları tamamen aşıldı. Türk televizyonları Avrupadan Asya'ya çok geniş bir coğrafya üzerinde rahatlıkla izlenebilirken; radyolar, telefonlar kesinlikle sınır tanımıyorlar. Bazı gazeteler dünyanın değişik yerlerinde -bazen değişik dillerde- aynı anda basılıyorlar.

1960'lardan beri gelişmiş ülkelerde en hızlı ilerleyen şey, *bilgi teknolojileri* oldu. Şimdi ise toplumların gelişmişliğine bakmadan hemen her toplumun faydalanmaya çalıştığı şey, bilgi toplumunun ana güçleri oldu.

Kitle iletişim araçları genelde özgürlük temeline dayalı oldukları için, milli devletlerin ve başka güçlerin bu özgürlüğü kısıtlama girişimlerini kabul etmiyorlar. Bu nedenle radyo-TV-gazete haberlerinde, filmlerde, kitaplarda sansür, kabul edilemez bir ilke hâline geliyor; bunlar kontrol edilse bile internet üzerinden yayılan haberleri kontrol etmek neredeyse imkânsızlaşıyor. Ancak öte yandan, tek hürriyetin kitle iletişim araçlarının hürriyeti olmadığı, kişilerin ve başka kurumların da hak ve hürriyetleri olduğu dikkate alınarak, kitle iletişim araçlarının da kullanımında belli bir düzenin kendiliğinden yerleşmesi gerekiyor.

Kitle iletişim araçları; insan ve tek tek kişi haklarına saygılı, toplumsal düzende önemli işlevleri olan devlet, din, aile gibi kurumların işleyişlerini bozmayacak, insanlığı bugüne kadar ulaştığı yüksek seviyeden aşağı çekmeyecek, ekonomik rekabet kurallarına saygılı bir şekilde işlemelidirler.

Bilgi toplumunun düzeni ve hukuku henüz tam oturmamıştır. Ama yukarıda söz edilen ilkelere uygun olarak yeni bir hukuk düzeni kurulmalıdır. Yoksa kitle iletişim araçlarını ele geçirenler -gerek devlet, gerek şirket veya başka gruplar olsun- bunu, büyük insan gruplarını istedikleri yönde harekete geçirmek için kullanabilirler. Ama "bilişim suçları" ortaya çıkmaya başladıktan sonra uluslararası bir bilişim hukuku kurulmaya başladı.

Bilgi toplumunun bir başka özelliği, "çok kültürlü" (multi cultural) bir toplum olmasıdır. Kitle iletişim araçlarının sınır tanımazlığı yüzünden, kendi milli devlet ve yurdunuzda da olsanız, artık çok kültürlü bir toplum içinde yaşayacaksınız. Gazeteler, televizyonlar, kitaplar artık milli kültürden ziyade, bilimde, sanatta, spor da, hemen her alanda yeni oluşmakta olan *dünya kültüründen* bahsediyorlar. Şu anda dili İngilizce olan bu dünya kültürü, ileride âdeta her insanın ikinci kültürü olmak durumunda kalacak. Bilgisayarlar vasıtasıyla kurulacak haberleşmede de bu hususa dikkat etmek gerekecek.

Bilgi İşlem ve Bilgisayarlar

Ham verilerden, gözlemlerden, tecrübelerden veya akıl yürütme, düşünme, sezgi gibi yollarla nasıl bilgi oluşturulduğu bütün felsefe tarihi boyunca tartışılmış ve şimdi de gene çok tartışılan bir konudur. Bilgi işlem, şu veya bu şekilde bilgi hâline getirilmiş, insanlar arasında yaygın kabul görmüş “bilgi”lerin, hükümlerin işlenmesidir.

Tarih içinde bilgilerin belli bilim dalları içinde toplanması, bilimler sınıflan-dırmasının yapılması bir bilgi işlemidir. Bilgin kişinin kafasında eskiden bütün bilimlerin bilgileri toplanıyordu. Bilgin herşeyi bilen, her alanın bilgisine hâkim (“ayaklı kütüphane”) kişi idi. Ama daha o zaman bu bilginlerin kafasında büyük bilgi işlem olayları gerçekleşti. Platon’un başlangıç eserleri hemen her konudan bahseden konuşmalar olurken, sonraki eserlerinin her biri bir konuya hasredildi. Bu durum Aristoteles’te iyice berraklaştı. Bilgiler belli alanlar içinde toplanıp iş-lenerek, sistemleştirilerek verildi. Hatta biyoloji ve sosyal bilgiler alanında yaptığı sınıflandırmalarla tanı bir bilgi işlem yapmış oldu.

Bilimsel gelişmeler daha sonra da devam etti ve artık bilginin belli bilim dal-ları içinde toplanıp sistemleştirilmesi, çok gelişmiş bazı bilgi dallarının (özellikle Ortaçağdaki dinî bilgilerin) okullar vasıtasıyla öğretimi yoluna gidildi.

Okullardaki öğretim faaliyeti, öğretimi yapılan bilim dallarındaki bilginin iş-lenmesinde önemli rol oynamıştır. Öğretim vasıtasıyla hangi bilgiler verilecektir, sıralama nasıl yapılacaktır, öğretimde hangi metod kullanılacaktır gibi soruların çözümünde önemli bilgi işlem çalışmaları yapılmıştır.

Ortaçağ sonrasında, önce matematik ve fen bilimleri, daha sonra da sosyal bilimler felsefeden bağımsızlaştı. Ayrıca her bilim içinde zamanla yeni yeni dallar oluştu. Bilgi giderek ince dallara ayrıldı ve oralarda gelişti. İnsan giderek tüm bil-ginin kontrolünü kaybetti ve bilgi ormanının derinliklerinde kayboldu.

Bu arada bilgiye tümel bakışı sağlayacak, genel konular ve değişik uzmanlık alanlarında çeşitli ansiklopediler çıktı. Ansiklopediler, hâlâ geçerliliğini koruyan önemli bir bilgi işlem metodu ortaya koymuşlardır. Genel kitaplar, dergiler, gaze-teler vs. bilgi işleme önemli ilerlemeler sağladılar.

Geleceğe doğru sağlam adımlar atmada iletişim çok önemli bir rol oynadı. İletişim tekniklerinin gelişim süreci 1843 yılında Morse’un telgrafı bulmasıyla “modernleşti”. 1876 yılında Graham Bell’in telefonu bulması, sözlü iletişimde bir dönüm noktası oldu. Bunlara bağlı olarak daha sonra telsiz, teleks, kordon-suz telefon, araç telefonu, cep telefonu gibi teknolojiler gelişti. Bu arada eş-eksenli (koaksiyel) kablolarla yapılan görüşmeler, 1960 yılında ilk haberleşme uydusunun fırlatılmasıyla alabildiğine arttı. İlk kez 1968’de devreye giren sayısal santraller de telefon hatları üzerinden modemler vasıtasıyla bilgisayarların haberleşmesi yolu-nu açtı.

19 ve 20. yüzyılda insanlar, sadece bilim alanında değil hemen her alanda bilgilenmek istediler. Haberleşme (communication) denilen olgu giderek gelişti; gazetelerden radyolara, telefon, film, televizyon kanalları ve bilgisayar ağlarına (internet) kadar uzandı.

Artık 20. yüzyıl sonlarında bilişim (Information) devrimi, kendi toplum yapılarını da ortaya çıkarmaya başladı.

Bilgi İşlem Yolları

Çağımızda bilgi çeşitli şekillerde daha çok tespit edilebilmektedir. Konuşma artık hem yazı hem de ses olarak kaydediliyor. Müzik şeklindeki bilginin tespiti, görüntülerin iki ve hatta üç boyutlu tespiti mümkün. İlerde kokunun tespiti de mümkün olacaktır.

Tespit edilen bilgi üzerinde rahatlıkla işlem yapılabilir. Tüm canlı varlıklar aslında birer bilgi işlem makinesidir. Toprakta ilerleyen bir karınca hem gözleriyle hem duyarlarıyla sürekli bilgi alıyor, onları işliyor ve yolunu ona göre belirliyor. Merada otlamakta olan hayvanlar, hem koku yoluyla yenebilecek otları belirleyip yiyorlar hem de göz ve kulaklarıyla çevreyi sürekli kontrol ederek güvenliklerini sağlıyorlar. Burada da yapılan aslında bir bilgi işlemidir. Fiziksel bir engelle karşılaştığında dallarını bükerek, sürekli güneş ışığı alabilecek şekilde büyüyen ağaçlar da aslında bir bilgi işlem yapmaktadırlar.

En büyük ve karmaşık bilgi işlem makinesi ise insandır. Onun beyni çok güçlü ve mükemmel bir beyindir. Yaptığı binlerce âletle (dürbün, teleskop, mikroskop, dinleme âletleri vs.) duyu organlarını fiziksel güçlerinin çok üstüne çıkartmış; şimdi yaptığı bilgisayarlarla da beynin veri işleme gücünü ve haberleşme sistemlerini arttırmıştır.

İnsan açısından bilgi işlem nedir? Bir sınıfın listesini soyada, numara sırasına, cinsiyete vs. göre dizmek bir bilgi işlemidir. Tasnif edilmiş bir kütüphane, sözlük hâline getirilmiş kelimeler, belli konularda yazılmış kitaplar vs. işlenmiş bilgilerdir. İnsan uygarlığı, bilgi işlemenin eseridir ve bugün çevremizde gördüğümüz çoğu şeyler işlenmiş bilgiler hâlinindedir.

İnsanlığın, geçirdiği çeşitli dönemler boyunca sürekli olarak bilgi işlem yaptığı görülür. Çevresinde olup bitenleri anlamak için çeşitli yöntemler kullanması, bunları başkalarına da anlatmak için sembolleştirmesi başlı başına büyük bilgi işlem çalışmalarıdır.

Çevrede olup bitenleri seslerle anlatmaya ve anlamaya çalışması, hemen bütün insan topluluklarında karşılaşılan dil dediğimiz olguyu ortaya çıkarmıştır. Her insan topluluğu, çevresindeki nesneleri, olayları, bunlar karşısında insanın duyduğu sevinç ve üzüntüleri anlatan bir dil geliştirmiş ve artık olaylar ve nesneler olmadan da bu dille anlaşılabilir bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla *dil, in-*

sanın bugüne kadar gerçekleştirdiği en büyük bilgi işlem çalışmasıdır. Görülenlerin, duyulanların ve hissedilenlerin başkalarına aktarılmasında, karşılıklı anlaşmada en büyük yeri dil tutmaktadır.

Çevrede olup bitenlerin sayılarla ifade edilmeye başlanması da önemli bir bilgi işlem çalışmasıdır. Azlık-çokluk, kalabalık-tenhalık gibi durumlar sayılarla netleştirilmiştir. Sayı sistemlerinin çeşitli tabanlarda (2, 12, 60, 10'luk taban) oluşturulması, sıfır gibi bir kavramın bulunması, Romen rakamlarından yazılması daha esnek ve geniş bugünkü sayı sistemine geçilmesi sayılarla bilgi işlemde önemli aşamalarıdır. Ancak sayılarla bilgi işlemin esas gelişmesi, matematiğin başka bilimlerin temeline de yerleşmesi ve özellikle formülasyonlar ve istatistik yöntemlerin geliştirilmesinden sonradır. Matematik, gerek günlük hayatta gerekse laboratuvar ve ölçüm-gözlem evlerindeki çeşitli cihazlar nesnelerin, hareketlerin, değerlerin sayısal işlenmesinde büyük pay sahibidir. Kimine göre, gerçekliğin sayısal dengesi, esas gerçeğin ifadesidir.

Bazen dış ve iç realitenin işlenmesinde, ifade edilmesinde çizgiler, resimler, fotoğraf ve filmler kullanılmaktadır. İnsanların mağara devirlerinden beri bir dizi sanatsal faaliyette bulunmaları, bilgi işlemin bu yönünün de gayet önemli olduğunu gösterir. Karikatürlerden mimari çizimlere, resimden slaytlara, filmlerden etkileşimli videoya kadar bir dizi görüntü, bu alandaki bilgi işlemin de en az ses ve sayılar kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu arada planlar, krokiler, haritalar vs. gerçeğin başka türlü işlenemeyecek kısımlarını son derece berrak olarak verebilmektedir.

Her gerçeklik alanının bazı bilimlerce inceden inceye işlenmesi de birer bilgi işlem çalışmasıdır. Meselâ gerçekliğin biyoloji, fizik ve kimya yönleri, temelde matematik yaklaşım, yeryüzünün coğrafya, tarih, jeoloji, arkeoloji gibi açılardan incelenmesi, insan sosyal hayatının sosyoloji, eğitim, hukuk, politika, ekonomi vs. açılarından araştırılması o alanlardaki bilginin iyice işlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla *her bilim, kendi alanında yapmış büyük bir bilgi işlem çalışmasıdır.*

Bu bilim alanlarında yazılmış kitaplar, ansiklopediler, dergiler vs. de birer bilgi işlem çalışmasıdır. İnsanlığın basın-yayın çalışması oldukça gelişmiş ve buradaki her faaliyet de bilginin daha ince işlenmesine vesile olmaktadır. Basılı yayınları toplamak üzere kurulmuş kütüphaneler artık basılı malzemenin yanı sıra ses kasetlerini ve filmleri de toplamakta ve insanlığın önemli bilgi işleme merkezleri olmaktadır. Ayrıca kütüphanelerde yapılan tasnif ve hizmet çalışmaları da bilgi işlemin bir başka yönünü göstermektedir. Öte yandan hemen her kurumun ve hatta devletlerin arşivleri de önemli bilgi işlem şekilleri ve kaynaklarıdır.

Müzeler ve sergi salonları da bir başka alandaki insan bilgilerinin toplandığı, işlendiği ve yayıldığı alanlardır.

İş yeri yönetimi son zamanlarda tamamen bilgi işlem esaslarına göre düzenlenmek istenmekte ve bu yolda önemli bir bilgi alanı doğmaktadır (bilişim mü-

hendisliği, bilgi yönetimi). Zaten öteden beri var olan, yöneticilerin ve insanların bazen şikâyet bile ettikleri bürokrasi, geçmiş dönemlerin en rasyonel bilgi akışı düzenlemelerinden biri idi. Şimdi bu aşağıdan yukarı bilgi akışının ve yukardan aşağı hem bilgi hem de karar akışının en rasyonel ve verimli biçimlerinin nasıl olması gerektiği araştırılmaktadır.

Herhangi bir bilgi işlemede bilgisayarın fonksiyonları nelerdir? Bilgisayar, insan beyninin uzun sürede işleyeceği bazı bilgileri (data), kendi mantığına göre, çok daha kısa sürede ve hatasız olarak işler. Meselâ, kendisine veri tabanı şeklinde girilmiş (adı, adresi, semti, yaşı, telefon numarası vs.) bilgileri istenen şekilde anında sıralar, yüz binlerce kayıt arasından istediğinizi anında bulur (data mining, veri madenciliği).

Birçok işin düzenli şekilde yapılması artık bilgisayar sayesinde mümkün olmaktadır. Herhangi bir serada sürekli olarak odaların ısı, nem gibi bilgilerini ölçüp önceden verilen ayarlara göre sistemin aygıtlarını çalıştırmak, bilgisayar sayesinde mümkündür. Kütüphaneler, eski tasnif sistemlerini bir kenara bırakıp verilerini bilgisayara kaydettirmekte, bunları değişik şekillerde işlemekte ve öyle hizmet vermektedir (artık Dewey, Kongre gibi tasnif sistemleri önemini kaybetmiştir). Bütün okullar öğrenci işleri kayıtlarını bilgisayar ortamında tutmakta; hastaneler, eczaneler, süpermarketler, fabrikalar, mimarlar, yazarlar, ressamalar, müzisyenler, bilim adamları, öğrenciler vs. hep bilgisayar vasıtasıyla veya “bilgisayar destekli” olarak çalışmaktadırlar.

Bilgisayar yardımı olmadan herhangi bir eserin dizilmesi ve basılması artık çok zordur. Bilgisayar olmadan ithalat ve ihracat yapmak artık karanlığa kurşun atmadır. Bilgisayar olmadan teşhis ve tedavi yapmak giderek daha az doktorda rastlanacaktır. Bilgisayarlı ölçüm âletleri olmadan laboratuvarlarda sağlıklı çalışma yapılmamaktadır.

Bilgisayar bilgiyi elektronik olarak işler, iki değerli modern mantık ilkelerine göre, verilen bilgiyi kendi makine dilinde işleyerek bizim anlayacağımız şekilde yansıtır.

Dolayısıyla çağımızda, bilginin temeli olan verinin (data) elektronik ortama geçirilmesi gerekir. Ne kadar çok veri doğru olarak bilgisayara girilebilirse, daha çok veriyi işleyerek daha sağlıklı bilgiler elde etmek mümkün olacaktır.

Bilgisayar teknolojisinin temeli *entegre devre*lerdir (IC - Integrated Circuit) ve 1958’de Jack St. Clair Killy tarafından keşfedildiğinden beri akıl almaz bir hızla gelişmekte, bilgisayarların veri işleme güçlerini de birkaç yılda bir ikiye katlayarak arttırmaktadırlar.

Bilgisayarların gerek bilgi işleme gerekse depolama hızları giderek artmaktadır. 1 MHz hızdan şu anda 1500 MHz veri aktarım ve 2000 MHz işlemcilerle yüzlerce gigabyte veya terabyte veriyi kolayca işleyebileceklerdir.

Şu anda verilerin ikili (binary) saklanması ve işlenmesi tekniği, bilgisayar teknolojisinin ilerde aşması gereken bir durumdur. Meselâ, kimyasal işleme tabi tutulmuş kristallerde holografik yapılar olarak çok daha fazla veri saklanabilir. Günümüzde cm^2 başına 100 KB civarında manyetik depolama yapılabiliyor. Holografik depolamada cm^3 başına 10 GB'lık depolama yapılabilecek. Bu ortamda veri aktarma hızının da 1 Gbps düzeyine çıkabileceği beklenmektedir.

Veri depolamada bir taraftan da moleküler depolama çalışmaları ilerliyor. Çölde yaşayan bir mikroorganizmadan elde edilen bir protein üzerinde çok daha güvenli olarak veri saklanabilecektir.

Eğitim alanında bilgisayardan nasıl faydalanılacağı hususundaki çalışmalar, kişisel bilgisayarların (PC) yaygınlaşması ile büyük bir hız kazanmıştır.

Eğitim de, bilgisayar da bilgi ve bilgi işlem üzerine kurulu sistemler olduğu için, başlangıçta bilgisayarların eğitim sistemine alabildiğine yerleşeceği sanıldı (ve hatta bu durumdan korkuldu). Ancak daha sonra, bilgisayarın eğitimde kullanılabilecek bir araç olduğu; ancak iyi kullanılırsa faydalı sonuçlar verebileceği anlaşıldı.

Bilgisayar ve program pazarlayan firmalar da, eğitimde bilgisayarın rolünü belki biraz abarttılar ve insanları gereksiz korku ve beklenti içinde bıraktılar.

Bilgisayar destekli eğitim veya daha doğrusu öğretim, aslında henüz emekleme safhasındadır. Çünkü bir taraftan bilgisayar ve internet teknolojisi akıl almaz bir hızla değişmekte, eğitimde kurum ve program olarak yeni bilgi sistemi ve teknolojiye göre yeni bir düzenleme görülmemekte ve daha önemlisi insanlar yeni bir mantıkla düşünmemektedir.

Bilgisayar destekli eğitim için önce bilgisayar eğitiminin yapılması gerekir. İlkokuldan doktora eğitimine kadar Bilgisayar artık bütün ders programlarının vazgeçilmez dersi olmuştur. Nasıl tüm fabrikalarda, otomobillerden ev aletlerine kadar bütün âletlerde, bankalarda, satış yerlerinde vs. bilgisayar kullanılıyorsa, bütün bilimlerin gerek araştırma gerekse öğretim teknikleri arasına bilgisayar da giriyor.

Bilgisayar okur-yazarlığı ("computer literacy"), artık modern insan kriterlerinden biri oluyor. Yaptığı iş ne olursa olsun, herkesin bilgisayar hakkındaki temel bilgilere sahip olması gerekiyor. Bunun için de Bilgisayar eğitiminin bir ders olarak farklı okul katmanlarında ve türlerinde yer alması gerekir.

18-19. yüzyıllarda her bilim ana gerçeğin ayrı bir yönünü inceliyor ve derinleştikçe de birbirinden uzaklaşıyordu. Oysa çağımızda bilimsel gelişme arttıkça bilimsel veriler birbiriyle sıkı ilişkileri olan bir bütün hâline gelmeye çalışıyorlar. Bilimler giderek birbirlerine yaklaşıyor (interdisiplin). Bilimle teknik de artık eskisine oranla daha sıkı bir ilişki içindedir. Bilimi bilmeyen, istenilen düzeyde teknik beceriye ulaşamıyor. Bilgisayar alanında da kişilerin istenilen teknik becerilere ulaşmaları isteniyorsa, bu bilimin temelini teşkil eden mantık yapılarının da okul programlarında erkenden yer alması gerekir.

Öte yandan her dersin öğretiminde bilgisayardan nasıl yararlanılacağı da "Bilgisayar Destekli Öğretim"i ortaya çıkarmıştır.

Önceleri kitap sayfalarının bilgisayar ekranına aktarılması, değişik alanlarda alıştırma ve testler yapılması şeklinde klâsik yapı içinde düşünülen Bilgisayar Destekli Eğitim, doğrusu hâlâ gelişmeye açık bir yol bulamamıştır. Bilgisayar Destekli Eğitimde ekranın kullanımına bilgisayarın bilgi işlem gücünden çok daha fazla yer verilmektedir. Bilgisayar Destekli Eğitimde ekranın albenisi önemlidir ama esas güç bilgisayarın hafızasında ve bilgi işlem yapabilmesindedir.

Sağlık, yargı, ticaret ve devlet bürokrasisinin her yerinde bilgisayara dayalı yeni haberleşme teknolojileri kullanılıyor. Elektronik kütüphaneler, büyük alışveriş merkezleri bile bilgisayarı eğitimcilerden daha fonksiyonel kullanıyorlar.

Eğitimde, bir kere bilgisayar programları bilgiye erişim sağlamalı ve öğrencilere VCD'lere kaydedilmiş geniş bir kütüphane sunmalıdır. Her şehirde veya Eğitim Bakanlığının merkezinde çok zengin bir kitap, ses, görüntü kütüphanesi olmalı ve buna her okul kolayca ve ücretsiz olarak ulaşabilmelidir. Öğrenci ve öğretmen çeşitli ders konularında istediği kaynağa rahatça ulaşabilmeli; okumalı, dinlemeli ve seyretmelidir.

Bilgisayar Eğitimi dersinde, böyle bir ağdan ve Internet gibi uluslararası bilgisayar ağlarından nasıl yararlanılacağı mutlaka öğretilmelidir. Bilgisayar destekli eğitim böyle daha anlamlı olacaktır.

Öte yandan ders kitapları mümkün olduğu kadar elektronikleştirilmelidir. Artık sözel, sayısal, ses ve görüntü şeklindeki bilgilerin işlenmesi ve iç içe kompozisyonu mümkündür. Statik şekil ve fotoğraflara dayalı eğitim destek programları yerine sesi ve kısa görüntüleri de sayfalar içine "gömen", gerektiğinde anlama ve bilgi genişletme ve özetleme yönünde öğrenciye yardım eden, değerlendirmeyi ön-test veya son-test gibi sıkıcı bir sınav biçiminde yapmaktansa dersin içinde, yeri geldikçe, "çaktırmadan" yapan bilgisayar destekli eğitim programları yazılmalıdır.

Sınıf düzenlemesinde de yeniliklere gidilmesi gerekir. Perde veya duvar boyu ekranların üretilmesine kadar, bilgisayar ekranının tüm sınıfın rahatça görebileceği şekilde perdeye yansıtılabileceği "data display" cihazları ile sınıfta tahta kullanımını kaldırmalıdır. Burada tahta-tebeşir kalkacak; yazım-çizim-hesaplama-ses çalma ve dinleme, film gösterme özellikleriyle komple bir program öğretmenin önünde hazır olacaktır. Tahta silmeyle uğraşmadan, istenilen renk ve kalınlıkta yazım-çizim olanaklarıyla, bilgisayarın yazı ve formül yazma modülleri ile yeri geldikçe sesli film göstererek ve en önemlisi zengin bir bilgi kaynağına her an ulaşma ve veri alma olanağı da her an hazır bulunarak, güzel ve etkili sınıflar oluşturulabilir. Yoksa bugün sınıf içi ağlara bağlı eski makineleri öğrencilerin önüne koyarak ve oraya statik bir program yükleyerek yapılan eğitim kesinlikle Bilgisayar Destekli Eğitim sayılamaz.

Yeni Bir Toplum - Yeni Bir Eğitim

Gerçi mektep-medrese tarzındaki okul sistemi sanayileşme öncesi dini toplumların eseridir, ama bugünkü okul sistemi -program, devam, not gibi birçok özellikleri bakımından- sanayi toplumunun ürünüdür.

Sanayi toplumunda eskiden törelerle yürütülen her şey kurumlaşmıştır. Çağdaş insan, doğumundan ölümüne kadar kurumlarla kuşatılmıştır. Doğumu da kurumlar (hastane) gerçekleştirir, ölüyü de kurumlar gömer. Bu arada eğitimin bütün çeşit ve basamakları da kurumsallaşmıştır. Ana-baba okulu, çıraklık eğitim merkezi gibi "eğitim" kurumları ortaya çıkmıştır.

Sanayi toplumu her şeyde işin uzmanını ön plana çıkardı. Gerek yapılan âletlerde gerekse insanları yöneten kurumlarda insanlara sadece dış görüntü gösteriliyor, iç işleyiş gösterilmiyor ve gizleniyor. Bu da insanın gerek içinde yaşadığı kurumlara (ve dolayısıyla insanlara) gerekse kullandığı araçlara yabancılaşmasına neden oluyor. İnsanlar, bugün kendi çocuklarını büyütmeyi, eğitmeyi başka kurumlara bırakıyorlar. Okul da kurumsal toplum denetimini sağlayan bir eğitim veriyor; âdeta kurumsal bağımlılık yapıyor; hastalanınca doktora, problemle karşılaşınca polise, avukata gitmek, zamanı gelince okula, askere gitmek vs.

Dinler, başlangıçta insanı pagan inançlar, güçlü yöneticiler karşısında hür yapan, Allah'ın koyduğu sınırlar içinde onun hür yaşamasını sağlayan sistemler idi. Ancak daha sonra bu, insanları tutsaklaştıran sistemler şekline dönüştürüldü. Okul da "yeni kültürün kilisesidir"¹³¹. Kilise gibi buraya da devam etmek zorunludur. Okul âdeta bir tuzak gibi çocukları ve gençleri oraya çekmekte, esir etmektedir. Okulda öğretmen de tutsak, öğrenci de, bilim de!¹³²

Bugünkü okul sistemi, sanayi toplumunun okullarıdır ve sanayi insanını yetiştirmeye çalışmaktadır¹³³. Bu okulun kuruluşu sırasında ortaya çıkan problemler "çağdaş eğitimciler"ce çok eleştirildi, ama getirilen öneriler başka bir şekilde gene "okul" oldu.

Sanayileşme, Ortaçağın aile ve medreseye dayalı eğitim sistemini yıkıp kendi sistemini kurdu. Malları, bilgileri, kültürü, sanatı, eğlenceyi ve hatta insanları standartlaştırdı.

Oysa şimdi yeni bir toplum tipi ortaya çıkıyor. Yeni toplumu, bilgiye dayalı bir sanayileşme belirliyor. Bilgi üretimi ve tüketimi artıyor. Yeni toplumun en değerli malı, "işlenmiş bilgi" oluyor. Gelecek; bilgiyi üreten, toplayan, işleyen ve dağıtanların olacaktır.

131 Illich, Ivan, *Okulsuz Toplum*. Ankara: Birey ve Toplum yay 1985 s.60

132 Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagojinin Vaadi*, Kalkedon Yayınları İstanbul, 2008.

Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagoji ve Neoliberalizm*, Kalkedon Yayınları İstanbul, 2007

133 Toffler, Alvin. *Şok (Future Shock)*. İstanbul: Altın Kitaplar 1974. S.333.

Günümüzde kapitalizm-sosyalizm gibi ideolojiler, devlet, hukuk, güvenlik gibi toplumsal kurumlar, sanat-edebiyat vs. yeniden yapılanmaya çalışıyorlar. Ya-
kın gelecekte hemen bütün dinlerde bir reform, bilgi toplumu şartlarına göre bir
yeniden diriliş ortaya çıkacaktır.

Eğitim ve okul sistemi de, sanayi toplumu şartlarına göre oluştuğu 150 yıldan
beri hemen hemen hiç değişmedi. Aslında, eğitim sisteminin sanayi, devlet, kül-
tür, toplum yapısı gibi şeylerle uyum içinde olması gerekir. Şimdi eğitim ve okul
sistemi yeni toplumla uyum sağlamakta büyük zorluklar yaşıyor.

*Eğitim -bazen yaygın bazen örgün eğitim kurumları ile- her dönemde toplumu
mayalayan ana güçtür. Şimdi, bilgi toplumunda maya değişmiştir. Yeni bilimsel-
teknolojik bilgi sistemi ve haberleşme düzenine göre, eğitim sistem ve yöntemleri-
nin köklü biçimde gözden geçirilmesi gerekir.*

Eskiden eğitim; okul, aile, sokak üçgeninde olup bitiyordu. Şimdi ise aile ge-
riliyor, basın, TV, bilgisayar, internet gibi unsurların eğitimdeki gücü giderek ar-
tıyor.

Çağımızda her türlü bilginin tespitinde ve işlenmesinde büyük bir artış var.
Bu, kimilerince *"bilgi patlaması"* olarak algılanıyor. Eskiden küçük coğrafyalarda
veya millî-dinî topluluklar içinde olup biten gelişmeler şimdi dünya çapında olu-
yor. Bütün dünya küçük bir köy haline gelmiş gibi, her zaman dünyanın her ye-
rindeki önemli olayları canlı yayın veya ses ve görüntü olarak herkes izleyebiliyor.
Hastane, kütüphane, bankacılık, ticaret gibi birçok alanda dünya çapında entegre
bilgi sistemleri, veri ambarları (Data Warehouse) oluşuyor. Herkes iş yaparken
tüm dünyanın entegre sisteminden bilgi alarak düşünüp karar veriyor.

Zaten bilgi toplumundaki ideolojik, politik ve ekonomik değişiklikler de,
köklü eğitim reformları yapmayı gerektiriyor.

Bu bilgi örgütlenmesi ve "patlaması" karşısında okulların ders programların-
da, metodlarında, zamanlamasında bir dizi değişikliklerin olması bekleniyor. Ders
çeşitlerinin, öğretim dönemlerinin, sınıf dizaynının vs. değişmesi gerekir. İnsan-
ların meslek kazanma dönemleri daha ileriki eğitim kademelerine kaydığı için,
en azından üniversite basamağına kadarki dönemde çok yönlü ve çok sağlam bir
"temel eğitim" vermek gerekir.

Okullar her dönemde işlenmiş temel bilgileri değişik yöntemlerle yeni yeti-
şenlere kazandırmaya, yerleştirmeye çalışan kurumlardır. Bilgi toplama, işleme ve
üretme genelde üniversitelerde ve diğer araştırma kurumlarında yapılır. Bu bilgi-
lerden hangilerinin, ne zaman, kimlere ve nasıl öğretileceğine eğitim politikacıları
ve üst makamlardaki eğitimciler karar verir. Bunu yaparken bazı şeylerin hep göz
önünde bulundurulması gerekir.

Eğitim sistemi, giderek her türlü eğitim-öğretim faaliyetini kontrol eder bir
hâle geldi. Her bilgi aktarma faaliyeti okul, ders, kurs, klüp vs. şeklinde okul kont-
rolüne geçiyor. Eğitimin okullar tarafından kurumsallaştırılması o kadar aşırı bo-

yutlara vardırılıyor ki bu ilerde bilgi toplumu organizasyonunda bazı sorunların çıkmasına neden olabilir.

Önce okul, *bilgi toplumunun insanını yetiştirmelidir*. Okul programındaki her ders ve bilgi gelecekte işe yaramalıdır. İnsan geçmişi, şimdiki ve geleceği anlamalı ve yorumlayabilmelidir, ama insan esas ilerde içinde yaşayacağı toplum tipine ve zaman kesitine uygun olarak yetiştirilmelidir. *Günümüzdeki eğitim kurumu artık çok "muhafazakâr" kalmıştır; en "ilerici" geçinen eğitimciler bile yakın geçmişe ve günümüze bakabiliyorlar, bakışlarını ileriye çeviremiyorlar*. Hâlâ sanayi toplumlarının okul organizasyonları ve ders programları ısrarla uygulanmaya çalışılıyor. Bazı noktalardaki reformcu önerilere ise, en azından bir hafiflik olarak bakılıp önem verilmiyor¹³⁴.

Sanayi toplumu her şeyde standartlaşmayı getirmiş; bu, kültürde ve insan yetiştirme alanında bile etkisini göstermişti. Eğitim hem kurumları ve disiplin yöntemleri hem ders programları ile aynı zihniyet, bilgi ve kalıpla standart, tekdüze insan yetiştirmeye çalışıyor. Tabiatı, canlı ve cansız hayatta tür olarak büyük bir çeşitlilik var. Ayrıca her canlı türü içinde gene büyük bir çeşitlilik vardır. Tabiatı, Allah'ın yaratışında bile her türe, tek tek her canlıya ayrı bir beden, ayrı bir ruh ve şahsiyet verildiği hâlde, insanların eğitim ve kitle iletişim araçlarıyla bu çeşitliliği ve hürriyeti yok etmeye çalışmaları akıllıca bir davranış değildir.

Eğitimde toplumsal ve bireysel denge çok iyi ayarlanmalıdır. Her ferdin bağımsız düşünceli ve girişimci kişiler olarak yetiştirilmesine dikkat edilirken, toplum kültürü, yurtseverlik, fedakârlık gibi bilgi sistemleri de kişiye iyice yerleştirilmelidir. Eğitim, birey ve toplum uyumunu, geçmiş-şimdi-gelecek uyumunu iyi sağlamalıdır.

Eğitimdeki yeni yönelişler, yakın gelecekte eğitim sistemlerinde bir dizi değişiklikler istemektedir. Bunlar zorunlu öğretim süresinin giderek artması, demokratikleşme ve insan hakları sancuları, mesleğe girme ve meslekî öğretim yaşının yükselmesi, eğitimde nicelik kadar niteliğin de önem kazanması gibi konulardır. Yeni eğitim düzeninde bu eğilimlere uygun sistemler geliştirilmelidir.

Bilgi toplumunun en önemli karakteristiği, geniş bilgi akış yollarının düzenlenmesi ve herkese bilgiye rahatça erişebilme hakkının verilmesi olacaktır. Bir taraftan ülke içinde "Eğitim Bilgi Ağı"nın kurulması sağlanırken diğer taraftan bütün ağların Küresel Haberleşme Altyapısına (Global Information Infrastructure) bağlanması gerekir.

Bilgi ulaşmadaki engeller kaldırılırken okula paralel olarak öğrenim ağları kurulmalı; değişik ilgi gruplarının bu ağlar içinde kendilerini özgürce geliştirmelerine imkân sağlanmalıdır.

134 Ergün, M. "Eğitimde Bilgisayarın Kullanılma Zorunluluğu ve Programların Yeniden Düzenlenmesi", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Sempozyumu - Bildiriler. 15-17 Haziran 1989. İstanbul 1990. S. 112-117.

İNTERNET DESTEKLİ EĞİTİM¹³⁵

Bütün kültürel gelişmelerin temelinde ihtiyaç vardır. İhtiyaç olmadan hiçbir şey ortaya çıkmaz ve gelişmez. Bilgisayar destekli eğitim de öyle. Şu anda bilgisayara ve İnternete ne kadar ihtiyaç var?

Aslında bizim okul sistemimizin bazı kısımları Ortaçağ'dan bazı kısımları da birinci sanayi devriminden kalma yapılara sahip. Oysa şimdi, toplum ve ferдин ihtiyaçları ile okulların müfredat programları ve burada kullanılan metot ve teknikler arasında uçurumlar oluşmaya başladı. Eğitimin birçok alanında bir değişime ihtiyaç duyuluyor. Haberleşme ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler, geleneksel okul kuruluş sistemini birçok yönden değiştirmeye zorluyor.

Yazı sistemlerinin geliştirilmesinden beri ortaya çıkan birçok yeni teknoloji, öğrenmede ve eğitimde devrim yapacağını iddia ediyor, ama sonra bir hayal kırıklığı ortaya çıkıyor. Acaba bilgisayar ve İnternet de öyle mi olacak?

Teknoloji ve Eğitim

Aslında sınıflarda şu anda da kara tahtadan kitaba, haritadan laboratuvar aletlerine kadar birçok teknoloji kullanılıyor. Ama tarihte, her yeni teknolojinin sınıflara girmesinde bazı problemler çıkıyor. Yeni teknolojiler öğretmenlere ek yükler (ek eğitim, ek hazırlık, öğrenci kontrolü vs..) getiriyor.

Yunanlılar zamanında ve hatta Ortaçağ'da, eğitimde öğretmen ile öğrencinin yüzyüze karşılaşması temel idi. Eğitim ancak böyle oluyordu. Rönesanstan sonra kitap, eğitimde neredeyse öğretmene eşdeğer bir yer kaplamaya başladı. O zaman okuma-yazma, eğitimin başlangıcındaki en önemli iş oldu (şimdi de öyle). Şu anda hâlâ kitap, temel eğitim hizmeti görüyor. Kitaplar yetersiz, donuk, sadece kütüphanelerde bulunuyor. Oysa bunlar en azından elektronik ortama geçirilerek her yerden ulaşılabilir hâle getirilmeli, daha sonra da elektronik metin, kitap hâline getirilerek "canlandırılmalı".

Yazı, sadece öğretmene ve anlatmaya dayalı eğitimde büyük bir devrim yaptı. Ancak insan düşüncesi açısından iyi mi oldu? Platon'un "Phaedrus" adlı eserinde

135 Bu bölüm büyük ölçüde yazarın "İnternet destekli eğitim" makalesine dayanmaktadır. (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 1998. 1-10)

Sokrates'in anlattığı bir hikâye vardır: "Tanrı" Töt birçok şey icat ederek Mısırlılara verir. Bunlardan yazıyı verirken de, bunun Mısırlıların akıl ve hafızasını arttıracığını söyler. Bilge Yukarı Mısır kralı Tamus da ona şöyle der: Bu yazı yazma sanatını kullananların artması durumunda, yazının insanın hafızasını artırma yerine azaltma olasılığı vardır. Yazı insanın hafızasını tembelleştirir, onu unutkan yapar. Eğer insanlar hatırlamak için yazıya güvenirlerse, kendi iç kaynakları yerine dış kaynakları kullanacaklardır. Yazı hafızayı geliştirmez, koleksiyonları geliştirir. Akla gelince; öğrenciler realiteye bakmadan, ciddi düşünmeden, birçok farklı yönü görmezden gelerek sadece yazılı bilgi kaynağına dayanacaktır. Gerçek akıl yerine, eskilerin veya başkalarının akıllarıyla düşünmeye başlayacaklardır¹³⁶.

15 ve 16.yüzyıllarda kitapların matbaalarda basılarak dağıtılması eğitimde bir kalite düşmesine neden olmuş muydu? Sınıflarda ders notlarını sürekli yazdırarak eğitim yapan "hocalar" herhâlde bundan çok memnun olmamışlardı. Bilgiyi ellerinde tutan sınırlı bir bilge grubu, kendi bilgilerinin kitaplar vasıtasıyla halka yayılmasından da rahatsızlık duyuyorlardı. Belki bugün radyo-televizyon ve İnternetin yaygınlaşması da beş-altı yüzyıl önce kitabın gerçekleştirdiği devrimci dönüşümü gerçekleştirecek gibi görünüyör.

Gerçekten de yazılı kaynaklar öğretimde daima olumlu rol oynamıyor. Öğrenciler, kitaptan veya ders notlarından *sınav öncesi çalışırız* diyerek ders esnasında ciddi olarak ders dinlemiyor ve tam öğrenemiyor. Hatta geleneksel öğretimde yüzeysel ve yalancı bir öğrenme (pseudo learning) oluyor da denilebilir¹³⁷.

Önce tek boyutlu olan sessiz film (görsel) ve radyo (işitsel) ortaya çıktı. Daha sonra görme ve işitmeyi birleştiren (görsel-işitsel) sesli film ve TV ortaya çıktı. Bugün bunlardan radyo yaşıyor, çünkü insan görmeden de düşünebiliyor, hayal edebiliyor.

Kitap şimdi sessiz filme benziyor, elektronik kitap (e-book) ile kitap mücadeleye ediyor. Mürekkep yerine ışığın kullanıldığı elektronik kitaplar bilgisayar ekranlarından cep telefonu ekranlarına kadar geniş bir uygulama alanı bulacaktır. Gelecekte elektronik kitabın (e-book) basılı kitaplara göre gerek okunması gerekse pazar payı giderek artacaktır. 2020'li yıllarda okunan şeylerin %90'ının elektronik formatta olacağı öngörülmektedir. İlk kez 1980'lerde çıkan e-kitapların 1990'larda ilk nesil, 1998'den itibaren de ikinci nesli başlamıştı. Ancak 2009'dan itibaren üçüncü nesil elektronik kitap versiyonları olan "E-Book Reader"lar çıktı; birçok yayınevi kitaplarını artık bu formatta sunmaya başladı. Gazeteler artık kâğıt baskılarını azaltacak ve bu cihazlar vasıtasıyla yayınlanmaya başlayacaklar¹³⁸. Artık kü-

136 Ficino, M., M.J.B. Allen (Ed.), "Philebus" Commentary: A Critical Edition and Translation, University of California Press 1976, s.272

Bilgisayarı insanları tembelleştireceği, bilgisizleştireceği, onları düşünmekten alıkoyacağı veya düşüncesini deforme edeceği şeklinde kuşku da ortaya çıkmıştı.

137 Bishop, Gale B.; Winfred F. Hill, *Dimensions of Psychology*, Lippincott 1972

138 The History of E-books, <http://www.ebookweek.com/history.html> (07.06.2009)

tüphanelerden ödünç alma yerine binlerce kitaba her yerden Internet üzerinden ulaşılabilen, yazı şekli, büyüklüğü, formatı okuyucuya uygun olarak değiştirilebilmekte, baskı, dağıtım gibi masraflar kitabı ucuzlatmakta, saklaması ve taşınması kolay olmakta, okuyucu tepkilerini yazara hemen ulaştırılabilmekte ve herkes kendi kitabını kendisi yayımlayabilmektedir. Ayrıca bu kitapları seslendiren ve bilinmeyen kelime ve kavramları açıklayan sözlükler de sunulmaktadır. Şu anda eğitimdeki baskın medya basılı malzeme, görsel-işitsel araçlar, masa, sandalye, kara tahta vs. Şimdi bu ortama bilgisayar girmiş durumda. Görsel-işitsel araçlar okullarda tam yerleşmedi. Çünkü film, radyo, TV tek yönlü medya idi (interaktivite yok). Bunları etkin olarak kullanma öğretmenin niteliklerine bağlı idi.

Şu anda eğitim sistemlerinde amaçlanan etkin öğrenme, aktif ve işbirliğine dayalı öğrenme demektir. Oysa yazı, ses ve doğrusal video pasif bir öğrenme meydana getiriyor. Internet destekli eğitimde ise öğrenci pasif öğrenici olmaktan çıkıp kendi kendisini yönlendirici (self-directed) bir konuma geliyor.

Geçmişte, teknoloji başarısızlığını en iyi açıklayan kişilerden biri Marshall McLuhan'dır¹³⁹. En eski olan sözlü (oral) eğitime daha sonra yazılı (resimli) eğitim de eklendi. Şimdi ikisi birden egemendir. Buna paralel olarak baştan beri sırasıyla anlatan, not tutturan ve kaynak gösteren öğretmen tipleri ortaya çıktı.

Şimdi hipermedya üzerinde "hypertext"e dayalı bir eğitim var. Bu da çoğu kez zenginleştirilmiş bir kitap gibi, geniş bir veri kaynağı ama interaktif değil.

Yeni teknoloji eğitime nasıl yansıyor? Eğitimin içeriği, konuları, metot, strateji ve teknikleri değişecek mi?

Bilgisayar Destekli Eğitim

1951 yılında ilk iş bilgisayarının geliştirilmesinden bugüne, eğitimciler bu aleti sınıfta ve eğitimde kullanmak istiyorlar. Bunu yazı kadar önemli görmüş olacaklar ki, geleneksel eğitimde yazıyı, okur-yazarlık (literacy) eğitiminin başına aldıkları gibi, burada da temele bilgisayar kullanmayı (computer literacy) koymuşlardır.

İlk bilgisayar destekli öğretim (Computer Based Instruction) geliştirme çalışmaları 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında, geleneksel öğretime destek mahiyetinde ortaya çıktı. 1970'lerin sonunda iki büyük sistem geliştirildi: PLATO (merkezî ders kütüphanesine bağlı eğitim ağı) ve TICCIT (bir öğrenci bilgisayarına ders desteği veren sistem). Bunlar, başta ilan ettikleri potansiyele ulaşamadılar.

1980'li yıllarda geleneksel öğretim yöntem ve ortamlarıyla bilgisayar destekli eğitimi deney ve kontrol gruplarında karşılaştıran birçok araştırma yapıldı. Burada, aslında çok anlamlı bir fark çıkmadı. Bu arada multimedia ve Internet gelişti.

Aslında bilgisayar temelli eğitim *multimedia* gibi görünmesine rağmen *unimedia*. Çünkü bilginin tüm formları (yazı, resim, ses gibi) bu ortamda dijital olarak saklanıp işleniyor.

Bilgisayar destekli eğitimin şimdiye kadar uygulanan biçimleri:

Eğitim-öğretim

Tekrar ve alıştırma

Öğrenciyi çeşitli yönlerden destekleme

Benzetim programları ile çalıştırma

Etkileşimli açıklama

Veri bankası olarak kullanma

Verileri çekici bir şekilde gösterme

Etkileşimli canlı (hypertext) kitap

Uzman sistemler ve yapay zeka

Bilgisayar uygulamalı ve değerlendirmeli testler

Bilgisayar yönlendirmeli öğrenme

Bilgisayar destekli eğitim, artık İnternet üzerinde bulunuyor. Bu programlar ilgi çekiyor, bilgiye kolay ulaşım sağlıyor, açıklayıcı bilgi ve örnekler veriyor, beceri pratiği yapma imkânı sunuyor.

Şimdiki Bilgisayar destekli eğitimde kitaplar, tek kişilik (ağa bağlı olmayan) bilgisayar ve tek yönlü görsel-işitsel medya kullanılıyor.

Geleneksel bilgisayar destekli eğitim ile bilgisayar desteği olmayan eğitim ortamlarında öğrenme sonuçlarını karşılaştıran ve dünyanın değişik yerlerinde yapılan yüzlerce araştırmada, bilgisayar destekli eğitim çalışması lehine anlamlı bir fark bulunamadı. Öyleyse bilgisayar destekli eğitimdeki çalışma şeklini değiştirmek gerekir.

İnternet Destekli Eğitim

Teknoloji artık geleneksel metin kitaplarının ötesine geçilmesini mümkün kılıyor. CD-ROM kaynaklar, CMC (Computer Mediated Communication) ve İnternet kaynaklarında değişik formatlarda birçok bilgi var.

Bilgisayar alanındaki önemli gelişmeler artık donanım alanında olduğu kadar yazılım alanında da ortaya çıkıyor. Yazılımdaki en önemli aşamalardan biri de Web yazılımıdır. Web, 1989'da ortaya çıktı, 1992'de yayıldı ve İnternet içinde önemli bir gelişme gösterdi.

Internet, bilgisayar ağlarının ağıdır. Sürekli büyüyor; ağları, okulları, kütüphaneleri, araştırma merkezlerini içine alıyor.

Internet, aynı ilgilere sahip insanların sanal ortamlarda bir araya geldiği, bilgi paylaştığı, yeni grup ve topluluklar oluşturduğu ortamdır. Internet, bütün dünyaya dağılmış olan bilgiye ve insanlara ulaşım sağlayacak. Artık, fikirleri ve tecrübeleri açıklayıp yayma kolaylaşacak.

Bilgisayar ağlarının gelişmesi ve sınıflara girmesiyle bilgisayar destekli eğitimin yeni bir safhası, Internet destekli eğitim başlıyor. Eskiden mektupla öğretim tarzında başlayan uzaktan eğitim (distance-education), video, telekonferans ve TV gibi *tekyanlı iletişim* kullanıyordu. Şimdi internet teknolojisi ile uzaktan eğitim büyük bir evrim geçiriyor. Hızla her ülkede sanal üniversiteler ve okullar kuruluyor; Blackboard, Enokta, Moodle gibi *eğitim yönetim sistemleri* ile sanal sınıflarda binlerce öğrenci yüzyüze eğitim ciddiyetinde eğitim görüp mezun oluyorlar. Bunun yanında yüzyüze eğitim kurumları da internete bağlı olarak, birçok alanda eğitimde gerekli bilgi ve diğer materyale rahatlıkla ulaşabilmektedir. Belki şu anda tam olarak yararlanılamıyor, ama gitgide internetten daha fazla ve daha doğru yararlanılacağını umuyorum.

Artık, eğitimciler olarak, bilgisayar ve onunla birlikte okullara girecek diğer yeni araçların okul sisteminde ne gibi iç ve dış değişiklikler yapabileceğini tasarlamak durumundayız.

Tarih içinde okul sisteminin değişik unsurları değişik zamanlarda oluşmuştur. *Örgün eğitim kurumlarının ana özellikleri olan program, sınıf, dersane, ders kitabı, öğretim metodu gibi unsurlar Ortaçağda oluşmuştur. Sanayi devriminden sonra bu unsurlara laboratuvar, sınav ve işyeri uygulaması (da) katılmıştır. İlkokullar ve üniversiteler Ortaçağın, ortaöğretim ve meslekî-teknik öğretim sanayi devriminin ürünüdür.*

Bugünkü öğretimimizde ezber, tahrir gibi Ortaçağ metotları; sırasından kitaplarına kadar Ortaçağ ders ortamı, gene o dönemdeki gibi öğretmen merkezli öğretim; Ortaçağ ve sanayi çağı karmaşı bir müfredat programı hüküm sürmektedir. Sanayi çağı eğitimi, Ortaçağ eğitim düzeni karşısında serbestçe gelişip başarı gösterebilmesi için laiklik politikasıyla desteklenmiştir. Ama buna rağmen soğukkanlı bir değerlendirmede pek başarı gösterdiği söylenemez. Kısa söylemek gerekirse: Her çağ kendi okullarını ve ders programlarını hazırlar: Ortaçağ - ilkokullar ve üniversiteler- dinî programlar. Sanayi çağı - ortaöğretim, meslekî - teknik öğretim - meslekî-teknik programlar.

Bilgisayarların eğitim sisteminde etkin olarak kullanılmasından sonra, okul programlarında ne gibi değişiklikler olabilir? İhtimal Ortaçağ ve meslekî-teknik eğitim programlarında yer alan bazı derslerin saatleri azaltılacak, bazı dersler tamamen ortadan kalkacak, bazı derslerin muhtevaları, veriliş biçimleri değişecek, mikroteknoloji ile ilgili birtakım dersler programlara girecektir.

Henüz bilgisayar çağına uygun bir eğitim sistemi, ders programı ve eğitim materyalleri oluşturulamamıştır; ama bunlar mutlaka başarılacaktır. Eğitim globalleşmektedir, artık bütün alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da uluslararası akreditasyon ölçütleri geçerli olacaktır.

İnternet destekli eğitimde, işbirliği içinde öğrenme gerekiyor, çünkü tüm öğrenciler ağda işbirliği ve interaksyon içinde bulunuyor. Eskiden bilgisayar destekli eğitimin sosyal aktiviteyi azalttığı ve hatta kestiği söyleniyordu, oysa şimdi İnternette sürekli ilişki ve haberleşme var. Bunu sağlayan interaktif grup teknolojileri “bilgisayar konferansı” gibi mesaj sistemleriyle elektronik toplantılar düzenleyebiliyor. Burada fizik mekân, eş-zaman paylaşımı, sözel olmayan baskıcı davranışlar, farklı görüşlere karşı engellemeler yok.

Yüzyüze ilişkinin ötesindeki ulusal ve uluslararası düzeyde yeni interaksyon ve yeni sosyalleşme tipleri (belki de yeni kişilik tipleri) ortaya çıkacak.

İnternet, kişileri dünya çapında bir ağın bir parçası hâline getiriyor. Burada kendi bilgi, duygu ve düşüncelerinizi dünya ile paylaşabilirsiniz. İnternet insanlara bir haberleşme ve iletişim özgüveni sağlıyor¹⁴⁰. İnternet, öğrencilere dünya çapındaki bu ağ üzerinde kendi kendilerine arama ve araştırma yapma becerileri kazandırıyor. Her öğrenci bir araştırmacı ve iletişimci olabilir. *İnternet’e erişim, sınıf, okul ve ülke duvarlarının da içinde bulunduğu tüm sınırları kaldırmasıdır.*

Ağ üzerinde eğitim yapmak, sadece öğrencilerin değil, öğretmenlerin de izole durumda kalmalarını engelliyor. Birçok sitede, haber ve tartışma gruplarında, e-posta vasıtasıyla yeni bilgi ve projelere ulaşıyor, paylaşıyor, isterse katılabiliyor. (Şu anda İnternette öğretmenlerin ve öğrencilerin aktif olarak katılabileceği birçok proje bulunmaktadır.) Öğretmenler, İnternet üzerinden birçok ders plânına, kitaba, dergiye, veri depolarına, görüntü ve ses bilgilerine, yazılımlara vs. ulaşabilir ve kullanabilir.

Eğitimin temel hedeflerinden birisi fikirlerin öğrenilmesi; İnternet’in ise fikirlerin paylaşımıdır¹⁴¹. İnternet’in eğitime girdi olarak katkısının oldukça etkin olduğu düşünülürse, bu ortamda insanların birbirlerinden öğrenme becerilerini geliştireceği düşünülebilir. Ivan Illic’in okulsuz toplum düzeninde de en önemli eğitim sistemlerinden biri, İnternet ağları üzerinde kurulan eğitim bağlantılarıdır.

140 Gerçi yüzyüze iletişimin olmadığı bu durum bazen gençlerin ve çocukların tehlikeli maceralara atılmalarına ve kötü duruma düşmelerine de neden olabiliyor.

141 Eski eğitim sistemi bilgi ve bilgelikle kendini göstermeye çalışırken yeni eğitim sisteminde bilginin paylaşımı esastır. Ortak bilgi, dünyanın değişik yerlerinde mekan olarak uzak ama ilişki olarak yakın topluluklar ve ulusal devlet sınırlarını aşan gelişimsel demokratik yaşam ortaya çıkacaktır. Sorunlar paylaşılacak, tek bir bilginin düşünüp çözüm üretmesi yerine “birlikte düşünülerek” çözümler üretilcektir. Çok kişinin aynı anda aynı sorunlar üzerinde düşünmesi sağlanacaktır.

Şimdi genellikle yapılandırmacı öğrenme teorisi egemendir. Burada öğrenci yeni öğrendiklerini kendi içindeki, kafasındaki yapı içine yerleştiriyor. Burada geçmiş tecrübeler, yeni sunular, diğer insanların yapıları vs., kişinin kendi fikrini oluşturmada önemli etkenlerdir. Öğrenmeyi, insan kafasındaki bilgi yapısının yeniden organizasyonu olarak kabul ettiğimizde, hypermedia bağlantılarının da bunu sağlayıcı şekilde çoğulcu, doğrusal olmayan bir yapıda olduğu ortaya çıkıyor. Hypermedia içindeki öğrenci kendi kararlarını veren, sorumluluk duyan, aktif olarak öğrenen bir kişi oluyor. Zaten hypermediaya dayalı ortamlarda öğretmenden ziyade öğrenme faaliyeti görülmektedir. Burada öğretmen üç rol üstleniyor: kolaylaştırıcı (facilitator), yumuşak yönetici (moderator) ve rehber (guide).

Kendi kendine öğrenmeye hazır öğrenciler, özgüveni olan öğretmenler isterler. Özellikle İnternet üzerinde oldukça geniş bilgiye ulaşan öğrenciler, fiziksel olarak okul içerisinde ve okul dışında ulaşamayacakları kaynaklara erişim imkânı bulacaklardır. Etkin ve kendi kendine öğrenmeye hazır öğrenciler, bazı durumlarda kendi öğretmenlerinden daha fazla bilen durumuna geçebileceklerdir. Bu durumda, öğretmenlerin kendilerini bu durumlara karşı hazırlamaları gerekmektedir. Ayrıca, kendi özgüvenlerini kaybetmeden, öğrencileri devamlı öğrenmeye teşvik edici bir tutum içerisinde bulunmalıdırlar. Bu durumda, öğretim kavramı birtakım bilgilerin aktarımı olmaktan çok, *öğrenmeyi öğretme* olarak yeniden tanımlanacaktır.

Bilgisayar ağları üzerindeki web temelli öğretimde, geleneksel öğretimde öğrencilerin karşılaştıkları bazı öğretim metodu engelleri de ortadan kalkıyor ve daha özgür bir eğitim ortamı meydana geliyor.

İnternet ve başka bilgisayar ağlarındaki konferanslarla; herhangi bir zaman, dünyanın herhangi bir yerindeki bilgilere ulaşabiliyor, online bilgi akışında interaktif ilişki kurabiliyor, geleneksel ortamlarda tartışma aynı mekânda ve aynı anda olurken, ağ üzerinde sohbet veya tartışmalar farklı zamanlarda farklı kişilerle kolaylıkla yapılabilir.

Eğitimde Yeni Ufuklar

Yeni eğitim ortamı büyük ölçüde bir siber uzayda oluşacak. Bilgisayar ağlarının gelişmesiyle birlikte bir siber kültür gelişiyor. Bu kültür içinde sanal kişilikler (virtual identities), sanal sınıflar (virtual classrooms), sanal toplumlar (virtual communities), sanal kent ve kasabalar (virtual cities) var. İnsanlar, sanal ortamlar olan bu toplumlar ve yerleşim yerleri içinde, coğrafi sınırları tanımadan, yüz yüze ilişkiye gerek kalmadan on-line olarak dolaşıp duruyorlar. Mevcut kültür bütün öğeleriyle dijitalleşmeye çalışırken yeni bir *dijital kültür* doğuyor. Geleceğin insanları bugünkünden daha yoğun bir teknolojik ortam içinde yaşayacaklar ve âdeta tüm insanlar birçok işinde teknoloji destekli (technology-driven) çalışacaklar. Öğ-

rendiğimiz her şey bir nevi geçmişini temsil ederken, teknoloji her zaman geleceğini temsil ediyor.

Geleneksel yayın faaliyetlerine bir alternatif olarak hypermedia veya “pub-netting” denilen elektronik yayıncılık var. Kitaplardaki doğrusal metinler (linear text) yerine hypertext geçiyor. Dünya çapında hemen ulaşılabilir, dinamik, sık sık yenilenen yayınlar var. Aslında kütüphaneciler, dünya üzerinde bilgisayar ve Web teknolojisine en erken ve aktif olarak uyan grupların başında geliyor. Bütün kütüphaneler dünyaya kendilerini açmak, birer elektronik kütüphane (E-library) hâline gelmek istiyorlar.

Bilgisayar ağlarında sanal sınıf ve laboratuvarlar kuruluyor, sanal toplantılar ve dersler yapılıyor.

Bilgiye ulaşmada artık zaman ve yer kavramlarının önemi kalmadı. Hatta okul, ülke, millet kavramları (sınırları) da ortadan kalkıyor; dünyanın bütün sınıfları birbirine bağlanıyor. Yeni oluşacak bu online sınıflarda (online classroom) her sınıf ve öğretmen, kendi ders plân ve çalışmalarını bütün dünyaya açıyor. Geliştirip web sayfalarına koydukları projelerle sınıf duvarlarını kaldırıyorlar. Öğrenciler, dünyanın değişik yerlerindeki müzeleri ve parkları Internet vasıtasıyla geziyorlar. Kendi sınıflarına ve tartışma gruplarına dünyanın başka yerlerinden sanal ziyaretçiler gelip derse (veya projeye) katılıyorlar. *Sanki bütün dünya bir okul gibi oluyor.* Dolayısıyla öğretim ve öğrenmede de bir şeylerin değişmesi gerekli.

Yeni Internet ortamlarında, öğrencilerin problem çözme ve yazma, iletişim, eleştirel düşünme yetenekleri artıyor. Yaş, sınıf, cinsiyet, milliyet, din, özel ihtiyaçlar gibi farklar önemli ölçüde ortadan kalkıyor.

Yeni eğitim ortamlarında öğretmenlerin rehberlik özellikleri (ve meslekî donanımları) artıyor. Zorla öğretmeye çalışan öğretmen yerine, öğrenen öğrencilere yardım eden öğretmen tipi gelişiyor. Gelecekte eğitim faaliyetlerini organize edecek siber uzayda, öğretmenler de “siber tutor” olacaklar.

Ön Kararlar ve Öneriler

Günümüzün ve geleceğin toplumlarında kaliteli ve yüksek eğitim alanlar daha başarılı ve daha zengin olacaktır. Öte yandan dünya nüfusu giderek artıyor ve gelecekte daha çok insanı eğitmek zorunda kalacağız. Bu sorunun çözümünde Internette yararlanılmalıdır.

Şimdi dünyanın her yerinde yeni gelişen iletişim teknolojilerinin sınıflara sokulmasına çalışılıyor. Aslında bu yöndeki çalışmalar elli yıldan beri devam ediyor. Amerika’da bile öğretmenler, sınıfta yeni teknolojiler kullanmaya hazır ve çok istekli değiller. Oysa yeni teknolojiler öğretmen yetiştirme sırasında iyice öğretil-

meden, müfredat programlarına, ders plânlarına girip derste etkin olarak kullanılmadıktan sonra bu teknolojiler sınıflara giremez.

Teknolojinin sınıfla ve programla bütünleşmesi için de öğretmenlerin hizmet içinde de sürekli desteklenmesi gerekir. Bunun için, eğitim kurumlarında öğretmenlere bu hususlarda yardım edecek teknoloji öğretmenleri (technology trainer), teknoloji yardımcıları (technology facilitator) veya koordinatörleri (technology coordinator) yetiştirilmesi de öngörülmüyor.

Aslında ideal sınıflarda her okulun bir TV istasyonu ve video kaset kaydedicisi, her sınıfın bir TV, video ve network bağlantısı, her öğretmenin bir cep telefonu, her öğrencinin bir bilgisayar olması amaçlanıyor. Gelecekteki eğitimin temel araçları olacak olan bu teknolojileri kullanmaları için öğretmenlerin buna göre hazırlanması gerekir. Çünkü teknoloji kullanımı öğretmenlerin öğretim sistemlerini değiştirir, onları öğretmen merkezli sistemin ağır yükünden kurtarır ve öğrenmeyi kontrol eden ve yönlendiren bir pozisyona getirir. Şimdiki öğretmenler, sanayi devrimi öncesinin ağır beden işçilerine benziyorlar. Çok yorulmalarına rağmen fazla bir ürün de elde edemiyorlar. Ağır makineler ve ince elektronik motorlar insanın beden yükünü nasıl üzerinden aldı ve üretimde hız ve kalite getirdi ise; bilgisayar ağlarının eğitimde kullanılması da insan beyni üzerindeki ağır yükü kaldıracak, hem öğretimi hem de bilimsel bilgi üretimini arttıracaktır.

Internet, her eğitim seviyesinde ve her eğitim alanında kolaylıkla kullanılabilir.

Ağ üzerinde eğitim yapmak, tek başına (ağa girmemiş) bilgisayarlı eğitim yapmaktan daha kolaydır. Çünkü tek bilgisayarda bilgi az, program yetersiz, her programın ayrı ayrı incelikleri var. Oysa bilgisayar ağlarında bilgi kovalama ve kullanmayı öğrenmek daha kolaydır.

Internet, bilgisayarı işbirliğine dayalı eğitim aracı hâline getiriyor ve iş birliği içinde öğrenmeyi teşvik ediyor. Öğretmenler, buna uygun öğretme ve öğrenme teknikleri geliştirmelidir.

Internet çok yakın bir gelecekte sınıf faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası hâline gelecektir. Problem, geleneksel sınıf faaliyetleri ile Internetin nasıl birleştirileceğidir. Bunun için her ülke, değişik programlar (CANARIE, NREN, EDUCOM gibi) uyguluyor. Klâsik öğretmen, sınıfta, basılı malzemeyi kullandığı ustalıklı Internet kaynaklarını da kullanabilmelidir. Bu kaynakları ders araçlarının içine kolaylıkla yerleştirebilmelidir. Amerika'da ve diğer gelişmiş ülkelerde, öğretmene bu noktalarda yardım edecek birçok haber grubu ve site var.

Internette konferans, haber ve tartışma gruplarında en son bilimsel araştırmalara ulaşmak kolaylaştığı gibi, yapılan bilimsel araştırmalar üzerinde tartışmalar ve Internet gruplarında anketler uygulayarak uluslararası araştırmalar da

yapmak kolaylaşacak. Öğrenci bu ağ üzerinde araştırmayı kolayca yaptığı gibi, problem çözmeyi de öğrenecektir. Burada sadece bilimsel araştırmalar değil, bu araştırmaların sade yazıdan multimedya özellikleri kullanılan zengin formlarına kadar birçok şekilde ağ üzerinde yayınlanması da mümkün olmaktadır.

Öğrenme çok karmaşık bir olgudur. Onu tek bir araca veya faktöre bağlamak yanlış olacaktır. Eğer öğrenmede öğrenciye teknik araç desteği sağlanması isteniyorsa, çok sayıda aracın kombinasyonu daha etkili olabilir kanaatindeyim.

Öte yandan artık araştırmacılar, hypermedia ve hypertext ortamında öğrenmeyi engelleyici ve zorlaştırıcı faktörler üzerinde araştırmalar yaparak bunları düzeltme yolları önermelidirler. Burada öğrencilerin yanlış yönlendirilmeleri, hayal kırıklığı ve zaman kaybı önlenmeli; multimedia ve hypertext ortamlarında bilgi hiyerarşisi iyi kurulmalı, eğitim sitelerine erişimin kolay ve rahat olması sağlanmalı ve dahası, hypermedia ortamında en uygun olabilecek yeni öğrenme stratejileri geliştirilmelidir.

Eğer bilginin, anlamanın, gücün temeli informasyon ise, bu bilgilere anında ve dünya çapında ulaşmayı sağlayacak Internet ve bu bilgileri işleyecek bilgisayar çok önemlidir. *Çağdaş eğitimde Internete dayanmadan bir eğitim reformu yapmak mümkün değildir.*

İnternetin eğitime sağladığı birçok kolaylığa rağmen, bu ağ üzerinde kurulan bazı ödev siteleri öğrenci ödevlerinin hazırlanmasında büyük engeller oluşturuyor. Öğrencilerden alınan küçük ücretler karşılığı onların ödevlerinin bazı basılı eserlerden, tezlerden yapılan kopyalarla öğrencilere gönderilmesi, birçok öğrencinin internette indirdiği birkaç kaynaktan kes-yapıştır "tekniki" ile ödev hazırlanması eğitimde büyük bir engel teşkil etmektedir. Buna karşılık, hazırlanan bazı veri tabanlarından öğrenci ödevlerinin kontrol edilmesi, hızla yayılan ödev sitelerinin internet hukuku içinde yasaklanması yararlı olacaktır.

RADİKAL VE POSTMODERN EĞİTİMCİLERİN ÇAĞDAŞ EĞİTİM SORUNLARINA FELSEFİ YAKLAŞIMLARI

Avrupa'da Aydınlanma hareketi ile birlikte hem devletlerin yapısında hem de sanayileşme, bilim ve teknolojiye gelişmeler, yeni eğitim sistemleri vasıtasıyla toplumların yapısında köklü değişiklikler oldu. Ekonomik alandaki gelişmeler ve ulus devleti sistemlerinin eğitimden talepleri, insan özgürlüklerini ciddi şekilde tehdit etmeye başladı. Devletler ve ekonomi için istenen özgürlük, 1900'lerden itibaren eğitim için de istenmeye başladı. Çocuğun içindeki güçleri kullanarak, ona fazla baskı yapmadan, kendi özgür iradesi ile eğitim talepleri ortaya çıkmaya başladı. Ancak kendilerine "radikal eğitimci" veya "özgürlükçü (libertarian) eğitimci"ler denen düşünürler grubu ekonominin, ailenin ve devletin kısıkaca aldığı eğitim uygulamalarını şiddetle eleştirmeye ve daha özgürlükçü eğitim önerilerinde bulunmaya başladılar¹⁴². Bunların görüşlerini kısa kısa değerlendirelim.

Özgürlükçü Eğitim Teorileri (Radikal Pedagoji)

Eğitime yönelik radikal yaklaşımın önemli bir ögesi, 19 ve 20. yüzyıllarda *kitlesel okul eğitiminin ortaya çıkmasına gösterilen tepki* olmuştur. Bu dönemde, devletin desteklediği ve düzenlediği okullarda genel zorunlu eğitim verilmesi yönünde sürekli bir eğilim vardı. *Kitlesel okul eğitiminin amacı, devlet için vatandaş ve modern sanayi devleti için de işçiyi yetiştirmekti.*

Devlet okulu eğitimi ile radikal eğitim neredeyse birbiriyle çelişen kavramlardır. Devlet okulunun reddedilmesi, radikal eğitim biçimlerinin tarihi gelişiminde önemli temalardan birini oluşturur. *Bu ret, okulların, hâkim bir elit sınıfın çıkarları adına halkın ahlâk ve toplumsal inançlarının şekillendirilmesinde kullanılan bir araç olduklarını varsayan görüşe dayanır.*

Radikal pedagoji sadece okuldaki geleneksel öğrenme modellerini değil, aynı zamanda, çocuk yetiştirme yöntemlerini ve ailenin örgütlenmesini de kapsar.

¹⁴² Bu düşünürlerin görüşlerini güzel bir şekilde özetleyen bir kaynak: Spring, J. *Özgür Eğitim*, (çev.A.Ekmekçi), İstanbul, Ayrıntı yay. 1997.

Radikal eğitimcilerden bazıları: William Godwin, Francisco Ferrer, Wilhelm Reich, Max Stirner, Paul Goodman, Paulo Freire, A.S.Neill, Ivan Illich vs...

William Godwin (1756-1836), devletin özgül ideolojisini okullarda yayabilmesi ile kazanacağı politik iktidara karşı çıkan ilk eğitim eleştirmenlerinden biriydi. Aydınlanmanın, en çarpıcı iki olgusunun -modern ulus devletinin yükselişi ve bu devlete vatandaş yetiştirecek millî eğitim sistemlerinin gelişmesi- insan aklının dogmatik olarak denetlenmesi ve bastırılmasına yol açmasından korkuyordu. Ona göre; insan aklının tam olarak gelişmesinin okul duvarları içinde engellendiği herhangi bir toplumda, despotizm ve haksızlık rahatlıkla var olmaya devam edebilirdi.

Godwin, millî eğitimin içeriğinin politik iktidarın buyruklarına uygun düşecek şekilde biçimlendirileceğine inanıyordu. Millî eğitim, şovenist vatanseverliğin, devletin politik ve ekonomik iktidarının desteklenmesinde kullanılacaktı. Godwin, ülkedeki yasaları öğreten bir millî eğitime karşı çıkıyordu¹⁴³. *Devlet okulu sistemi, var olan toplumsal sistemin bütün adaletsizlik ve eşitsizlikleri ile birlikte sürdürülmesine yarayan güçlü bir araçtır...*¹⁴⁴

Nazi Almanyasındaki okul eğitimi, Godwin'in 18. yüzyılda belirttiği bütün sakıncalara örnek oluşturmuştur. Okullar, özel bir ideolojinin ve toprakların genişletilmesine dayalı bir milliyetçiliğin yayılması ve ülke liderlerinin yüceltilmesi için kullanıldı. Naziler, zorunlu ırk biyolojisi eğitimi devreye sokarak ve Alman tarihi ve edebiyatına ayrı bir önem vererek okul müfredat programına değişiklikler getirdiler. Karakter ve disiplin oluşturmak üzere ve askeri antrenman hazırlığı olarak günde beş saatlik beden eğitimi zorunlu kılınmıştı. Büyük oranda propaganda amaçlı ders kitapları okutuluyordu¹⁴⁵.

Francisco Ferrer (1859-1909). 1901'de Barcelonada Modern Okul'u kuran¹⁴⁶ İspanyol anarşisti ve eğitimcisidir. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda okullar yeni sanayi ekonomilerinin bir uzantısı işlevini de görmeye başlamış gibiydi. Okullara, hem devlet hem de şirketler için itaatkâr hizmetkârlar üretme sorumluluğu yüklenmişti. Hükümet, okulların sadık yurttaşlar üretmesini istiyordu, sanayi ise, itaatkâr ve eğitilmiş işçiler istiyordu.

143 Godwin, W. *Enquiry Concerning Political Justice And Its Influence On Morals and Happiness*. Cilt II, London 1842. ss. 302-303. (http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/godwin/PJfrontpiece.html) (08.07.2009)

144 Smith, M. P. *The Libertarians and Education*, London: Unwin Education Books. 1983

145 Bugün de bir çok tarafın bulabileceğimiz millî eğitime çok bütçe ayrılması, görüşleri eskiden de vardı. Prusya'da Johann Fichte, devletin eğitime, en az millî savunmaya harcadığı kadar para harcaması gerektiğini ileri sürüyordu çünkü: *Bizim önerdiğimiz millî eğitimi evrensel olarak uygulayan Devlet, içine yeni bir genç nesil dahil olduğu andan itibaren, özel bir orduya hiç gereksinim duymayacaktır, çünkü o zamana dek hiçbir neslin elinde olmayan bir orduya sahip olacaktır.* (Fichte, J.G. "The Nature of the New Education", *Addresses to the German Nation*, Gregory Moore (Editor) Cambridge University Press; 2009).

146 Ferrer okulu 1911'de Amerika'da kuruldu. Gene Amerika'da Walden Merkezi ve Okulu gibi kurumlarla, hatta Summerhill okulu ile anarşist okul geleneği devam etti. Suissa, J. *Anarchism and Education: A Philosophical Perspective*. Routledge 2006. S.75 vd.

Francisco Ferrer, okulu bir “*iktidar fahişesi*” olarak görür. *Okul*, öğrenciyi itaat etmeye ve uysal olmaya koşullandıran bir sistem ve metottur. *Çocuk*, devlet okuluna girdiği andan itibaren otoriteye boyun eğmek, doğal olarak başkalarının isteğini yerine getirmek yönünde eğitilir ve bunun sonucunda yetişkin yaşamda yönetici sınıfın işine yarayan düşünce alışkanlıklarına sahip olur.

Geçmişte hükümetler, kitleleri cehalet durumunda tutarak denetim altına almışlardı, şimdi eğiterek daha kolay denetim altına alıyorlar. “*Milli okulları örgütleyenler, hiçbir zaman bireyin yüceltilmesini istemediler. Ancak, onun köleleştirilmesini istediler.*”¹⁴⁷

*Okulda öğretilen bilgi (ve beceriler) insanlar tarafından kullanılmaktan çok insanları kullanan bir şeye dönüşmüş; bilgi köleliğin bir aracı hâline gelmiştir.*¹⁴⁸

Johann Kaspar Schmidt (Daha çok Max Stirner takma adıyla tanınır) (1806-1856) hiççiliğin (nihilizm), bireysel anarşizmin, varoluşçuluğun ve postmodernizmin öncüsü bir Alman düşünürüdür.

Kişinin kendini kurtaramadığı düşünceye, yani bireye sahip olan düşünceye Stirner “*kafadaki tekerlek*” -kişiye ne yapılması gerektiğini söyleyen ahlâki buyruk- adını verir. Bu, birey tarafından kullanılmaktan çok, iradeyi kontrol eden düşünce, bireyi kullanan bilgidir. Stirner için kendi kendine sahip olma “*kafadaki tekerlekler*”in ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Kafada iki tekerlek düzeyi vardı. Birinci düzey insanları gündelik yaşamda yönlendiriyordu. İkinci düzeyde idealler vardı. Din ve devlet gücünün üzerinde inşa edildiği yer, bu idealler dünyasıydı.

Stirner, “özgür insan” ile “eğitilmiş insan” arasında bir ayrım yapıyordu. Stirner, modern toplumun en önemli sorununun toplumun özgür insanlar yerine eğitilmiş insanlarla dolu olması olduğuna inanıyordu.

Modern devletin gücü, zihne tahakküm etmenin önemini anlamış olmasında yatar. Modern devlette, yasalar bireyde içselleştirilmiştir, böylece “özgürlük” sadece kişiye inanması öğretilmiş olan *yasalara uyma özgürlüğü* anlamına gelir.

Stirner’in şikâyet ettiği şey, Rousseau’nun “*negatif eğitim*” diye adlandırdığı şeydir. İçselleştirilmiş otorite biçimleri (din, vicdan, kanun, yurtseverlik, milliyetçilik, ideolojiler vs.) kendi kendine sahip olmaya güçlü bir engel oluşturur.

Fransız Eğitim Bakanı François Guizot bir nutkunda şöyle diyordu: “*Bugünün büyük zorluğu zihne kılavuzluk ve tahakküm etmektir. Eskiden bu görevi kilise yerine getiriyordu; bugün ise kilise bu göreve uygun değildir. Bu büyük hizmet üniversiteden beklenmelidir...*”¹⁴⁹

147 Ferrer, F. “L’Ecole Renovée”, *Mother Earth*, 9, (1909), s. 272

148 Ferrer, F. *The Origin and Ideals of the Modern School*, Arno Press 1972. S.89-90

149 Stirner, M. *The Ego and Its Own, The Case of the Individual Against Authority*, Rebel Press 1993. S.344.

Paul Goodman (1911-1972) okul eğitiminin bireyin damgalandığı, derecelendirildiği, belgelendiği ve topluma geri gönderildiği bir süreç hâline geldiğini söylüyordu¹⁵⁰. Eğitimin gerçek işlevinin becerileri derecelendirmek ve pazarlamak olduğunu söylüyordu.

Paulo Freire (1921-1997) 'nin eğitim yönteminin merkezinde, kökeni Marx'ın bireysel bilincin gelişmesi ve modern toplumda yabancılaşma teorisine uzanan bir insanlık kavramı vardır.

Dünyanın insanileştirilmesi kavramı ile insanın, dünyayı dönüştürmeye muktedir olduğu bir süreci kastetmektedir: İnsanların *kendilerinin farkına varmaları* esastır. İnsanlar çoğu kez sadece öğrenirler; sorulursa cevap verilir, yoksa o bilgiler hiçbir işe ve eyleme dönüşmeden atıl kalır. Öğrenmenin, irade ve toplumsal eyleme bağlanarak düşünce ve eylem ayrımının üstesinden gelinmesi gerekir.

İnsanlar tarihin akışı içinde eyleyen olamıyorlar, sadece tarihin etki ettiği şeyler oluyorlar. Bu ezilme durumuna Freire, *sessizlik kültürü* der. Sessizlik kültürü, basit cehaletin ürünü olabileceği gibi eğitimin de ürünü olabilir. Freire, *eğitimin kafada, benliğin bilincine ulaşılmasının önünde duran engeller üretebildiği* konusunda Stirner'le benzer görüşleri savunur. Tehlikeli olan, insanların sessizlik kültürü için eğitilmeleridir.

Freire, geleneksel eğitimin "*yığmacı*" *eğitim yöntemi* dediği şeye dayandığını ileri sürer. –Bu öğretim yönteminde öğrenci, öğrenme süreci içindeki bir *özne* değil, bilginin yerleştirildiği bir nesne kabul edilerek öğrencinin beynine durmadan bilgi depolanır. *Yığmacı eğitim, özgürleştirici değildir ve ezilenlerin itaatkârlığına ve yabancılaşmasına katkıda bulunur*¹⁵¹.

Yığmacı öğretimin amacı kendini anlamak değil, bireyi yabancı hedeflere uygun olarak değiştirmektir. *Yığmacı eğitim yönteminin ulaştığı nokta, öğrenene yabancı olan bir bilincin yaratılmasıdır.*

Öğrenme, bir özgürleşme kaynağı ve toplumsal değişim için bir araç hâline gelmelidir. Freire, kendini ve dünyayı değiştirmeye girişmiş insanileşmiş bireyi (özgürleşmiş bir toplum yaratmaya çalışarak kendi kendini özgürleştirme) yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

Bilgi doğrudan toplumsal sorunlara bağlanmalıdır ve bu sorunları çözmek için kullanılmalıdır. Brezilyalı eğitimci Freire, 1960'lı yıllarda şeker kamışı işçilerine okuma-yazma öğretmek kendi eğitim teorisini uygulama imkanı buldu. Ama daha sonra ülkesinden kovuldu ve çeşitli Amerika ülkelerinde yaşadı¹⁵².

150 Goodman, P. *Compulsory Mis-Education*, Random House 1966.

Spring, J. *Özgür Eğitim*, (çev.A.Ekmekçi), İstanbul, Ayrıntı yay. 1997.

151 Freire, P. *Ezilenlerin Pedagojisi*, (çev. D.Hattatoğlu), İstanbul, Ayrıntı yay. 1998

152 Waugh, C. "Paulo Freire'in Ezilenlerin Pedagojisi", http://www.alternatifegitimderneği.org.tr/makaleler/el_ped/el_ped4.pdf (08.07.2009)

Wilhelm Reich (1897-1957) , radikal düşünürler içinde eğitimi okullardan ziyade aile yapısı içinde analiz etmeye çalışan düşünürlerden biridir¹⁵³.

Wilhelm Reich, *karakter oluşumundaki temel sorunun orta sınıf aile yapısı olduğuna inanıyordu*. Almanya'da faşizmin yükselişini tartışırken¹⁵⁴, otoriter kişiliği orta sınıf Alman ailesi içindeki çocuk yetiştirme sürecine bağlıyordu. Anlamli bir toplumsal değişimin ancak ailenin değiştirilmesiyle gerçekleşebileceğini ileri sürüyordu.

Reich'a göre yirminci yüzyılın eğitimle ilgili en önemli görevi cinsel özgürlük ve patriyarkal ailenin ortadan kaldırılmasıydı. O, *zalim, saldırgan karakter özel-liklerinin otoriter, cinsel açıdan baskıcı çocuk yetiştirme uygulamalarının sonucu olduğuna inanıyordu*. Reich, saldırganlığı cinsel dürtülerin bastırılmasının ürünü olarak görüyordu.

Reich'in amacı, büyük kurumsal değişiklikler getirerek, insanların karakter-lerindeki zalimlik ve düşmanlığı yok etmektir. Reich, bireylerin, cinsel dürtüyü tatmin konusunda engellerle karşılaştıklarında nefret etmeye başladıklarını ileri sürüyordu. Toplum, Reich'in en baskıcı bulduğu kurumlardan -zorunlu evlilik ve ataerkil aile- kurtarmak gerekiyordu.

Ailenin ekonomik işlevi, ulus devletin ve sanayileşmenin ortaya çıkışıyla ye-rini ideolojik bir işleve bıraktı. *Aile, çocuğu otoriter bir toplum için yetiştiren temel eğitim kurumu hâline geldi*¹⁵⁵.

Kişi, kendi kendini düzenleyen ve sadist olmayan bireylerden oluşan bir top-lum istiyorsa, çocukları ahlâki baskı, otoriter kontrol ve zevk kaygısından kurtul-muş özgür bir ortamda yetiştirmelidir.

Reich'in arkadaşı ve onunla birçok ortak fikri olan *Alexander Sutherland Ne-ill* (1883-1973), İskoç eğitim filozofudur. Çeşitli ülkelerde eğitim yaparken Reich ile karşılaşmış, kendi fikirlerini onunkilerle daha da güçlendirerek, çocuğun aile baskısından uzak ve tam özgür olarak yetişebileceği yatılı okul kurma çalışmaları yapmıştır. Önce 1921 yılında Almanya'da Dresden'de (Hellerau) "Yeni Okul" adlı bir kurum kurmuş, sonra bunu Avusturya'ya (Sonntagsberg) taşımış, orada da ra-hat edemeyince 1923 yılında İngiltere'ye (Summerhill adıyla) taşımıştır. Ölümüne kadar yönettiği bu okulu, sonra karısı ve daha sonra da kızı yönetmeye başlamıştır. Neydi Neill'in bu okulda uygulamaya çalıştığı eğitim?¹⁵⁶

153 Reich'in kitaplarının çoğu Türkçeye çevrilmiştir: *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı, Dinle Küçük Adam, Cinsellik Üzerine, Cinsel Ahlakın Baygöstermesi, Bedensel Boşalmanın İşlevi, Cinsel Devrim, Geleceğin Çocukları, Reich Freud'u Anlatıyor, Gençlik Türküsü, Kişilik Çözümlemesi, İnsanın Doğadaki Yeri, Baş Dertte İnsanlar, Gençliğin Cinsel Eğitimi, Psikanaliz ve Diyalektik Materyalizm ve Dirimin Öldürülüşü* Insandaki Coşkusal Veba vs..

154 Reich, W. *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, (Çev: B. Onaran), İstanbul, Payel Yayınevi 1975. S.19-34.

155 Reich, W. *Cinsel Devrim*, (Çev.: B.Onaran), İstanbul Payel Yayınevi 1989.

156 Neil, A.S. *Bir Eğitim Mucizesi*, (çev: G.D.Nalbantoğlu), İstanbul Yaprak Yayınları, 1990

Yaşamın amacı, mutluluğu bulmaktır. Kişinin kendini, içindeki cevheri ve huzuru bulacağı dönemde yetişkinlerin ortaya koyduğu okul ortaya çıkıyor. Okul çalışmalarının çoğu yalnızca zaman, enerji ve sabır savurganlığıdır. Bu okullar, çocukları oyun oynamaktan alıkoyar, onların “taze omuzlarına yaşlı kafalar konudur”. Oysa öğrenmek, oyundan sonra gelmeli ve öğrenme hoş bir hâle getirilmek için oyunla karıştırılmamalıdır. Eğitim, bir yaşam hazırlığı olmalıdır. Batı kültürü insan yetiştirmede başarılı değildir; ekonomisi insanları sömürmekte ve çevreyi öldürmekte, devletleri savaş etmekte, ilaçları hastalığı iyi edememektedir. Çağın ilerlemeleri makinalardadır, orada gösterdiğimiz başarıyı insan yetiştirmede ve onları özgür ve mutlu kılmakta kullanamıyoruz.

Summerhill’de temel ilke, okuldaki özgürlüktür. Hiçbir çocuk derslere devam etmek zorunda değildir. Çocuklar okula uymak durumunda değildir, okul çocuğa uymalıdır. Dersler seçmelidir. Çocuklar derslere girip girmemekte özgürdürler. Derslere devam zorunluluğu yoktur. Bir çocuk isterse yıllarca derslere girmeyebilir.

Her gün İngilizce, matematik, tarih, coğrafya, fizik, kimya, labaratuvar gibi dersler, sabah 9.30 ile 13.00 arasındadır. Öğleden sonraları herkes bütünüyle özgürdür. Atölyede bisiklet onarmak, motorlarla, radyolarla, oyuncak ve resim yapmakla uğraşmak çocukların tercihlerinden bazılarıdır. Çocuk öğrenmek istediğinde nasıl öğretilirse öğretilsin, öğrenir.

Tüm öğrenciler yatılıdır ve üç gruba ayrılmışlardır: 5 ve 7 yaş arasındaki en küçükler, 8-10 yaş arasındaki ortalar ve 11-16 yaş arasındaki büyükler.

Cumartesi özel bir gündür çünkü genel okul toplantısı yapılır. Okul toplantısını dans izler ve genellikle pazar, tiyatro gecesidir. Çocuklar kendi oyunlarını kendileri yazarlar, kostümleri ve sahneyi kendileri düzenlerler. Cumartesi toplantılarını bütün okul yönetir, Summerhill’de herkesin hakları eşittir. Her öğrenci ve öğretmen üyesinin bir oy hakkı vardır. Altı yaşında bir çocukla okul müdürünün oyu arasında hiçbir fark yoktur. Okulu ilgilendiren her şeyin kararı bu toplantılardan çıkar.

*Ivan Illich (1926-2002)*¹⁵⁷, radikal eğitimciler arasında yer alan ve en radikal çözüm önerilerini getiren bir eğitim filozofudur.

İlkel insan doğanın cömertliğine, tanrıların verdiklerine ve geçinmesini sağlayan kabilesinin içgüdülerine bağlıydı. İlkel insanlar için dünya kaderle yönetili-

¹⁵⁷ Viyana’da doğdu. Liseyi Viyana’da okudu ama Nazilerin 1941’deki işgalinden sonra babası Katolik olmakla birlikte annesinin soyağacında Yahudilik olması nedeniyle 1941’de Avusturya’dan sürüldüler. Floransa Üniversitesi’ne, sonra da Roma Gregorinyen Üniversitesi’ne devam ederek doğa bilimleri, tarih, felsefe ve teoloji okudu. Salzburg Üniversitesi’nde tarih doktorasını tamamladı ve ardından 1956’ya kadar papaz olarak çalıştı. Porto Rico’daki Ponce Katolik Üniversitesi’nde rektör yardımcısı oldu. Katolik misyoner kuruluşu olan CIDOC’ta çalıştı. 1969’da papazlığı bıraktı. 1980’lerden sonra Meksika, ABD ve Almanya’da üniversitelerde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. Illich en az altı dili iyi derecede biliyordu.

Türkçeye çevrilmiş eserlerinden bazıları: *Okulsuz Toplum, Enerji ve Eşitlik, Şenlikli Toplum, Sağlığın Gaspsı, Gender, H₂O ve Unutuşun Suları, Tüketim Toplumu* vs...

yordu. Klâsik insan kadere, doğaya ve çevreye karşı çıkmaya başladı ama kendini tehlikeye sokarak. Çağdaş insan dünyayı kendi hayaline göre kurmaya, tümüyle insan-yapısı bir çevre yaratmaya kalkıyor; sonradan ise, bunu yalnızca kendini sürekli ona uydurarak yapabileceğini fark ediyor...

“Pandora’nın kutusundan” her yana yayılmış kötülükleri yakalamak, onlarla başa çıkmak üzere kurumlar kurma yolundaki “Prometeci çaba” var. Bunun için her iş ve görevi yapacak kurumlar kurulmaya başlandı. Hastahane, hapishane, banka, fabrika, okul, sigorta vs... Bu kurumlar insanın bütün hayatını kuşatıyor. Her insan hastahanede doğuyor, orada ölüyor. İnsan bu ortamda çalışacak şekilde yetiştiriliyor.

KURUMLAR YELPAZESİ		
SOL	ORTA	SAĞ
“Canlı” kurumlar herkesin eşit olarak yararlandığı, demokratik, özgür, bağımlılık yapmayan telefon bağlantıları, posta yolları, metro hatları, yollar, toplu pazar yerleri, ortaya doğru; çamaşırhaneler, fırınlar, berberler ve mesleklerden söz edersek; avukatlar ve müzik öğretmenleri	Otel ve kafeteryalar, hammadde ve dayanıksız tüketim malı üretenler	İnsanları kendine bağımlı kılan, “kullanımcı” (manuplatif), toplumsal ya da ruhsal yönden “bağımlılık oluşturuvcu” niteliktedirler. Savunma-güvenlik (askeriye), mahkeme, hapishane, otoyol (paralı), hastane, en sağdaki kuruma götürüyor. Okul, mamul mallar, bunları yapan fabrikalar, hizmet kurumları ki bunların başında okul gelir. Yasalar kimseyi araba kullanmakla yükümlü kılmazken herkesin okula gitmesini zorunlu kılar.

Kurum mantığı çocuklar için okul gerek diyor. Kurum mantığı çocuk okulda öğrenir diyor. Ama bu kurum mantığının kendisi okulun ürünüdür. Okul nedir? Okul, eğitim alanında uzmanlaşan kurumdur. Âdeta “eğitim = okul” haline gelmiştir.

Eğitimbilimciler ve öğretmenler eğitimle her şeyi yapabileceklerini sanıyorlar. İnsanı ve insanlığı kurtarıyorlar! Herkese zorunlu eğitim uyguluyorlar. Devletin ve ekonominin istediği “uzman” işbirlikçi insanı üretmeye çalışıyorlar. Toplumsal insanın oluştuğu yer ancak okulun “dölyatağı”dır.

Eğitilmiş insan tam bir “köle”dir, sistemin, düzenin kölesi! Daha verimlidir, daha az suç işler, toplumsal işleyişe katılır vs. Dolayısıyla daha saygın, daha zengindir.

Okulun yapısı her yerde aynıdır. Okulun “gizli müfredatı” her yerde aynı etkiye sahiptir. Dünyanın her yanında okulun gizli müfredatı öğrenciye, bürokrasinin verimli ve yararlı olduğunu, daha çok öğretimin daha iyi bir yaşam sağlayacağını aşılır. Dahası tüketim üretim alışkanlığı, kurumsal bağımlılık, kurum rütbelilerinin benimsenişini de beraberinde getirir. Okulun gizli müfredatı ne olursa olsun, öğretmenler tersine ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, hangi ideoloji hüküm sürerse sürsün bunu yapar. Başka deyişle, okullar temel olarak tüm ülkelerde hep aynı “soy”dur (Ferrer’in “*iktidar fahişesi*” kavramı). Ülke ister faşist ister demokratik ya da sosyalist olsun, büyük ya da küçük, varıl ya da yoksul olsun değişen hiçbir şey yoktur.

Günümüzde yalnız eğitim değil, toplumsal gerçekliğin kendisi de okullu olmuştur.

Hem zenginler hem yoksullar okul ve hastanelere göbeklerinden bağlıdırlar, bu kurumlar onların yaşamlarına kılavuzluk eder, dünya görüşlerini oluşturur ve neyin yasaya uygun, neyin aykırı olduğunu tanımlar.

Okul artışı, silah artışı denli yıkıcıdır ancak bu pek göze çarpmıyor.

Okul için kişi başına harcama, tıbbi tedavi harcamalarıyla aynı hızda yükselmiştir. Ama gerek doktorların gerek öğretmenlerin artan işlemleri giderek daha kötü sonuçlar vermektedirler.

İnsanlık tarihinde “Kilise çağı” geçmiş, “Okul çağı” başlamıştır. “Okul çağdaşlaşmış işçi sınıfının dünya dini durumunu almıştır ve teknolojik çağın yoksullarına boş yere kurtuluş vaadinde bulunmaktadır. Ne var ki bu ulus-devleti onu benimsemiş, böylece de vatandaşlarını birbiri ardına dizilen diplomalar için öğretim basamaklarını tırmanmaya mahkûm etmiştir, bunun eskilerin başlama törenleri ve dinsel yükseliş ayinlerinden pek bir farkı yoktur.”¹⁵⁸ Okul yalnızca Yeni Dünya Dini olmakla kalmaz. *Okul da bizim kokuşan kültürümüzün kilisesidir işte.* Başka hiçbir kurum bu denli göz boyayamaz, toplumdaki gerçeklerle ilkeler arasındaki uyumsuzluğu bundan iyi saklayamaz insanlardan. Dünyevi, bilimsel ve ölüm tanımaz nitelikleriyle günümüz düşüncesinin bir parçasıdır okul.

Yeni Dünya Kilisesi, bilgi endüstrisidir.

Okul, öğretmenler eşliğinde zorunlu bir ikamettir. “Okul”, zorunlu bir müfredat çerçevesinde, devam zorunluluğu olan, öğretmen gerektiren yaşa özgül nitelikleriyle tanımlanıyor. “Okul” deyince ne anlıyoruz? Koruyucu bakım, seçme, görüş işleme ve öğrenme... Okul, öğretmeni bir bekçi, bir vaiz ve bir terapist rolüne sokar. Öğretmen, okulun çeşitli kural ve törenleriyle gizli bir müfredat oluşturur. Endüstri toplumunda “çocukluğun” seri-üretimi mümkün olabildi.

158 Illich, I. *Okulsuz Toplum*, (çev.T.B.Üstün). Ankara, Birey-Toplum yay. 1985.

İnsan bir kez okulun gerekliliğini benimsedi mi, diğer kurumlar için kolay bir av hâline gelir. Genç insanların imgelemleri müfredata uygun öğrenimle biçimlendirildi mi, artık her tür kurumsal planlamaya koşullanmış olurlar. “Öğretim”, imgelemlerinin ufkunu daraltır. Bu insanlar, aldatılmaz ama atlatılabilirler, çünkü umudun yerine beklentiyi koymaları öğretilmiştir. Ne iyiye ne kötüye şaşmazlar, çünkü kendileri gibi okutulmuş başka insanlardan ne beklmeleri gerektiği de öğretilmiştir.

Okulun yavaş yavaş öğrettiği, işlediği değerler hep ölçülebilir şeylerdir. Okul, genç insanları öyle bir dünyaya sokar ki orada herşey ölçülebilir, imgelemleri bile, hatta insanın kendisi bile... Okulda bir insanın ne öğreneceğine, ne zaman öğreneceğine bir başkası karar veriyor.

Okul, ne pahasına olursa olsun öğrenimin o sonu gelmek bilmez yarışına sokar öğrenciyi. Öğrenci, piramidin bitmek bilmez basamaklarına tırmanırken onu güdülemek için yapılan harcamalar göğe ulaşır.

Yabancılaşma, geleneksel anlayış içinde, insanı üretme ve yeniden-üretme olanağından alıkoyan bir süreçtir. İnsanları çevrelerinden koparan okul, onları yavaş yavaş yabancılaştırıyor. Okul, bu yabancılaşmayı yaşama hazırlık olarak yapıyor. böylece de insanı, gerçekliğin öğrenilmesinden ya da yaratıcı çalışmadan alıkoyuyor. Okulun yaptığı, neye gerek varsa onu öğreterek yaşamın yabancılaştırıcı kurumlaşmasına katkıda bulunmaktadır.

Okul, insanları kendi büyümelerinin sorumluluğunu üstlenmekten uzaklaştırarak bir tür ruhsal intihara sevk etmektedir. Gerek çalışkan öğrenciler gerekse de tembeller, hepsi, papağan gibi ezberlemeye, okuyup çalışıp sınavları atlatmaya bakarlar, ya sopa korkusuna ya da peşinde koştukları havucu kapmak için...

“Özgür Okul” denen okulların müfredatı folk ve rok kitlelerinin toplu ayınlarına benzemektedir.

Okul, şu varsayım üzerine kuruludur: öğrenme, öğrenimin sonucudur. Oysa öğrendiklerimizin çoğunu, okul dışında öğrenmişizdir. İnsan, bilgilerinin çoğunu okulun dışında edinir; bugüne değin okul, birkaç zengin ülkede, bu insanların hayatlarının giderek artan bir bölümünde tutsak edildikleri bir yer olup çıkmıştır. Öğrenmenin çoğu kendiliğinden olagelir, hatta en planlı öğrenme bile programlı bir öğretimin sonucu değildir.

Okul kurumunun kaldırılışı, kaçınılmaz olarak eninde sonunda gerçekleşecek, üstelik şaşılacak denli çabuk olup bitecek. Bu iş daha fazla geciktirilemez ve aslında bunu başlatmak için öyle büyük bir çabaya da gerek yok, çünkü her şey şimdi yapılıyor bile.

İnternet teknolojileri (forumlar, bloglar, haber ve ilgi grupları, Facebook vs. ve cep telefonları üzerine kurulu teknolojinin gelişmesi önümüze eğitim açısından birçok fırsat koyuyor.

Günümüzdeki meslekî kurumun yıkılmasına önce okul öğretmenini ter ederek başlanmalı. Benim övdüğüm tür öğrenme, ölçülemez yeniden-yaratımdır.

Okullar, bir beceriyi öğrenmek için yanlış yerler olmakla kalmazlar; hatta *okul bir eğitimi almak için daha da kötü bir yerdir.*

Beceri eğitiminin müfredatın dar çerçevesinden kurtarılması gerekiyorsa, özgür eğitimde de devam zorunluluğu kaldırılmalıdır.

Günümüzdeki eğitim kurumları öğreticilerin amaçlarına hizmet etmektedir. Oysa bizim gerek duyduğumuz yapılar, insana öğrenmek ve başkalarının öğrenmelerine katkıda bulunmak yoluyla kendini tanımlama olanağı verebilenlerdir.

Okulsuz bir toplum için gerekli olan şey rastgele veya resmî-olmayan eğitim anlayışıdır. Eğitim süreci de aynı şekilde, toplumun okulsuzlaştırılmasından büyük yarar görecektir. İnsanlar ne okulsuz bir toplumu düşleyebiliyorlar ne de okul kurumunu kaldırmış bir toplumdaki eğitim kurumlarını.

Okula Alternatif: Okulsuz Toplum

Öğretim, öğrenmeyi kolaylaştıran koşulların seçimidir. Öğrenciler, zorunlu bir müfredata uymak zorunda bırakılmamalı, bir diploma ve benzeri belgeler nedeniyle bir ayırım yapılmamalıdır. Ayrıca halk da gerileyici bir vergilendirme yoluyla, büyük bir eğiticiler ordusu ve binalardan oluşan dev bir profesyonel aygıtı beslemek zorunda bırakılmamalıdır.

Dört ana eğitim kurumu: Nesneler, örnekler, eşler ve büyükler, her biri değişik bir tür düzenleme ile herkesin kullanımına açık olabilecek dört kaynaktır.

1. Eğitsel amaçlara yönelik kaynak hizmetleri.

2. Beceri değiş-tokuşu. Bir "beceri örneği", o beceriye sahip olup bunu göstermeye gönüllü birine denir. Herkes için eğitim, herkes tarafından eğitim demektir.

3. Eşleme. Klüpler işte bu işe yarar. İletişim ağına gerek vardır. Bilgisayara destek olarak bültenler, gazete ilânları ağı ile bilgisayarın eş bulamayacağı etkinlik türleri işlenebilir.

4. Meslekten eğitimciler. Sanatların ustaları, usta-çırak (usta-çömez) ilişkisi

İnsanlığın tek umudu, Prometeci insanlara karşı, insanın Epimethean yanının yeniden doğmasıdır¹⁵⁹. İnsanoğlu, Pandora'nın saçtığı kötülükleri sokmak için yaptığı kutuların tuzağına düşerek kendi o kutuların içinde kalmıştır. Her yerde doğa zehirlenmekte, toplum insanilikten uzaklaşmakta, insanların iç dünyaları zapt edilmekte ve kişisel uğraşlarla boğulmaktadır.

159 Yunan Mitolojisine göre, Zeus'un iki oğlu vardı: Promete ve Epimete. Zeus bu iki kardeşten dere kenarında çamurdan heykeller yapmalarını ister. Epimete çok çeşitli şekillerde birçok hayvan heykeli yapar. Promete ise çok özenli çalışarak tanrılara benzer bir insan yapmaya uğraşır. Sonuçta yaptığı insana, Epimete'nin değişik hayvanlara verdiği özelliklerin çoğunu veremez. Sonunda bu çıplak yaratığa tanrılar katından ateşi çalarak verir ve Zeus tarafından sonsuz bir cezaya çarptırılır. İyi niyetli ve alçakgönüllü Epimete'ye ise Pandora adlı bir kadın yaratarak onunla evlendirir. Ancak Pandora'yı dünyaya gönderirken ona bir kutu verir; bunun içine bütün kötülükleri kapattığını ve asla açmamasını söyler. Pandora'nın merakına rağmen Epimete bu kutuyu açmasına hiç izin vermez ve âdeta bekçilik eder. Ama onun olmadığı bir zaman Pandora kutuyu açar ve bütün kötülükler dünyaya dağılır. Son anda kutuyu kapatır ama içinde sadece umut kalmıştır. O da kutunun içinden bağırıp çağırınca kutuyu açarak onu da serbest bırakır. (<http://365pwords.wordpress.com/2008/12/13/prometheus-epimetheus-and-pandora-a-tale-for-dark-times/>) (8.7.2009)

Eleştirel Eğitimciler (Critical Pedagogy)

Freire, öğrencilerin içinde bulundukları eğitim kurumlarına eleştirel olarak bakmalarını istiyordu. Eğitim kurumları, hep teori üzerinde duruyorlar, oysa sosyal değişme uygulama sayesinde olur, diye düşünüyordu. Dolayısıyla Freire, eleştirel pedagojinin öncülerinden sayılır. Eleştirel pedagoji resmi ifadelerle, geleneksel kalıplara karşı çıkarak her şeyi eleştiri içine alıyor ve buradan yeni çıkış yolları bulmaya çalışıyor.

Eleştirel pedagoji, eğitimin politik güçlerin elinde bir âlet olduğunu, toplumun ve insanların bu aletin kullanılmasıyla şekillendirildiğini iddia ederek her türlü hegemonyaya karşı çıkar¹⁶⁰.

Eleştirel pedagoğlar arasında –yukarıdaki radikal düşünürlere ek olarak– Michael Apple, Henry Giroux, Peter McLaren, Joe L. Kincheloe, Howard Zinn, Suresh Canagarajah, Alastair Pennycook, Graham Crookes ve hatta Edward Said, Antonio Gramsci ve Michel Foucault da sayılabilir. Burada, bir örnek olarak Giroux'nun düşünceleri kısaca özetlenecektir.

Henry A. Giroux (1943-), 35'den fazla kitabı ile eğitim ve kültür konularında özellikle Amerikan toplumu ve yöneticilerini eleştiriyor¹⁶¹. “*Eleştirel pedagojinin demokratik karakteri, büyük ölçüde, bilginin, iktidarın, değerlerin eleştirel denetime tabi olması gerektiğini, insan emeğinin bir ürünü olarak anlaşılması gerektiğini ve demokratik pratikleri ve deneyimleri nasıl görüşmeye açabilecekleri ya da kapatabilecekleri ile ilgili olarak değerlendirilmesi gerektiğini içeren bir dizi temel varsayım aracılığıyla tanımlanır. Eleştirel pedagoji, toplumsal değişimle öğrenmeyi, eğitimle demokrasiyi, bilgi birikimi ile kamusal yaşama müdahale biçimlerini birleştirmekle ilgilidir.*”¹⁶²

Bir ara Amerikan eğitim sistemini kasırga gibi altüst eden –hatta bütün dünyaya da yayılan– test uygulamaları, Giroux'dan ağır eleştiri almaktadır. Amerika, eleştirel öğrenmeyi, ağır test programlarına indirgemıştır. Akademik düzeyde, okullara devletin test etme politikalarını yürütme sorumluluğu dayatılıyor. “Bu tür yaklaşımlar, öğretmenleri vasıfsızlaştırır, öğrenmeyi en küçük ortak paydayı bulmaya indirger, eleştirel öğrenme olasılığının altını oyar ve genç insanları uslu olmaya hazırlar.”

Kamu okulları, giderek artan bir biçimde disipline indirgenmekte ve cezaevlerinden model almaktadırlar; öğrenci davranışlarını kriminalize etme ve güvenliği eleştirel öğrenmenin önüne geçirmeye yaptığı vurguyla birlikte. Eğitimciler

160 Kincheloe, J. *Critical Pedagogy*. NY: Peter Lang, 2008.

161 Türkçeye çevrilen önemli eserleri: Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagojinin Vaadi*, (çev. U.D.Tuna), İstanbul, Kalkedon yay. 2008; Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagoji ve Neoliberalizm*, İstanbul, Kalkedon yay. 2007.

162 Giroux, H. *Border Crossing: Cultural Workers and the Politics of Education*. New York and London: Routledge, 1992. S.216

bugün büyük ölçüde vasıfsız teknisyenler, depolitik profesyoneller, paramiliter güçler, şirket malları işportacıları ya da ödenekli yazarlar olarak görülüyor. Okul, şimdi, gençlerin toplumsal bir hastalık hâline gelmesini önlemek ya da güvenliklerinden endişe eden beyaz ve orta-sınıf nüfusu korumak için, onları gözden uzak, gözetim altında tutan cezaevleri ve hapishaneler gibi engelleme merkezlerine girmeleri için “mezuniyet” sağlayan bir antrenman sahasına dönüşmüştür. Okullar giderek artan bir biçimde sınıf ve renk itibarıyla marjinalleşen öğrencileri ayırmak için bir kuşatma mekanizması olarak işlev görmektedir ve bu sıfatla bu kurumlar, bugün cezaevlerinden model almaktadırlar.

Birleşik Devletler, bugün dünyadaki en büyük gardiyandır. Eğitimcilerin okul güvenliği ile ilgili sorumluluklarını polise devretmesiyle, kamu okullarındaki yeni güvenlik kültürü, okulları ‘öğrenme cezaevlerine’ dönüştürüyor, okullar giderek artan bir biçimde cezaevlerinden örnek almaya başlamıştır¹⁶³.

Şehirlerin sokaklarına ve okullara gözetleme kameraları yerleştiriliyor. Okul yöneticileri, bunu bir reform olarak adlandırıyor, ama hiçbir, çocuklar sürekli gözetim altındayken onlara gerçekten ne öğretiyor oldukları sorusunu sormuyor. İlk bakışta çocuklara güvenilemiyor ve onların hakları korunmaya değer sayılmıyor. Aynı zamanda, çocuklara, sürekli denetim, gözetlenme ve sorgulanamaz otorite etrafında düzenlenmiş askeri yaptırımlı uygulamaları pasif bir biçimde kabul etmeleri gerektiği öğretiliyor; bütün bu uygulamalar polis devletine özgüdür. Bazı okullar, uyuşturucu sattığından ya da bir dizi okul kurallarından birini ihlal ederek suç işlediğinden şüphe edilen gençleri yakalamak için, öğrenci gibi davranan gizli ajanların kullanıldığı gerçekten gizli operasyonlar düzenliyorlar. Üniversitelerde bu tür uygulamalar daha rahat yapılıyor ve âdeta üniversite, ulusal güvenlik devletinin merkezi payandası olarak ortaya çıkıyor.

Militarizm, kamusal pedagojinin en güçlü biçimi, toplumsal yaşamın bütün yönlerini biçimlendiren bir biopolitika modeli hâline gelmiştir. Militarize kültürün popülerliği, yalnızca savaş oyunlarının satışında belirgin değildir aynı zamanda çocuk oyuncaklarının satışında da apaçıktır. Gençler artık, askerî değerleri eğitim kamplarında ya da askerî okullarda öğrenmiyor. Bu değerler, silahlı kuvvetlerin gençleri, askerî yaşamı biçimlendiren ideoloji ve toplumsal ilişkiler konusunda eğitmek için kullandığı en büyük araç hâline gelen popüler kültürün kendisinin pedagojik gücü vasıtasıyla yayılmış durumdadır.

Eğitim, bilincin şekillendiği, ihtiyaçların yapılandığı; kendini yansıtmaya ve toplumsal değişimin beslendiği ve üretildiği zemindir. Kamusal pedagojiyi korumalıdır. Kolektif mücadele, kolektif itaatsizlik, şiddet içermeyen kitlesel eylemlerle radikal bir kamusal pedagojiyi mutlaka bir araya getirmelidir.

Giroux, benlik oluşturmada “sınır pedagojisi” (border pedagogy)¹⁶⁴ kavramını getiriyor. Eskiden tarihin, dilin, kültürün, devletlerin vs. sınırları vardı. Şimdi bu sınırlar zayıflıyor, kolaylıkla geçiliyor; sermaye, mallar, müzik, fikirler, yemekler sınır tanımıyor. Melez kültürler ve kültürel melezler ortaya çıkıyor. Herkes başkasını, kendisinin aynı yapmak istiyor; farklılıkları başkalaştırıyor, ayırıyor, asimile etmeye çalışıyor. İlişki noktalarında asimetrik ilişkiler var ve bu da insanlar arası ilişkileri bozuyor.

Postmodern Düşünürlerde Eğitim¹⁶⁵

Postmodernizm, sadece felsefi bir hareket değil; mimaride, resim ve grafik sanatlarda, dansa, müzikte, edebiyatta vs. kendini gösteren yeni bir düşünme biçimidir¹⁶⁶. Postmodern düşünürlerin kökü Hegel, Heidegger, Dewey, Wittgenstein'e kadar uzatılır ama daha güncel olan postmodern düşünürler arasında G.Deleuze, Jean-Francois Lyotard, Jacques Derrida, Michel Foucault ve Richard Rorty sayılabilir. Bu düşünürlerin eğitime bakışlarını kısaca örnekleyelim.

G.Deleuze, Guattari ile birlikte geliştirdiği “yersiz-yurtsuzlaştırma” (deterritorialization) kavramı ile dikkat çekmektedir¹⁶⁷. Bitkilerin yurtlukları vardır, hayvanların yurtlukları vardır. Ama insan önce önayağını (ellerini) topraktan koparak yurtsuzlaştırdı ve sonra onu çeşitli âletler üzerinde tekrar yurtlandırdı. Herkes yurtlanmak ister; bazen bir bayrağa, bir toprağa, bir puta, bir inanca, hatta bir hayale ve düşe de yurtlanabilir. Güneş, gezegenleri kendi etrafında yurtlandırmış; bir ağaç dalı bir âlet olarak insanın elinde yeniden yurtlanmıştır. İnsan, bazen bir yurtluktan kurtulur ve hemen yeni bir yurtluk bulur. Günümüzde para yurtsuzlaştı, mal ticaret yoluyla yurtsuzlaştı; mülkiyet yurtsuzlaştı, toprak yurtsuzlaştı, emek yurtsuzlaştı. Göreli (relatif) yurtsuzlaşma ve yurtlanmalar vardır ama Deleuze ve Guattari mutlak yersiz-yurtsuzlaşmaya “nomadizm” diyorlar. İnsan sürekli göçebe oluyor.

Çağımızda birey göçebe hâline gelmiştir. Modernizm insanı yerinden, ruhundan, aklından oynatmıştır. Kapitalizm, insanın “hâline geliş”ine (becoming) izin vermiyor¹⁶⁸, önce baskı ile uyruklaştırıyor, dışlıyor, sonra da yurtsuzlaştırıyor; başkası olmaya (becoming other) zorluyor. Eğitim, genellikle yabancı dille yapıyor; insan ana dilinde yurtsuzlanıp bir yabancı dilde yeniden yurtlanmaya çalışıyor.

164 Giroux, Henry. “Postmodernism as Border Pedagogy: Redefining the Boundaries of Race and Ethnicity.” *Postmodernism, Feminism, and Cultural Politics: Redrawing Educational Boundaries*. State University of New York Press, 1991. 217-302.

165 Stanley A., H.Giroux, *Postmodern Education*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.

166 Merter, F. *Postmodernizme ve Postmodern Eğitime Sosyolojik Bir Bakış*, Malatya 2005.

167 Deleuze, G., F.Guattari, B.Massumi, *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*, Continuum International Publishing Group 2004, s.97.

Ansell-Pearson, K. *Deleuze and Philosophy: The Difference Engineer*, Routledge 1997. S.224

168 Semetsky, I. *Deleuze, Education And Becoming*, Rotterdam: Sense Publishers 2007.

Kapitalizm herşeyi yurtsuzlaştırıyor; tüm kutsal şeyleri, gelenekleri, inançları ortadan kaldırıyor; devleti, aileyi vs yıkıyor ve kendine göre yeniden yapılandırıyor. Eğitimde, Nietzsche'nin "efendi/köle ahlakı" yerleştiriliyor. Bilgi kapitalizmi -insanlar dahil- her şeyi robotlaştırıyor. Illich'in de rahatsız olduğu birçok kurum yaratıyorlar. Kurumlar, insanı "kuruyor", insanlar "kur[umlaş]mayı öğreniyorlar. Kimse "iç"ini özgür olarak oluşturamıyor, onun için de herkesin dışı yaşıyor. Çevre sürekli bir çılgın oluş içinde, sürekli ve hızlı bir değişim var. "Dır" yoktur, zaman ölmüştür, sürekli ve hızlı değişim insanı şizofrenleştiriyor. Kapitalizm insanı şizofren yapıyor. İnsan, devamlı olarak kendisinden devlete, aileye, toplumsal ve dinsel kurumlara kaçıyor. Televizyonlardaki algılama (ekranın çok hızlı değişmesi, bilgisayar animasyonları, film hileleri, çizgi filmler ve özellikle kanal kanal dolaşan kumanda âleti), insanın algılarını bilgi hâline dönüştürmesini, kendi zihninde sindirmesini, mayalamasını ve kendisinin malı yapmasını önüyor. Beyinler şizofrenleşiyor.

Deleuze ve Guattari'nin eğitim açısından yorumlanabilecek bir başka kavramı "rhizome"dur. Yerleşik, doğrusal, homojen, hiyerarşik ve tek-örnek bir yapılanmanın (arborescent) zıddı olarak önerilen rhizomatic (kök-sap) yapı tercih edilmelidir. Doğrusal olmayan, göçmen, heterojen, anarşik, dinamik, ana gövdesi olmayan açık bir yapıyı gösteren rizomatik yapı, bugün internet vasıtasıyla göz önünde duruyor. Mevcut eğitim otoriter, merkezi ve doğrusal anlatımlı iken, rizomatik yapı daha özgür, her yerden bağlantı ve giriş-çıkışları olan, tamamı önemli, farklı saplardan ve köklerden beslenen bir yapıdır.

*Theodor Adorno*¹⁶⁹ (1903 - 1969), insanlıkdışı eylemlerin, onları meydana getiren koşulları biçimlendiren pedagojik pratiklerle nasıl ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olduğuna ilişkin temel sorular sorar ve bu tür eylemleri insanlığa karşı ahlâki bir suç olarak adlandıracak bir pedagojik meydan okumaya ve (böylece) bu tür olayların bir daha asla yaşanmaması için ahlâki otoriteyi, bütün topluma yayılmış etkili pedagojik pratiklere dönüştürmeye vurgu yapar. Ona göre "eğitim, kendisini sosyolojiye dönüştürmek zorundadır, yani, politik biçimler dış görünüşü altında işleyen toplumsal iktidar oyunlarını öğretmelidir." Eğitim, kişinin topluma ve sisteme entegrasyonudur¹⁷⁰.

Adorno, eğitimcileri, öğrencilere nasıl eleştirel olunacağını, otoriteye, yalnızca boyun eğilen ve bütün olarak, kendisini yeniden üreten toplumu, bir devlet gücü ve sıklıkla planlı bir uzlaşma karışımı vasıtasıyla idare eden bir politikaya geri dönen bu ideolojilere, zorunluluklara, sosyal ilişkilere ve söylemlere nasıl direneceğini öğretmeye sevk eder. Bu örnekte özgürlük, kişinin bilgi birikiminin sınırlarıyla karşılaştığında bile, eleştirel düşünebilme ve cesaretle davranabilme anlamına ge-

169 Adorno, T. *Education After Auschwitz*. https://intranet.cs.aau.dk/_/BAIT4_Education_after_Auschwitz.pdf (8.7.2009)

170 Adorno, T. *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. Bernstein, J.M. (Ed) London: Routledge 1991. S.51

lır. Böyle bir düşünme olmadan eleştirel tartışma ve diyalog, sloganlar biçiminde yozlaşır ve adalet arayışından kopuk bir politika, bir iktidar gasbına dönüşür. *Adorno, eğitimin toplumsal mühendislikten daha fazla bir şey olduğunu gördü ve bunun aynı zamanda demokratik bir kamusal alan olarak tasavvur edilmesi gerektiğini iddia etti.* Bu bağlamda, eğitim özgürleştirici ve yetki sağlayan, eleştirel öğrenmeyi zihni uyuşturan terbiyeye tabi kılmayı reddeden bir işlev üstlenmelidir.

*Antonio Gramsci*¹⁷¹ (1891 – 1937), aydınları ikiye ayırıyor: bilenler ve hissedenler. Bilenler her zaman hissetmez, hissedenler de her zaman bilmez. İnsanların hayatla bütünleşmesi için hem bilmesi hem de hissetmesi gerek.

Gramsci, herkesin rahatlıkla katılabileceği bir birlik okulunun (unitarian school) kurulmasını istiyor¹⁷². Burada önce temel bilgi ve beceriler kazandırılmalı sonra da disiplin ve yaratıcılık geliştirilmelidir. Ancak devlet, halk yığınlarını, üretici güçlerin gelişme düzeylerine ve egemen sınıfın çıkarlarına uygun bir kültür ve ahlâkla yetiştiriyor¹⁷³.

Michel Foucault (1926 – 1984), modern devletin tüm kurumlara ve hatta kişilerin günlük yaşamlarına aşırı derecede müdahalesinden yakınıyor. Devlet insanları “daha iyi” yönetebilmek için eğitiyor, cezalandırıyor, disipline ediyor, tedavi ediyor... İtaatkâr, hızlı ve üretken bir beden için âdeta insanı yeniden oluşturuyor. Foucault, bu yönetim biçimine “biyo-iktidar” diyor. Biyo-iktidar, insan bedenini bir makine gibi görüyor ve şekillendirmek istiyor¹⁷⁴. Ayrıca doğumdan ölüme kadar uygulanan sağlık politikası da biyo-iktidarın bir başka görünüşü. Eski dönemlerin baskıcı iktidarının yerine disipline edici bir iktidar var ve toplumun her aianını her an kontrol ediyor. İktidar ve bilgi karşılıklı olarak birbirini kullanır; bu ikisinin söylem ve değerleri insanı içten ve dıştan kuşatır¹⁷⁵.

Foucault, burada Bentham’ın bir mimarî modeli olan Panopticon Hapishanesini örnek veriyor. Ortada bir siyah kule; kulenin içini siz göremiyorsunuz ama o sizi sürekli olarak gözetliyor. Gözetlenler gözükmeyince tutuklular her an gözlendiklerini düşünerek öyle davranıyorlar. Teknolojinin de yardımıyla sadece hapishanedekiler değil toplumdaki herkes gözetleniyor¹⁷⁶. Okul da bir Panopticon kulesi gibidir¹⁷⁷. Suçlular hapsediliyor, hastalar tedavi ediliyor, çocuklar eğitiliyor.

171 Borg, Carmel, J.A. Buttigieg, P. Mayo. *Gramsci and Education*, Rowman & Littlefield Publishers, 2003.

Hill, D.J. *Hegemony and Education: Gramsci, Post-Marxism, and Radical Democracy*, Lexington Books 2008

172 Borg, Carmel, J.A. Buttigieg, P. Mayo. *Gramsci and Education*, Rowman & Littlefield Publishers, 2003. S.94

173 Gramsci, A. *Hapishane Defterleri. Seçmeler*. İstanbul: Onur yay. 1986. S.183-186.

174 Chambon, A.S., A.Irving, L.Epstein. *Reading Foucault for Social Work*, Columbia University Press 1999, s.132.

Olsen, M. *Michel Foucault : Materialism and Education*, Bergin & Garvey 1999, s.29

175 Louis Althusser de eğitimi, devletin kendi egemenliğini kurma ve sürdürme aracı olarak görüyor. Althusser, L. *Ideology and Ideological States Apparatuses. Lenin and Philosophy and Others Essays*. London: New Left Books 1989. S.170.

176 Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, NY: Vintage Books 1995, s.195-228

177 Devine-Eller, A. *Applying Foucault to Education*, www.eden.rutgers.edu/~Applying%20Foucault%20to%20Education.pdf (8.7.2009)

Okul, hapishane, hastahane vs. insanları normalleştiriyor; sınavlar, sağlık testleri normalleşmeyi ölçüyor. Derslerin programları, konuların günlere ve saatlere yerleştirilmesi yani zamanın küçük parçalara bölünerek ayrıntılı bir şekilde planlanması, sistematik gözlemin ta kendisidir¹⁷⁸. Sınavlar ve arşiv kayıtları, öğrencileri sürekli kontrol etmeyi sağlıyor. Okul, çocukları ve gençleri kapatıyor, istenen bilgi ve becerileri yerleştiriyor, kontrol edip diplomasıyla birlikte paketliyor¹⁷⁹.

İnsan bilginin kurucu öznesi olamıyor, içine bilgi yerleştirilen bir nesne olarak görülüyor. İnsan doğaya karşı etken olabilir ama, iş kendine geldiğinde okulların ona kazandırdığı mantık ve bilgiye teslim olmuş, edilgen bir varlık hâline gelmiştir. İnsan tasarım ve planlamalarında ne kadar özgürdür? Düşüncesini dil belirliyor, inancını toplum, isteklerini de medya belirliyor. Psikoloji, psikanaliz ile insanı bilinçaltı veya bilinçdışının esiri yaptı, sosyoloji kültürleme ile insanı pasif-leştirdi, tarihi kişilik ise zamanın esiri oldu¹⁸⁰; dolayısıyla aktif ve etkin bir insanı yetiştirmek zor.

Jacques Derrida (1930 – 2004) da insanı, kurmaktan çok “kurulan” bir varlık olarak görüyor. İnsan, toplumsal pratiklerin toplamı ve ürünüdür ki onlar da dile ve tarihe bağımlıdır. Demokrasi ve kapitalizm, eğitime birbiriyle çelişik emirler veriyorlar. Günümüz kapitalizminde eğitim ve öğrenme hürriyeti daha sık, daha yaygın ve ciddi bir tehdit altındadır. Egemenlik ve bilgi merkezileşiyor, homojenleşiyor. Egemenlik merkezi, bilgiyi ve kişilikleri standartlaştırıyor ve kontrol ediyor¹⁸¹. Eğitim, bilime ve psikolojik farklılıklara karşı evrenselleşiyor ve tektip (uniform) oluyor. Derrida da –Freire gibi- öğretmenlerin öğrencileri kafasına bilgi ve fikir depolamasından şikâyetçidir.

Derrida, gelecekteki eğitimcilerin görevleri olarak şunları sayıyor¹⁸²: Farklılıklara her zaman açık olma ve saygı duyma, yabancıları hoş karşılama, totalitarizmi her zaman eleştirme, inanç farklılıklarına saygı vs...

Jean François Lyotard¹⁸³ (1924-1998), kapitalizmin eğitim üzerine etkisini araştırmıştır. Burada bilgi temel üretim prensibi hâline gelmiş ve ticarileşmiştir¹⁸⁴. Eğitim, içimize tüketim arzusunu yerleştirip kontrol ediyor. Öğrenciler daha okulda iken eğitsel ürünlerin tüketicisi hâline geliyor.

Birçok postmodernist çağdaş düşünür, yukarıda da gördüğü gibi, günümüz sosyal ve politik düzeni içinde eğitimde ciddi sorunlar görüyor. Toplum, ekonomi ve teknoloji içinde insan yok ediliyor (Nietsche’nin “insansızlaştırma” ilkesi).

178 Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, NY: Vintage Books 1995, s.160-165

179 Nietsche, eğitimin bir “güç kullanımı” olduğunu ve dolayısıyla insanın doğasına aykırı olduğunu söylüyor. Nietsche, F. *Güç İstenci*, İstanbul: Birey yay. 2002. S.422-424.

180 Ball, S.J.(Ed) *Foucault and Education : Disciplines and Knowledge*, London: Routledge 1990.

181 Biesta, G., D. Egéa-Kühne. *Derrida & Education*, Routledge Falmer, 2001

182 Derrida, J. *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*, Indiana Uni. Press 1992. S. 55

183 Dhillon, P.A., P.Standish (Eds), *Lyotard - Just Education*, London: Routledge 2001.

184 Peters, M. Lyotard, *Marxism and Education: The Problem of Knowledge Capitalism, Poststructuralism, Philosophy, Pedagogy*. Dordrecht 2004. S.43-56

Sistem her şeye göre, ama insana göre değil; insan her şeye uyum sağlamaya zorlanıyor. Modern çağda insan önce bireyleştirildi, toplumsal ve ahlâki bağlarını kaybetti. Bağlarından kopartılmış, bilinçsiz bir sürü elemanı, kendisini bu dünyaya "fırlatılmış" hisseden, sığınacağı din, aile, toplum ruhu vs. yok edilmiş bir canlı gibi duruyor. Devlet, bireye sürekli tehdit ve baskı yaparak onu parçaladı, "korkak ve çalışkan hayvanlar sürüsü" hâline getirdi (Tocqueville). İnsan, dışarıdaki her şeyden pay alarak insan olur. "Beden, başka bedenlerle kendini dışarıya açar" (Gabriel Marcel). Beden dışarısı ve başka bedenlerle beden olur. Ben, dışarısı ile temasa geçtikçe güçlenir. İnsan, ancak başkalarıyla birçok şey paylaşarak bir şahsiyet (personne) olur. Oysa günümüz insanları kendi içine büzülüyor ve gittikçe zayıflıyor.

Geçmişte dünyanın keşfi ve işletilmesi modern insanı sersemletmiş, sanayi ve sosyal kuruluşlar ise insanı köleleştirmişti¹⁸⁵. Önce sanayi toplumu ve teknik uygarlık içinde ortaya çıkan kültürel patoloji ortamında birey kendine yabancılaştırıldı; sonra da 20.yüzyılın örgütsel bürokrasisi içinde özne öldü. Yalnızlığa diri diri gömülmüş, içine konduğu kafesten kurtulması mümkün olmayan bir birey var. Hafıza solmuş, hisler sönmüş, özgünlük kaybolmuş, fikir ve ideoloji yok; gözleri kör heykellere döndük¹⁸⁶.

Öznel ve özgür bir insanın yetiştirilmesi nasıl mümkün olacaktır? Özne, geçmiş ve geleceğini tutarlı bir şekilde örgütleyebilmelidir. Üç zaman boyutunda birden yaşayabilmelidir. Günümüzde zamansal özgürlük kısıtlanıyor, mekânsal özgürlük açılıyor; uzaklar yakınlaşıyor, aynı anda dünyanın her yerinde olup bitenden haberdar oluyoruz. Oysa kişilik, büyük ölçüde mekânsaldan ziyade zamansal birleşmedir. Sadece şimdiki zamanda yaşıyorsak şizofren yaşam had safhadadır demektir.

Felsefe, hem eleştirmede hem de çözümler üretmede toplumun yaşayan gücüdür.

185 Urhan, V. *Kişiliğin Doğası*, Ankara: Vadi yay. 1998.

186 Zeka, N.(Derleyen), *Postmodernizm, Jameson, Lyorad, Habermas*, Kiyı yay. 1988. S.78

KAYNAKLAR

- Adorno, T. *Education After Auschwitz*, https://intranet.cs.aau.dk/.../BAIT4_Education_after_Auschwitz.pdf (8.7.2009).
- Adorno, T. *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. Bernstein, J.M. (Ed) London: Routledge 1991.
- Akman, T. "Psikosibernetik", *Bilim ve Teknik*. 80,1974. S. 1-5.
- Akman, T. "Sosyosibernetik". *Bilim ve Teknik*. 88,1975. S.8-11.
- Akçay, M. *Sinir Sistemi Fizyolojisi*. Ankara 1979.
- Alkan, C. *Eğitim Felsefesi*. Bursa 1983.
- Alkan, C. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara 1977.
- Althusser, L. *Ideology and Ideological States Apparatuses. Lenin and Philosophy and Others Essays*. London: New Left Books 1989.
- Ansell-Pearson, K. *Deleuze and Philosophy: The Difference Engineer*, Routledge 1997.
- Anzerbacher, A. *Einführung in die Philosophie*. Wien 1981.
- Argyles, M. *Soziale Interaktion*. Köln 1972.
- Aytaç, K. *Avrupa Eğitim Tarihi*. Ankara 1972.
- Aytaç, K. *Çağdaş Eğitim Akımları - Yabancı Ülkelerde*. Ankara 1976.
- Aytaç, K. *Politeknik Eğitim Reformları*. Ankara 1979. .
- Ball, S.J. (Ed) *Foucault and Education : Disciplines and Knowledge*, London: Routledge 1990.
- Bandura, A. *A Social Learning Theory*. Englewood Cliffs Prentice Hall 1977.
- Bandura, A./Walters, R.H./v.b. *Social Learning and Personal Development*. New York 1963. .
- Barker, P. (1999), "Electronic libraries of the future", in Kent, A. Williams, J.G. Hall, C.M. (Eds), *Encyclopedia of Microcomputers*, Marcel Dekker, Inc. New York, NY, Vol. Vol. 23, Supp. 2 pp.121-52. .
- Başkan, Ö. *Lingüistik Metod*. İstanbul 1967. .
- Baymur, F. *Genel Psikoloji*. İstanbul 1984. .
- Bayraklı, B. *İslâm'da Eğitim*. İstanbul 1980. .
- Behrendt, R. *Der Mensch im Licht der Soziologie*, Stuttgart : Kohlhammer, 1969. .
- Biesta, G. D.Egée-Kuehne. *Derrida & Education*, Routledge Falmer, 2001.
- Bilge, M. *Hücre Bilimi*. İstanbul 1978. .
- Bilhan, S. *Eğitim Felsefesi. Kavram Çözümlemesi*. Cilt 1. Ankara: Eğitim Bilimleri Fakültesi yay. 1991.
- Bishop, Gale B. Winfred F. Hill, *Dimensions of Psychology*, Lippincott 1972.
- Brezinka, W. *Erziehung und Kulturrevolution*. München 1974.
- Brezinka, W. *Erziehungsziele, Erziehungsmittel, Erziehungserfolg*. München 1976.
- Brezinka, W. *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft*. München 1981.
- Borg, Carmel, J.A.Buttigieg, P.Mayo. *Gramsci and Education*, Rowman & Littlefield Publishers, 2003. .
- Broudy, H.S. "The Philosophical Foundations of Educational Objectives". *Educational Theory*. 20,1970. .
- Brubacher, J.S. "Eğitimin Amaçları" *A.Ü. Eğitim Bilimleri Dergisi* XVI/1,1983.
- Bruner, J. *Eğitim Süreci*, Ankara, Pegem 2009.
- Bunk, G.P. *Einführung in die Arbeits-, Berufs- und Wirtschafts-pädagogik*. Heidelberg 1982.
- Burghard, T. H.Brameld. *Philosophies of Education in Cultural Perspective*, New York 1955.
- Büyükdüvenci, S. *Eğitim Felsefesi "Yazılar"*. Ankara 1987.
- CACE. *Children and their Primary Shools (Plowden-Report)*. London 1967.
- Campanelle, Günes Ülkesi. İstanbul 1974 (4 baskı).

- Castells, M. *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Kimliğin Gücü*, (çev. E.Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2007. .
- Chambon, A.S. A.Irving, L.Epstein. *Reading Foucault for Social Work*, Columbia University Press 1999 .
- Chomsky, N. *On Language*, Penguin Books, 2003.
- Chomsky, N. *Dil ve Zihin* (Çev. A.Kocaman), Ayraç Yayınevi Ankara, 2001.
- Coleman, J.S./v.b. *Equality of Educational Opportunity*. Washington 1966.
- Collier, K.G. *The Purposes of Education*. London 1962.
- Cremin, L.A. *The Transformation of the School: Progressivism in American Education, 1876-1957*, New York 1961.
- Cube, V. "Kybernetik und Pädagogik". *Pädagogik - Dus Fischer Lexikon* (H.-H.Groothoff yay.). Frankfurt am Main 1973.
- Cullingford, C. J.Blewitt (Eds), *The Sustainability Curriculum: The Challenge for Higher Education*, Earthscan/James & James 2004.
- Currie, W. *The Global Information Society*, New York, John Wiley, 2000.
- Çilenti, K. *Eğitim Teknolojisi*. Ankara 1979.
- Damon, W. R.M. Lerner, N.Eisenberg. *Handbook of Child Psychology: Social, emotional, and personality development ...* Vol.3, Wiley 2006.
- De, A.K. *Environmental Education*, New Age Publications, India 2007.
- Deleuze, G., F. Guattari, *Felsefeye Giriş*, İstanbul, YKY 2000.
- Deleuze, G. F.Guattari, B.Massumi, *A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia*, Continuum International Publishing Group 2004.
- Derrida, J. *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*, Indiana Uni. Press 1992.
- Devine-Eller, A. *Applying Foucault to Education*, www.eden.rutgers.edu/~.../Applying%20Foucault%20to%20Education.pdf (8.7.2009).
- Dewey, J. *Mektep ve Cemiyet*. İstanbul 1340.
- Dewey, J. *Demokrasi ve Eğitim* (çev. M.S.Oturan). İstanbul: Başarı yay. 1996.
- Dewey, J. *Demokrasi ve Kültür* (çev. V.Günyol). İstanbul: Çan yay. 1964; .
- Dewey, J. *Özgürlük ve Kültür* (çev. Vedat Günyol). İstanbul: Çan yayınları, 1962; .
- Dewey, J. *Tecrübe ve Eğitim*. (Çev. F.Varış, F.Başaran). Ankara 1966.
- Dhillon, P.A. P.Standish (Eds), *Lyotard - Just Education*, London: Routledge 2001.
- Dilthey, W. *Pädagogik Gesammelte Schriften*. Cilt IX. Stuttgart 1961.
- Dura, C. *Bilgi Toplumu*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Durkheim, E. *Erziehung und Soziologie*. Düsseldorf 1972.
- Ergün, M. "Eğitimde Bilgisayarın Kullanılma Zorunluluğu ve Programların Yeniden Düzenlenmesi", *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Sempozyumu - Bildiriler*. 15-17 Haziran 1989. İstanbul 1990. S. 112-117.
- Ergün, M. "Türk Eğitim Sisteminin Batılılaşmasını Belirleyen Dinamikler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 17. 1990. S.435-457.
- Ergün, M. *Eğitim Sosyolojisine Giriş. Eğitim ve Toplum*. Ankara: Ocak yay. 1994 (3. baskı).
- Ergün, M. *İkinci Meşrûtiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara 1996.
- Ergün, M. Profesyonel Paket Programların Eğitim Amaçlı Kullanılması, Anadolu Üniversitesi Eğitim Teknolojisi ve Bilgisayar Destekli Eğitim I. Sempozyumu Bildiriler. s. 1-7, Eskişehir: 1991. .
- Ergün, M. E.Ergün, Web Sitelerinin Çeşitli Özellikleri Ve Eğitim Kurumları, *Kuramsal Eğitimbilim*, 1 (1), 2-19, 2008.
- Ferrer, F. "L'Ecole Renovée", *Mother Earth*, 9, 1909).

- Ferrer, F. *The Origin and Ideals of the Modern School*, Arno Press 1972.
- Ferriere, A. *Yeni Türkiye Mektepleri ve Faal Mektep*. İstanbul 1932.
- Fichte, J.G. "The Nature of the New Education", *Addresses to the German Nation*. Gregory Moore (Editor) Cambridge University Press; 2009.
- Ficino, M. M.J.B. Allen (Ed.), "Philebus" *Commentary: A Critical Edition and Translation*, University of California Press 1976, s.272.
- Fitch, J.G. (Ed.) *Seneca*, Oxford University Press, 2008.
- Flitner, W. *Die abendländischen Vorbilder und das Ziel der Erziehung*. Godesberg 1947.
- Flitner, W. *Europäische Gesittung. Ursprung und Aufbau abendländischer Lebensformen*. Zürich 1961.
- Flitner, W. *Allgemeine Pädagogik*. Stuttgart 1966.
- Foucault, M. *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*, NY: Vintage Books 1995.
- Frajzyngier, Z. A. Hodges, D.S. Rood, *Linguistic Diversity and Language Theories*, University of Colorado, 2005.
- Freire, P. *Ezilenlerin Pedagojisi*, (çev. D.Hattatoğlu), İstanbul, Ayrıntı yay. 1998.
- Fuchs, S. *Against Essentialism, A Theory of Culture and Society*, Harvard ed. 2001.
- Gelman, S.A. *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought*, Oxford University Press, USA, 2003.
- Giroux, H. *Border Crossing: Cultural Workers and the Politics of Education*. New York and London: Routledge, 1992.
- Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagojinin Vaadi*, Kalkedon Yayınları İstanbul, 2008.
- Giroux, H.A. *Eleştirel Pedagoji ve Neoliberalizm*, Kalkedon Yayınları İstanbul, 2007.
- Giroux, Henry, "Postmodernism as Border Pedagogy: Redefining the Boundaries of Race and Ethnicity." *Postmodernism, Feminism, and Cultural Politics: Redrawing Educational Boundaries*. State University of New York Press, 1991.
- Godwin, W. *Enquiry Concerning Political Justice And Its Influence On Morals and Happiness*. Cilt II, London 1842. ss. 302-303. (http://dwardmac.pitzer.edu/anarchist_archives/godwin/PI/frontpiece.html) (08.07.2009).
- Goodman, P. *Compulsory Mis-Education*, Random House 1966.
- Gramsci, A. *Hapishane Defterleri. Seçmeler*. İstanbul: Onur yay. 1986.
- Grünberg, T. *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*. Ankara 1970.
- Guyton, A.G. *Fizyoloji*. 2.cilt. Ankara 1978.
- Hekman, S. *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik: Mannheim, Gadamer, Foucault ve Derrida* (çev. H.Arslan, B.Balkız), İstanbul: Paradigma yayınları, 1999.
- Hamaide, M. *Decroly Usulü*. İstanbul 1926.
- Heider, F. *The Psychology of Interpersonal Relations*, John Wiley and Sons, New York 1958.
- Hilgrad, E.R./Bower, G.H. *Theories of Learning*. New York 1966.
- Hill, D.J. *Hegemony and Education: Gramsci, Post-Marxism, and Radical Democracy*, Lexington Books 2008.
- Hollin, C.R. *Psychology and Crime: An Introduction to Criminological Psychology*, London: Routledge, 1989.
- Hörmann, H. *Psychologie der Sprache*. Berlin 1967.
- Illich, I. *Okulsuz Toplum*, (çev.T.B.Üstün). Ankara, Bircy-Toplum yay. 1985.
- Jersild, A.T. *Çocuk Psikolojisi*. Ankara 1971.
- Johnson, J.A. *Introduction to the Foundations of American Education*, New York, Allyn & Bacon, 1988.
- Jones, E.E./Gerard, H.B. *Foundation of Social Psychology*. New York 1967.
- Kanad, H.F. *Pedagoji Tarihi*. 1. ve 2.cilt. İstanbul 1963.
- Keilhacker, M. *Erziehung und Bildung in der Industriegesellschaft*. Stuttgart 1967.

- Klafski, W. *Erziehungswissenschaft*. Frankfurt am Main 1970. .
- Krech, D./Crutchfield, R.S. *Cemiyet İçinde Fert*. İstanbul 1983. .
- Krech, D./Crutchfield, R.S. *Sosyal Psikoloji*. İstanbul 1980. .
- Krupskaya, N. *Eğitim Üzerine*. Ankara 1975. .
- Legawie, H./Ehlers, W. *Knaurs Moderne Psychologie*. München 1978.
- Levinson, P. 1986. Information technology as vehicles of evolution. İçinde: C.Mitcham ve A.Huning. (eds) *Philosophy and Technology II*. Boston: Reidel. 29-47. .
- Limnatis, N.G. *German Idealism and the Problem of Knowledge: Kant, Fichte, Schelling, and Hegel*, Dordrecht : Springer Netherlands, 2009.
- Livingstone, R. *Eğitimde Geleceğe Bakış*. Ankara 1969. .
- Lurija, A.R./Judowitsch, F. *Die Funktion der Sprache in der geistigen Entwicklung des Kindes*. Düsseldorf 1970. .
- Magner, R.F. *Lernziele und programmierter Unterricht*. Weinheim 1969.
- Mahapatra, B.C. *Education In Cybernetic Age*, New Delhi, Sarup & Sons, 2006.
- Marshall, J. *Anadili Öğretimi*. İstanbul 1974. .
- Martin, G. J. Pear, *Behavior Modification - What It Is and How to Do It*, Prentice Hall; 6 edition 1998.
- McLuhan, M. *Understanding Media: The Extensions of Man*, MIT Press, 1994.
- Mengüşoğlu, T. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kit. 1983. .
- Mertzer, F. *Postmodernizm ve Postmodern Eğitime Sosyolojik Bir Bakış*, Malatya 2005.
- Miltenberger, R.G. *Behavior modification: Principles and Procedures*, Brooks/Cole Pub Co; 1996.
- More, Th. *Utopia*. İstanbul 1964.
- Morris, Van C. *Existentialism in Education, What It Means*, Waveland 1990.
- Möhrens, F.P. "Tierische Kommunikation und menschliche Sprache". *Ursprung und Wesen des Menschen*. Tübingen 1968.
- Münür Raşid, *Yüzyılımızın Alman Pedagogları*. İstanbul 1935. .
- Nafî Atuf, *Pedagoji Tarihi*. İstanbul 1932. .
- Neil, A.S. *Bir Eğitim Mucizesi*, (çev: G.D.Nalbantoğlu), İstanbul Yaprak Yayınları, 1990.
- Nietzsche, F. *Güç İstenci*, İstanbul: Birey yay. 2002.
- Olssen, M. *Michel Foucault : Materialism and Education*, Bergin & Garvey 1999.
- Ogden, C.K.; I.A. Richards vd, *Meaning of Meaning*, ARK, 1977.
- Oktay, A. *Okul Olgunluğu*. İstanbul 1983. .
- Öner, N. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Selçuk yay. 1982. .
- Öymen, H.R. "Eğitimin Gücü ve Sınırları". *Eğitim Hareketleri* XI/119-120, 1965.
- Palmer, J. *Environmental Education in the 21st Century*, Routledge 1988.
- Peters, M. Lyotard, Marxism and Education: The Problem of Knowledge Capitalism, *Poststructuralism, Philosophy, Pedagogy*. Dordrecht 2004.
- Petersen, P. *Schulleben und Unterricht einer freien allgemeinen Volksschule nach den Grundsätzen neuer Erziehung*. Weimar 1930.
- Poczta, I. *Programlı Öğretim Kuramları ve Uygulaması*. Ankara 1977. .
- Rabieh, L.R. *Plato and the Virtue of Courage*, The Johns Hopkins University Press 2006.
- Reich, W. *Cinsel Devrim*, (Çev: B.Onaran), İstanbul Payel Yayınevi 1989.
- Reich, W. *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*, (Çev: B. Onaran), İstanbul, Payel Yayınevi 1975.
- Roger, Y. "Yaratıcılık ve Okul". *Eğitim Hareketleri*, XIX/218-219, 1973.
- Rose, J. *The Cybernetic Revolution*, Barnes & Noble Books, New York 1974.

- Rosen, F.B. *Philosophic Systems and Education*, Charles E. Merrill Publishing Company 1968.
- Roth, H. *Pädagogische Antropologie*. 1. ve 2. cilt. Hannover.
- Rousseau, J.-J. *Emile yahut Eğitim Üzerine*. İstanbul 1961. .
- Salzman, C.G. *Çocuğunuzu Nasıl Yetiştiriyorsunuz? (Yengeç Kitabı)*, İstanbul 2002.
- Sandström, C.I. *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*. İstanbul 1982. .
- Sayer, A. *Realism and Social Science*, London, Sage Publications, 2000.
- Sayılı, A. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*. Ankara 1966. .
- Schenk, M. *Soziale Netzwerke und Kommunikation*. Tübingen 1984. .
- Schleiermacher, F.D. *Pädagogische Schriften*. Cilt I, Düsseldorf 1957.
- Semetsky, I. *Deleuze, Education and Becoming*, Rotterdam: Sense Publishers 2007.
- Skinner, B.F. *Verbal Behavior*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1957.
- Smith, K.U.; M.F. Smith, *Cybernetic Principles of Learning and Educational Design*, Holt, Rinehart and Winston 1966.
- Smith, M. P. *The Libertarians and Education*, London: Unwin Education Books. 1983.
- Songar, A. *Sibernetik*. İstanbul 1979. .
- Sönmez, V. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem yay. 1994. .
- Spengler, O. *Batının Çöküşü*. İstanbul 1997. .
- Spring, J. *Özgür Eğitim*, (çev.A.Ekmekçi), İstanbul, Ayrıntı yay. 1997.
- Stanley, W.B. *Curriculum for Utopia, Social Reconstructionism and Critical Pedagogy in the Postmodern Era*, State University of New York Press 1992.
- Stanley A. H. Giroux, *Postmodern Education*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1991.
- Stirner, M. *The Ego and Its Own, The Case of the Individual Against Authority*. Rebel Press 1993.
- Suissa, J. *Anarchism and Education: A Philosophical Perspective*, Routledge 2006.
- Szaniavski, I. *Okulun Toplumsal İşlevi*. Ankara 1980. .
- Şahin, N. "Dil ile Zihin İşleyişinin Etkileşimi". *Bilim ve Kültür Dili Olarak Türkçe*. Ankara 1978.
- Taylor, M. H. Schreier, P. Ghiraldelli (Eds.), *Pragmatism, Education, and Children*. Amsterdam/New York, NY, 2008.
- Tekin, H. *Okuduğunu Anlama ile Yazılı Anlatım Becerisini Geliştirme Yönünden Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*. Ankara 1980. .
- Turgut, İ. *Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme*. İzmir 1991. .
- Türker-Küyel, M. "Ferdî Hürriyet ve Hoşgörünün Felsefi Boyutu", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*. 22, 1996. S.67-114.
- Urhan, V. *Kişiliğin Doğası*, Ankara: Vadi yay. 1998.
- Ülken, H.Z. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul 1976. .
- Ülken, H.Z. *İlim Felsefesi*. Ankara: Eğitim Fakültesi yay. 1969. .
- Varış, F. *Ergenin Gelişimi*. İstanbul 1963. .
- Vygotsky, L.S. *Düşünce ve Dil*, İstanbul 1998.
- Waugh, C. "Paule Freire'in Ezilenlerin Pedagojisi", http://www.alternatifegitimdernegi.org.tr/makaleler/el_ped/el_ped4.pdf (08.07.2009).
- Whiteford Boyle, J.E. *Essentialism: Structuring Private Spirituality, a Philosophy of the Presence*, Wheat Forders, 2000.
- Yıldırım, C. *Bilim Felsefesi*. İstanbul 1979.
- Zeka N. (Derleyen), *Postmodernizm, Jameson, Lyotard, Habermas, Kırı* yay. 1988.

Eğitim Felsefesi" adlı bu kitap, eğitim fakültelerinde aynı adla anlatılan bir dersin notlarına dayanmaktadır. Felsefe, tarihin üzerine yüklediği bütün spekülasyonları atmış ve artık her bilim alanındaki en son bulguların değerlendirildiği, konu alanının çağdaş problemlerini ve tıkanma noktalarını bilim ve akıl ölçülerine göre değerlendirip o bilime yeni ufuklar aan, hattâ eski bilgi ve belgelerin (Derrida'da, Foucault'da olduğu gibi) farklı bir şekilde değerlendirildiği bir disiplin olmuştur. Eğitim Felsefesi, hem zamanın derinliklerinden beri hem de çağımızın toplumsal ve teknolojik gelişme ve sorun ları içinde yapılmaya çalışılmıştır. Değerlendirmenin özellikle çağdaş ulusal-demokratik sanayi toplumlarında ve bilgi toplumu veya iletişim toplumu ortamı ve sorunları içinde yapılmasına gayret edilmiştir.

Bu açılardan bu kitap, Türkiye'deki diğer Eğitim Felsefesi alışmaları içinde kendine has özellikleri olan orijinal bir çalışma ve öğrencilerin hem tarihi hem de çağdaş problem ve teoriler işığında eğitimin uç problemlerini felsefi boyutta irdelemelerine yararlı olacağını düşündüğümüz bir eser olmuştur.